

ISophos • Yıl/Year: 2 • Sayı/Num: 2 • Bahar/Spring 2019

ISOPHOS

**Uluslararası Bilişim,
Teknoloji ve Felsefe Dergisi**

*International Journal of
Information, Technology and
Philosophy*

ISSN: 2651-463X

Derginin Sahibi

Sophos Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti. adına
Şevki Işıklı

Editör

Şevki IŞIKLI / Marmara Üniversitesi

ISophos Yayın Kurulu

Şevki IŞIKLI / Marmara Üniversitesi
Özhan TINGÖY / Marmara Üniversitesi
Haldun NARMANLIOĞLU / Marmara Üniversitesi
Ali ÖZCAN / Gümüşhane Üniversitesi
Aysel DEMİR / Kırıkkale Üniversitesi

Sekreteryaya

Alaattin ASLAN / Marmara Üniversitesi
Mert KÜÇÜKVARDAR / Marmara Üniversitesi

Web Sayfası Yöneticisi

Mahir Fatih Ünal / Marmara Üniversitesi

Kapak ve İç Tasarım

Abdulkadir Büyükbingöl / Marmara Üniversitesi

İletişim Adresi

Küçüksu Mah. Yalın Sok. No: 1-1A Üsküdar\İstanbul
iletisim@isophos.org

ISOPHOS DANIŞMA KURULU

Şevki İŞIKLI
Marmara Üniversitesi

Özhan TINGÖY
Marmara Üniversitesi

Ahmet Zeki ÜNAL
Bursa Teknik Üniversitesi

Celal YEŞİLÇAYIR
Gümüşhane Üniversitesi

Aysel DEMİR
Kırıkkale Üniversitesi

Haldun NARMANLIOĞLU
Marmara Üniversitesi

Ali ÖZCAN
Gümüşhane Üniversitesi

Vedat ÇAKIR
Selçuk Üniversitesi

Ebru DEMİR
Milli Eğitim Bakanlığı

İmran DEMİR
Marmara Üniversitesi

Şırrı DÜĞER
Yalova Üniversitesi

Naci İSPİR
Atatürk Üniversitesi

Mustafa Sami MENCET
Akdeniz Üniversitesi

Lala JABBAROVA
Bakü Devlet Üniversitesi

John NAISBITT
Megatrend Üniversitesi

Walter PFANNKUCHE
Kassel Üniversitesi

Yusuf YURDİGÜL
Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi

Recai AYDIN
Uluslararası Saraybosna Üniversitesi

Nikos PANAYOTOPOULOS
National and Kapodistrian University of Athens

2. SAYI HAKEMLERİ

Adnan Veysel ERTEMEL
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Ahmet DAĞ
Kırklareli Üniversitesi

Aysel DEMİR
Kırıkkale Üniversitesi

Celal YEŞİLÇAYIR
Gümüşhane Üniversitesi

Emine KEF
Adıyaman Üniversitesi

Haldun NARMANLIOĞLU
Marmara Üniversitesi

Mesut YÜCEBAŞ
Gaziantep Üniversitesi

Mustafa Ali MİNARLI
Marmara Üniversitesi

Okan AKSU
Trakya Üniversitesi

Özhan TINGÖY
Marmara Üniversitesi

Pınar DAĞ
Kadir Has Üniversitesi

Ramazan ÇELİK
Trakya Üniversitesi

Seçil ÖZAY
Marmara Üniversitesi

Sırrı DÜĞER
Yalova Üniversitesi

Şevki İŞIKLI
Marmara Üniversitesi

Tacettin ERTUĞRUL
Esenyurt Üniversitesi

Yalçın LÜLEÇİ
Marmara Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Automata Filminin Nietzsche'nin Üstinsan Öğretisi ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Çözümleşi

Duygu Aydemir 1-17

Dijitalleşmenin Transhümanizme Etkisi

Mahir Fatih Ünal..... 18-39

Transhümanist Savaş Teknolojisi ve Etik Sorunlar

Ahmet Dağ 40-55

Teknolojik Zehirlenme, Semptomları ve Teknolojik Düzen

Zeyneb Uylaş Aksu - Şevki Işıklı 56-87

Doğa Bilimleri ve Pozitivizm Işığında Sosyal ve Beşerî Bilimlere Dijital Veri Etkisi

Türkan Öykü Büyükçelikok 88-109

Kurumsal Çalışma Hayatına Heideggerci Bir Bakış

Hasan Yükselten..... 110-125

Teknoloji, Ahlak ve Suç İlişkisi

Abdulkadir Büyükbingöl..... 126-141

Türkiye'de Veri Haberciliği Üzerine Bir Değerlendirme

Sedat Erol - Şevki Işıklı..... 143-163

ISOPHOS EK

Hayvan Hakları Felsefesinin Başlangıç Koşulları Üzerine

Şevki Işıklı 164-181

EDİTÖRÜN NOTU

Sosyo-teknik ve dijital olguların felsefi analizleri üzerine yoğunlaşan akademik çalışmalara duyulan entelektüel ihtiyacın bugün had safhada oluşu hiç de sürpriz değildir. Sürpriz olan şey, akademik ilginin, bilişim ve teknoloji felsefesini duyulan acil ihtiyacı yeterince fark edememiş olmasıdır.

Beşerî ve sosyal olguların geometrik olarak teknolojikleşip sanallaştığı 21. yüzyılda insanlığı neyin beklediği ve hangi yöne doğru gitmemizin daha bilgece olduğu konusunda ayakları yere basan fikirlere ihtiyacımız vardır. ISophos, geleneksel kavramların ve bakış açılarının işlevsizleştiği bu sürece, bilim ve teknoloji felsefesi araştırmalarıyla katkı sunmaya devam etmektedir.

ISophos Dergisi'nin 2. sayısı, birçok yazar ve hakemin titiz ve takdire şayan emeklerinin ürünüdür. Elinizdeki dijital nüsha, 8 (sekiz) özgün makale ve 1 (bir) felsefi deneme içerir. Makalelerden üçü, insan-teknoloji etkileşimi ve transhümanizm tartışmalarıyla ilgidir. Diğerleri ise teknolojik zehirlenme, teknoloji-suç ilişkisi, teknolojikleşen profesyonel çalışma hayatı ve Türkiye'deki veri haberciliği konularına odaklanmaktadır. ISophos Ek'te yer alan felsefi denemede ise teknolojik desteği icat eden insanın hayvanlarla ilişkisi analiz edilmekte, hayvanlarla birlikte yaşamının felsefi koşulları tartışmaya açılmaktadır.

ISophos, teknolojiye bilgelik katmaktadır.

Doç. Dr. Şevki İŞIKLI

ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi

ISophos: International Journal of Information, Technology and Philosophy

ISOPHOS • Yıl/Year: 2 • Sayı/Num: 2 • Bahar/Spring 2019

ISSN: 2651-463X

Automata Filminin Nietzsche'nin Üstinsan Öğretisi ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Çözümleşi

Duygu Aydemir
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
duygumbs@gmail.com

Özet

Toplumsal cinsiyet, bireyleri kadın ve erkek olarak ikili kategoriler içinde belirli konumlara yerleştirir ve onları bu şekilde sınırlandırır. Toplumsal cinsiyet örüntüsüyle sarmalanan birey, bu konumdan farklı davranamaz ve kendini sürekli cinsiyetçi tavrın hedefinde bulur. Nietzsche'nin üstinsan öğretisi toplumun insana dayattığı cinsiyet gibi çeşitli olguların bağlarından insanların kendilerini soyutlamasını ve bunları aşmalarını anlatır. Bu çalışma Nietzsche'nin üstinsan öğretisini Automata filmi örneğinde ve toplumsal cinsiyet bağlamında incelemiştir. Automata filmi üstinsan öğretisi ile beraber çözümlenmek ve üstinsanın toplumsal cinsiyetin ötesinde bir topluma geçişini filmdeki çeşitli metaforlarla çözümlenmek bu çalışmanın kapsamını oluşturur. Filmdeki otomatların kendilerini başkalaştırarak insanların hizmetinden çıkmaları ve kendilerine ait yeni bir düzen kurma çabaları ile Nietzsche'nin insanın kendini aşarak üstinsan mertebesine ulaşma teorisi birlikte düşünülmüştür. Nietzsche'nin üstinsan öğretisinin bu filme uyarlanması sebebi filmin taşıdığı mesajın üstinsan öğretisiyle uyumasıdır. Bu mesaj, modern insanın içinde bulunduğu sınırlardan cinsiyetsiz, bambaşka bir kimlikle çıkıp tüm değerleri alt üst ederek toplumsal cinsiyet sınırlarının ötesine geçmesidir. Bu Nietzsche'nin üstinsan olarak tanımladığı insanın kendini toplumun değerlerinden arındırarak kendi özüne dönmesiyle özdeşleştirilmiştir. Filmin Nietzsche felsefesi ile çözümlenmesinde betimsel çözümleme yöntemi kullanılmıştır. Filmdeki karakterler ve metaforlar Nietzsche felsefesiyle uyumlu bir şekilde çözümlenerek betimsel bir çalışma yapılmıştır. Çalışmanın amacı Automata filmi örneğinde cinsiyetçi sınırlardan kurtulan insanın filmdeki otomatlar gibi Nietzsche'nin üstinsan mertebesine ulaşabileceğini, kendi içinde ve toplumda özgürleşebileceğini ortaya koymaktır. Otomatların da dişilik ve erkeksilik cinsiyet özelliklerine göre üretildiği fakat onların insanlardan ve insani özelliklerden ırak bir düzen oluşturma ve bağımsızlaşma istekleri çalışmanın genel çerçevesini oluşturmaktadır. Bu çerçevede filmdeki otomatlar günümüzün modern insanına benzetilmiştir. Gerçekleştirilen üstinsan olarak kabul edilen otomatlar, toplumsal cinsiyet sınırlarından kurtularak, kendini özgür hissederek ve gerçek bir varlık özü edinerek kelimenin tam anlamıyla demoralize edilmiş toplumsal cinsiyet bağlamından uzaktır.

Anahtar Kelimeler: Automata, Nietzsche, Üstinsan, Toplumsal Cinsiyet.

Analysis of Automata Film in The Context of Nietzsche's Super-human Doctrine and Gender

Abstract

Gender places individuals in certain positions in binary categories as men and women, and limits them accordingly. The individual who is surrounded by the pattern of gender can not behave differently out of this position and finds one self at the target of the sexist attitude. Nietzsche's superhuman doctrine tells us that human beings should isolate themselves from the bonds of various positions, such as gender imposed by society upon human beings, and go beyond them. This study has examined Nietzsche's superhuman doctrine in the model of Automata film and in the context of gender. The scope of this study is to analyse the film of Automata together with Nietzsche's superhuman doctrine and to analyse the transition of the superhuman to a society beyond gender via various metaphors in the film. Nietzsche's theory of reaching the level of superhuman by self-transcendence of human being has been considered together with self-altered machines in the film to get rid of the service to people and to establish a new order of their own. The adaptation of Nietzsche's superhuman doctrine to this film is because the message carried by the film coincides with the superhuman doctrine. It is the message that modern human beings go beyond the boundaries of societies by having a genderless and totally different identity and overcoming all values. This is identified with Nietzsche's superhuman doctrine in which he defines the human beings' purification of social values and returning the essence. Descriptive analysis has been used to analyse the film in the context of the Nietzsche's philosophy. The characters and metaphors in the film were analysed in accordance with the Nietzsche's philosophy and a descriptive study has been conducted. The aim of the study is to show that the person who survived the gender borders can reach the level of the Nietzsche's superhuman level and can be individually and socially freed such as in Automata. The general framework of the study is that automata are produced according to the female and male sex characteristics but they desire to create a society far from human beings and humanity and to be free. In this context, the automata in the film are thought to be like modern people today. Automata which are considered to be the superhumans to be achieved, are far from the gender context, literally demoralized by destruction of gender boundaries, feeling free and acquiring an intrinsic entity.

Keywords: *Nietzsche, Philosophy, Ubermensch/Superhuman, Automata, Gender.*

1. Giriş

“İnsan bir iptir, hayvan ile üstinsan arasında gerilmiş bir ip ki uzanır bir uçurumun üzerinde”
(Nietzsche)

Cinsiyet olgusu, insanları gerek biyolojik gerekse toplumsal yönden belirli kalıplara sokarak onları birbirinden farklılaştırır. Bilindiği gibi biyolojik cinsiyet bireyin doğuştan getirdiği özellikleri imler. “Biyolojik cinsiyet farklılıkları öğrenilmemiş, doğuştan getirilen özellikler bakımından kadınlarla erkekler arasında gözlenen farklılıklardır. Toplumsal cinsiyet farklılıkları ise öğrenilen, sosyalleşme sürecinde kazanılan özellikler bakımından insanlar arasında gözlenen farklılıklardır” (Dökmen, 2009, s.25). Toplumsal cinsiyet kadın ve erkeğe farklı toplumsal roller dayatmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri daha çok sosyal yaşamda belirlenip şekillenmektedir. “Bu roller büyük oranda önce aile içinde daha sonra okul, iş yaşamı ve bu çerçevede geliştirilen toplumsal ilişkilerle öğrenilir. Bu süreçte birey kendi toplumsal cinsiyet kimliğini oluştururken, onu kuşatan dünyayı ve toplumu da bir anlamda cinsiyetlendirmiş olur. Böylece kadın ve erkeğin farklı olduğu evrensel boyutta bir anlam kazanmış olur” (Genç ve Aydemir, 2018, s.666). Bu farklılık erkeği yüceltirken kadını değersizleştiren, diğer kimlikleri ise görmezden gelen bir anlayış sergiler.

“Toplumsal cinsiyete ilişkin kategoriler, örneğin kadınlık ve erkeklik kavramına ilişkin olan davranışlar, kişilik özellikleri, roller, tümü aslında sosyal ve kültürel bir dizi yapı dolayında oluşturulmuş kategorilerdir” (Dedeoğlu, 2000, s.139). Cinsiyet kategorileri, özellikle ataerkil düşünce sisteminin baskın olduğu toplumlardaki kültürün ve geleneğin süreç içinde erkeğin çıkarına hizmet etmesi şeklinde inşa edilmiştir. Her iki cinsiyete eşit haklar tanımak ise bu dengesizliği tümüyle aşmamaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin düşünce ve yargılar toplumsal yaşamın tüm alanlarında yansımaları bulmaktadır. Bu alanlardan birisi de sinemadır.

Toplumsal cinsiyet anlayışının beyaz perdeye yansımaları sosyal yaşamdaki algıyla tümüyle örtüşmektedir. Kadın toplumsal cinsiyetine verilen roller onu eş ve aile bağı ile çevrelemekte iken erkeğinki güç ve iktidar bağlarıyla örülmektedir. Toplumsal cinsiyet sinemada sıklıkla gerçekliğe birebir yakın olarak filmlerde kurgulanmaktadır. Gerçeklik kavramının ötesine geçen bilim kurgu filmlerinde ise bu durum robotlar, androidler ya da otomatlar üzerinden sergilenmektedir. İnsanların geliştirdiği bu makineler kadın-erkek rollerine uygun olarak üretilmekte ve adeta onlara kadınlık ve erkeklik özellikleri yüklenmektedir. Muhakkak bu ikili kategorilere göre dizayn edilen

ve insan bedenine yakın oluşturulan robotların sesleri de benimsetilen cinsiyete uygun olmaktadır. Bilimin ve teknolojinin insanlara felaket getireceğini öngören distopik filmlerde ise cinsiyet eril ideolojinin ötesine geçememektedir. Kamusal alanda var olabilmek için cinsiyetini baskılayan kadın kahramanlar ile kadınsı özellikleriyle erkeği baştan çıkaran kadın karakterler tezatlıkla sunulmaktadır (Özgan Mısırcı, 2017). Kadın ya erkeğe benzer olarak ya da cinsiyet öne çıkarılarak sunulmaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramı bu yüzden ikili karşıtlıklar düzleminden öte gidememektedir. Sanat, edebiyat, bilim, siyaset ve sinema gibi alanlar ise bu eşitsiz sistemin devamlılığını sağlamaktadır. Eril cinsiyetin hüküm sürdüğü, diğer cinsiyet kimliklerinin tahakküm altına alındığı bu sistemin çözümü, insanları ve toplumu cinsiyetçi tavırdan arınmış ve hatta cinsiyetin ötesinde olacak şekilde yeniden ele almaktır. Bu konuda Nietzsche'nin tüm karşıtlıkları terk etme önerisi ile birlikte "toplumsal cinsiyetin ötesinde bir toplum ideali" bugünkü tartışmaların önemli konularından olmuştur. Toplumsal cinsiyetin ötesinde bir toplum hayal etmek demek, herhangi bir cinsiyet dayatmasının olmaması, insanların hayatın her alanında özgürce, istediği cinsiyete uygun davranabilmesi anlamına gelmektedir. Nietzsche'nin üstinsan öğretisinde, cinsiyetin ötesinde, kendini ve tüm toplumsal değer yargılarını aşmış bir varlık bulunur.

Nietzsche, **Böyle Söyledi Zerdüşt** adlı eserinde, Zerdüşt olan başkahraman ile okurlara üstinsanı tanıtır. Üstinsan aslında insani olarak benimsenen ne varsa hepsini reddederek yeni bir kimliğe kavuşma arzusudur. Cevizci, Nietzsche'nin üstinsan kavramını "Tanrı'nın ölümünden sonra insana bir hedef olarak konulan, mükemmeliyetçi hayat idealinin temsilcisi olan insan tipi" (Cevizci, 2010, s.435) olarak tasvir etmiştir. Bu üstinsanın, sürü insanının tanrılaştırdığı her şeyi terk etmesi anlamına gelmektedir. Zaten Nietzsche, **Deccal**'de (2015a), Tanrı'nın öldüğünden, insanın dünyada yalnız kaldığından bahsetmektedir:

"Tanrı'nın ölümü, Tanrı'nın yerine kendini koyan tepkisel insan tarafından olmuştur. O, insanların en çirkinidir ve Tanrı'nın yerine başka şey koymaya çağırılmaktadır" (Deleuze, 2001, s. 114-115).

Nietzsche, insanlar hep iyiye ulaşmak için çabalamıştır fakat kötü de üstinsana varabilmek için gereklidir diye bahseder ve toplumu zıtlıklardan arınmaya davet eder. Toplumsal cinsiyet bu zıtlıkların en başında gelen kavram olarak insanı belirli sınırlar içinde baskılar ve onu özünden koparır. İnsan aşılması gereken bir varlık olarak ancak toplumsal cinsiyet örüntülerinden arınarak özgürleşebilir ve bu şekilde üstinsana ulaşabilir. Üstinsana ulaşan varlık, toplumsal cinsiyet gibi sınırlamalardan kendini arındırmakta, cinsiyetin ötesine geçerek toplumsal fikirlerden uzak, kendi öz benliğini inşa etmektedir.

Toplumsal cinsiyetin ötesinde bir toplumun ve Nietzsche felsefesinin özümsemiği bu çalışmada Automata filmi örneklem olarak seçilmiştir. Filmin bu felsefeyle analizinin sebebi, filmde verilen mesajın Nietzsche'nin üstinsan öğretisiyle uyuşmasından kaynaklanmaktadır. Filmdeki karakterler ve metaforlar Nietzsche felsefesiyle çözümlenerek betimsel bir çalışma oluşturulmuştur. Bedensel sınırlılıkları aşmayı sağlayan teknoloji bağlamında toplumun cinsiyet örüntüsünden kurtulma ve insanların özgürleşmesi, filmdeki otomatlar üzerinden değerlendirilmiştir. Otomatların da dişilik ve erkeklik cinsiyet özelliklerine göre üretildiği fakat onların insanlardan ve insani özelliklerden irak bir düzen oluşturma istekleri çalışmanın genel çerçevesini oluşturmaktadır.

2. Automata Filminin Özeti

Automata, yönetmenliğini Gabe Ibanez'in yaptığı, Antonio Banderas'ın başrolünü ve yapımcılığını üstlendiği bir distopik bilim kurgu filmidir. Banderas, otomat üretimi yapan bir şirketin sigorta acentesinde çalışan Jack Vaucan karakterini canlandırır. Filmde yer ve mekan olarak 2044 yılı ve solar fırtınalar sebebiyle adeta bir çöle dönüşen dünya kurgulanır. İnsan nüfusunun yaklaşık 20 milyona düşmesi ve insan ırkını korumaya çalışan bir şirketin **The Automata Pilgrim 7000** adlı otomatları üretmeye başlaması filmin ilk sahnelerinde yer bulur. Ancak bu otomatlar, alışılmış bilim kurgu filmlerindeki robotlardan farklı olarak ilkindir. Teknolojik gerileme yaşayan toplumda insanlar surlarla çevrili yapay bir ortamda yaşar. Otomatları yönlendirmek ve insanları korumak için onlara **iki kural** konur. Bu kuralların ilki, herhangi bir yaşam formuna **zarar vermemek**; ikincisi, kendilerini veya başka bir otomatı **başkalaştırmamaktır**. Fakat üretilen ilk otomatın ikinci kuralı ihlal etmesi diğer otomatları başkalaştırmasına sebep olur.

Jacq Vaucan, otomatların kendi iradeleriyle hareket ettiğinin farkına varır. Otomatlar üzerinde düşünmeye başlar ve otomatların nasıl başkalaşım geçirdiklerini öğrenmek ister. Daha önce başkalaşıma şahit olan bir polisten yardım alır ve polis onu pavyon tarzı bir yere getirir. Jacq, Cleo adındaki dişi otomatla ilk burada karşılaşır. Otomatlardan nefret eden polisin Cleo'yu dizinden vurmasıyla Jacq aradığı bilgiye ulaşamaz. Cleo'nun sahibi onu tamir için bir kadına getirdiğinde Jacq onları takip eder ve elinde bulunan başkalaşmış biyo-çekirdeği incelemesi için bu kadına verir. Kadın bu çekirdeği Cleo'ya takarak onun kendini başkalaştırmasına sebep olur ve Cleo böylece kendi bacağına tamir eder. Otomat şirketi neler olduğunun farkındadır ve Jacq'ı susturmaya karar verir. Bu yüzden onu takip ettirip öldürmeye karar verir. Jacq'ı öldürmek üzere iken Cleo onu kurtarır ve birlikte radyoaktif bölgeye doğru yol alırlar. Yanında başka otomatlarda olan Cleo, Jacq'ı hayatta tutmaya çalışır ve Jacq'ın git-

meme yönündeki ısrarlarına rağmen onu depoya kadar götürür. Cleo ve Jacq, çölün sonunda bir barakanın yanına gelirler. Jacq bu barakada ilk üretilen otomatla karşılaşır ve bu barakayı onun yaptığını öğrenir. İlk otomatın, Cleo'nun ve diğer başkalaşım geçiren otomatların tek hayali vardır: Nehrin diğer kıyısındaki radyoaktif bölgede **insansız bir dünya kurmak**. Bunun için sahip oldukları batarya ile böcek şeklinde bir otomat yaparlar. Bu otomatın hiç yasası yoktur ve kendi iradesi ile hareket etmektedir ve yeni otomat neslinin bu otomattan türeyeceği söylenmektedir. Bu arada sigorta şirketi şantaj için kullanmak üzere yanlarına Jacq'ın karısı ve yeni doğan bebeğini alır ve Jacq'ın çölde izini sürerler. Jacq'ı bulduklarında ilk otomatla da karşılaşır. İlk otomat onlardan kaçarken nehrin diğer tarafına geçmeden ölür. Jacq ise Cleo ve böcek otomatı kurtarır ve nehrin diğer yakasına, radyoaktif bölgeye geçmelerine yardımcı olur. Cleo, insanların yaşayamadığı bu bölgede kendi düzenlerini kuracağını ve yeryüzünde insan neslinin çok kısa zamanda tamamen yok olacağını söyler. Filmin sonunda Cleo, yüzündeki cinsiyeti imleyen dişi maskeyi yere atarak yeni hayatına yürür. Jacq ise özlemini çektiği, yaşamak istediği okyanus kıyısında kızı ve eşi ile birlikte ilerler.

3. Automata Filminin Çözümlemesi

3.1 Decadence Durumundan Yeni Bir Düzene Geçiş

Filmin açılış sahnesi, kurgudaki dünya ve insanlar hakkında kısa bir bilgi verilecek yapıdır. Verilen üstbilgiye, yardım isteyen, bağırarak, acı çeken insanların sesleri ile Zacarias De La Riva'nın **The Earth** adlı müziği eşlik eder. Bilindiği gibi film müzikleri, "Görüntüleri tamamlayıcı ilişki içinde ruh halini (mood) belirleyen, algıyı değiştiren ve seyirciye belirli bakış açıları kazandıran süreçler ve işlevler toplamı olarak yer alır" (Sözen, 2015, s.37). Sinemada bilgiler görüntülerle göze, seslerle kulağa ve müzikle sezgilere yönlendirilerek oluşturulur. Verilen bilgiler ışığında 2044 yılında sürekli artmakta olan solar fırtınaların gösterdiği radyoaktif etkinin dünyayı çöle çevirdiği ve insan nüfusunun %99,7 oranında azalarak 21 milyona indiği görülmektedir. Denize ve yeşilliklere ait hiçbir şeyin kalmadığı; yağmurun, bulutun, şehrin yapay olarak dizayn edildiği bir toplumda insanların yaşadığı bu durum bir "**decadence**"tır (çürüme). Üstinsana ulaşma yolunda Nietzsche'nin öngördüğü kavramlardan biri olan decadence Türkçe'ye çökme, bozulma, çürüme, düşme olarak çevrilmektedir.

Decadence'in tezahürünü üç şekilde ifade eden Nietzsche, decadence durumunu üstinsan için gerekli bir olgu olarak ele alır. Filmde de aynı doğrultuda decadence toplum, insan ve dünya unsurlarıyla üç ayrı şekilde gösterilmiştir. Bunlardan **birinci decadence**, toplumun değer yargılarından kopuşunu anlatır. Filmde toplumdaki decadence hem toplum hem de bunun otomatlara yansımaları olarak görülmektedir. Otomatlar ilk üretildiğinde insanlar onları yüceltirken bir zaman sonra otomatlara kötü sözler

söylemeye, onlara zarar vermeye, öldürmeye veya yakmaya başlamaktadır. İnsanlara zarar vermeme kuralına sadık olan bu otomatların karşılaştıkları bu kötü muamele hem toplum hem onlar adına bir decadence durumudur. Toplumun yaşadığı bu decadence, “İnsanın temel içgüdülerinden saptığı, değer yargılarının çöktüğü, insanın özüne yabancılaştığı evrensel bir meseledir” (Baykan, 2000). İkinci decadence, insanların bireysel hayatında yaşanır ve öze yabancılaşan varlıklar olarak kendi benlik ve özgürlüklerinden uzaklaşmasını ifade eder. Çünkü surlarla çevrili, her şeyin yapay olduğu bir toplumda yaşamak, insanları hayata ve geleceğe dair umutsuzluğa sürüklemekte, onların özgürlüklerini kısıtlamaktadır. Bu, Jacq Vaucan şehri terk edip ailesiyle okyanus kıyısında yaşamak istediğini dile getirdiğinde açıkça kendini belli etmektedir. O, içinde bulunduğu hayatı sorgulamakta, öz benliğine ve ait olduğu hayata kavuşma arzusu içerisinde. Üçüncü **decadance** ise tabiattaki bozulmadır ve gerçek manasıyla evrendeki her yaşayan organizmanın bir gün yok olacağına gönderme yapar. Doğanın tahrip olması, denizlerin kurumması, yeşilliğin yok olması ve güneşin yeryüzünü çöle çevirmesi filmdeki doğanın decadence durumlarına gönderme yapar.

Filmdeki toplumsal cinsiyet örüntüsünün otomatlar ve insanlar olarak eril ideolojinin belirlediği sınırlar çerçevesinde oluşturulması hem toplumsal hem insani decadence’i örnekler. Toplumdaki cinsiyet eşitsizliği filmde otomatlar üzerinden yansıtılmaktadır. Tıpkı insanlar gibi otomatlarda erkek ve dişi olarak iki kutuplu yaratılmışlardır ve cinsiyet rollerine uygun davranmaya koşullandırılmıştır. Erkek otomatlar sayıca fazladır ve erkeksi rollerde gösterilmişlerdir. Dişi otomatlar ise dans eden, ev hizmetçisi ya da hayat kadını olarak karakterize edilmişlerdir. Filmin diğer sahnelerinde de dişi ve erkek otomatların sesleri, inşa edilen şehrin fizyolojisini incelerken duyulmaktadır. Dişi otomat tutku ve hazdan bahsederken erkek otomat sesi, hava durumunu bildirmektedir. Ancak üstinsan evresine ulaşan dişi otomat Cleo ise cinsiyetini temsil eden kıyafetinden, saçından ve maskesinden kurtularak nehrin diğer yanına geçen ve yeni bir düzen oluşturacak olan otomat olacaktır. Yeni kurduğu düzende cinsiyet sorunsalı olmaması beklenmektedir.

Üstinsan, decadence durumunu yaşayan toplumu ve buna bağlı olarak cinsiyet, ahlak ve kültür dinamiklerini **ebedi döngü** gereği yeniden değerlendirilip inşa etmektedir. Nietzsche’nin ebedi döngü kavramı, “Yunanlı doğa filozoflarından esinlenerek ortaya koyduğu, dünyanın döngüsel olduğunu, alemde ortaya çıkmış olan her şeyin sonsuzluğa uzanan bir süreç içinde tekrar tekrar ortaya çıkacağını bildiren” (Cevizci, 2010, s.145) ünlü tezidir. Deleuze, Nietzsche için ebedi döngünün “aynının yeniden üretilmesi” anlamına gelmediğini öne sürmektedir. Burada fark, farklılığın yeniden üretimi veya farkın yinelenmesi olarak ifade edilebilir (Yavuz, 2001, s.144-145). Var

olan her şey bir decadence sürecinden sonra yok olup farklı bir şekilde yeniden değerlendirilmektedir. Nihayet sanatsal öz, yaratım-özdisipline sahip üstinsan bu ebedi dönüş deneyiminden farklı bir şekilde doğabilmektedir.

Decadence'a maruz kalan değerler ve erdemler insan için iğrenç ve tiksindirici olmaya başlamaktadır (Ansell-Pearson, 2011,s.137). Buradan hareketle var olan cinsiyet eşitsizliği ebedi döngüden tekrar doğmakta fakat üstinsan olan Cleo, **yeniden değerlendirme ilkesi** gereğince cinsiyet ve insani özelliklerinden sıyrılmış olarak yeni düzeni var etmektedir. Geçiş yaptığı bu evrede, yıkılmakta olan düzenin tekrar ortaya çıkması söz konusudur. Farklı bir **yeniden varoluş** sergileyen bu düzenin filmdeki en önemli ipucu, Cleo'nun cinsiyetçi kimliğinden arınmış olmasıdır.

3.2 Sürü İnsanı ve Üst-insan

Kutsal yolcu denilerek piyasaya sürülen otomatlar, insanları korumak ve hizmet etmek için üretilmelerine rağmen bir zaman sonra kötü muameleyle karşılaşmışlardır. İnsanlar yakarak, yüzlerine çeşitli şekiller çizerek ya da duvarlara kötü sözler yazarak otomatları istemediklerini göstermişlerdir. Nietzsche'nin terminolojisinde bu tür insanları tanımlayacak en uygun ifade "sürü insan" kavramıdır. Sürü insanın özelliği, "kendi idarelerinden aciz olmaları, bu yüzden çobana ihtiyaç duymaları[dır]" (Baykan, 2000, s.31).

"Sürü insanı Nietzsche'nin insan tipolojisinde üstinsanın karşısında bulunan, asla özgür olmayan, yürürlükteki ahlak sistemine bağlı olan ve çoğunluğa boyun eğen insandır" (Cevizci, 2010, s.408).

Ataerkil bir dünyada (erkek egemen) sürü insan, diğer cinsiyetlere tahakküm kurmuştur. Filmde otomatların çoğunluğu erkektir ve eril roller ve görevlerde istihdam edilmişlerdir. Baykan'a göre her türlü toplumdaki değer ve davranış örüntüleri, "sürü insanının çıkarı için geliştirilip güçlendiril[irler]" (Baykan, 2000,s.89). Toplumsal cinsiyet rolleri, insanları ve otomatları belirli kalıplara hapsedmiş ve kendinden olmayanı dışlamıştır. Filmde bu durum, kadın-erkek cinsiyetinin dışında başka bir otomat türünün görülmemesiyle ilişkilendirilebilir. Filmde eril cinsiyet imgeleri ön plandadır; kadın ya da LGBT (Lezbiyen, Gay, Biseksüel, Trans) cinsiyetler ise öteki cinsiyet olarak sürü insanına ait değildir. Başka bir ifadeyle de sürü insanı kendinden olmayana, bilmediğine karşı bir nefret taşır. Bu anlamda sürü insanı, kendinden olmayan otomatlara büyük bir öfke besler.

Filmdeki diğer sürü insanı örneği ise nükleer batarya ile yakalanan otomatın nehrin diğer tarafında yeni bir düzen kurma planının ve ilk otomatın açığa çıkması için

kendini patlatarak yok etmesinde ortaya çıkar. Bu, sürünün üstinsan için kendini feda etmesidir. Nietzsche bu konuda şöyle yazar:

“Çokları pek geç ölür ve kimileri pek erken. Tam zamanında öl, diyen öğreti kulağa henüz tuhaf geliyor. Tam zamanında öl. Bunu öğretiyor Zerdüşt... Severim mahvolmak ve kurban olmak için önce yıldızların ötesinde bir neden aramayanları: yeryüzü gelecekte üstinsana ait olsun diye kendilerini yeryüzüne kurban edenleri” (Nietzsche, 2016).

Bu sözlerde, sürünün üstinsan için gerekliliği gizlidir. Nietzsche’ye göre aslında insanlar bizatihi bir değer taşımazlar. Yalnızca “daha yüksek bir insan tipine vesile olmaları açısından bir değer taşırlar” (Garvey, 2016, s.129). Bu yüksek insan tipi-neübermensch yani üstinsan denir. Nietzsche, **Putların Alacakaranlığı**’nda, toplumda çoğunluğu oluşturan sürü insanlar, kendini feda ederek üstinsana ulaşacaklarına inandıklarından onların fedakar olmaları gerekir, diye yazar (Nietzsche, 2015b,s.6). Kendini ateşe veren otomat için üstinsanın varlığı, kendi bireysel varlığından önce gelir. Sürü, nehrin diğer kıyısına geçip yeni bir düzen oluşturacak olan üstinsan için yalnızca kendini feda ederek yardım edebilir.

Filme başkalaşım geçiren otomatların itaat etmeyip neredeyse özgür davranmaları, bir bakıma sürüden kopmakta olduklarını göstermektedir. Ayrıca Jacq’in diyaloglarında, “Benim sahibim yok” diyen başkalaşım geçirmiş otomat, üstinsan bilincine erişmiş bir varlık olarak görülebilir. Sürü seviyesini aşan bu otomat aslında cari değerleri sorgulamaya başlamıştır. Nietzsche’nin, **Böyle Söyledi Zerdüşt** adlı eserinde kendini sürüye kaptıran insanlara şöyle seslendiği görülür:

“Günümüzün efendilerini aşın ey kardeşlerim, aşın bu küçük insanları... Bunlardır üstün insan için en büyük tehlike!” (Nietzsche, 2016,s.291).

Sürü insanı boyun eğen, çobansız yapamayan, özgürlüğü topluma bağlı olan kişidir. Nietzsche’ye göre insan, ahlakın dışına büyük kopmayla çıkmalı, tüm değerlerin bir “hiç” olduğunu kavramalıdır. Sürüden ayrışan ve başkalaşım geçirdikten sonra cinsiyetine ait giysi, saç ve maske imgelerinden kurtulan Cleo için üstinsan olma yolu açılmıştır. Cleo, filmin başında kadınsı bir pavyon robotudur. Kıyafeti, saç ve makyajlı maskesi onun görevinin erkeğe haz vermek olduğunu işaret etmektedir. Cleo’nun pavyon robotu olması, başlangıçta onun da bir tür decadence durumunda olduğunu göstermektedir. Ancak başkalaşım geçirdikten, kendine yabancılaştıktan ve kendini aştıktan sonra otonom hareket edebildiği görülmektedir.

Cleo'nun yaşadığı decadence ve kendini aşma durumları, üstinsana ulaşmak için gerçekleşmesi gereken iki önemli basamaktır. Decadence tüm önceki değerlerin yitimi anlamına geldiğinden burada kendini aşma, çift katlı anlamlar sergiler. İlki mevcut değerleri yeniden değerlendirmek, ikincisi ise insani-hayvani tabiatı yani temel biyolojik potansiyeli daha üstün hayat formları yaratmakta kullanmaktır (Baykan, 2000, s.102). Cleo ve arkadaşlarının yarattığı hamamböceği ise insani özelliklerden bağımsız olmakla beraber hiçbir kuralı da yoktur. Üstinsan, konulmuş olan değerlerin birilerinin çıkarları için konulduğunu anlayıp yeni şartlar gereğince yeni değerler yaratmalıdır. Bu sebeple otomatlar yeni robotu insana benzer olarak yaratmamışlardır. Zaten üstinsan cinsiyet, beden, ruh, gibi düalist olgulara karşı çıkarak insanı kısıtlayan bu yapıları ortadan kaldırmıştır.

“Üstinsan düşüncesi önce üstinsanın ortaya çıkışı değil, kendine insan diyen bir şeylerin ortadan kayboluşu demektir” (Blanchot, 2001, s.81).

Üstinsanın kendini yeni bir hissetme tarzıyla tanımladığını bildiren Deleuze'e göre bu, “İnsandan başka bir özne, insan tipinden başka bir tiptir” (Deleuze, 2001, s.127). Buradaki yeni durumu tanımlamak için, insanın yeryüzündeki misyonunu tamamladığını ileri süren Işıklı'nın şu ifadeleri uygun görünmektedir:

“Cinsel organsız ve var olan organları da işlevselsiz bir toplum hayalidir gaye. Misyonunu tamamlayan bir robotun kendini imha etmesidir bu” (Işıklı, 2005, s.13).

Tartışma, üstinsanın yeni toplumdaki görevinin ve amacının ne olduğuna, ne olması gerektiği üzerine yürütülen bir tartışmadır. İnsanın üstinsana doğru sıçrama serüveni birçok açıdan ve temelde tarihseldir. Çoğu durumda toplumsallıkta görünür hale gelir. “İnsan türündeki her yükseliş, daima aristokratik bir toplumun eseri, yani insanlar arasında çok sayıda hiyerarşi ve değer basamağının varlığına inanan ve bir şekilde köleliğe ihtiyaç duyan bir toplumun eseri olmuştur ve hep böyle kalacaktır” (Granier, 2006, s.135). Bu yüzden filmde, üst mertebeye geçen şey bir insan değil, insan dışı bir varlıktır.

3.3 Üstinsanın Özgürlüğü ve Onu Kısıtlayan İmgeler

Filmin bir kısmı çölde geçmektedir. Filmdeki kurumuş nehir yatağı, sürü insan ile üst insan arasındaki gerçek ayrımı temsil eder. Sahne olarak çöl, Nietzsche'nin tanımladığı haliyle “tek başınalık, iç tenhalık, ahlaki değerlerden kopma” tasvirlerine birebir denk düşmektedir. Cleo nehri geçtiğinde cinsiyetçi maskesini çıkarmakta, bir bakıma kendisine önceki nesiller veya şimdiki toplum tarafından dikte edilen cinsi-

yetçi maskelerden kurtulmaktadır. Bununla birlikte Nietzsche, “Saygıdeğer bir ruh, yükünü almış bir deve nasıl çöle doğru hızlanırsa öyle hızlanır kendi çölüne” (Baykan, 2000, s.108-109) derken burada kastettiği kişinin kendi ahlaki değerlerini inşa etmesi, özgürlüğünü fethetmesidir. Cleo, otomatlar ve Jacq, bunların her biri bir arayışın sonunda kendi özgürlüklerine kavuşmak istemektedir. Jacq bu uğurda çölün zahmetli şartlarında bir nevi çile çekmektedir. Bu zahmetten en karlı çıkan Cleo, üstinsan, kendi özgürlüğüne kavuşmaktadır. Toplumun ona dayattığı dişi otomat rolünü yapıbozuma uğrattı ve cinsiyetin ötesinde üst mertebeye çıkmıştır. Ansell-Pearson bu konuda, “Nietzsche’nin tüm değerlerin yeniden değerlendirilmesi talebi, insanların en yüce iç hesaplaşma edimlerini gerçekleştirmelerini gerektirir” (Ansell-Pearson, 2011, s.196) diyerek insanın iç hesaplaşması sonucu toplumdaki özgür bireyler olarak çıkacağını savunmuştur. Diğer bir deyişle toplumsal cinsiyet rollerinin altında ezilen insan, bir iç hesaplaşmayla ona dayatılan kalıp yargıların dışına çıkıp özgürleşmelidir. Cleo’nun maskeleri çıkararak yükselişi, bu yeniden değerlendirme ilkesinin bir sonucudur.

Bu yüzden üstinsan kendi benliği dahil, her şeyi yeniden düzenlemektedir. Cleo başkalaşım geçirdikten sonra diğer otomatların aksine kendi kararlarını alabilen, özgür bir varlık olarak davranmaktadır. Çünkü kendini aşmış bir varlık olan üstinsan, sürü insanı gibi itaat etmez. “Eğer kişi, kökenine, çevresine, sınıfına, pozisyonuna bakıldığında veya geçerli bakış açılarıyla karşılaştırıldığında beklenen ve alışılmış olandan daha farklı düşünüyorsa özgür ruh olarak adlandırılır” (Nietzsche, 2013, s.203). Üstinsan geleneği ve çürümeye yüz tutmuş değerleri aşmış benliği öteki insanlardan (özerkliğini kazanamamış olanlardan) farklı olan bir üst varlıktır ve kendi değer ölçütlerine sahiptir (Ansell- Pearson, 2011, s.172- 173). Cleo ve diğerleri, yarattıkları yeni robota bu yüzden bir insan görüntüsü vermez ve hatta ona ses ve konuşma gibi özellikler de yüklemeyebilir. Bunu Cleo “Diğer tarafta buna ihtiyacım olmayacak” şeklinde açıklar.

Cleo’nun kıyafeti, saç ve yüzündeki maskesi onu dişi cinsiyetine büründürmektedir. Başkalaşım geçirdikten sonra ilk önce kıyafetinden daha sonra da mavi peruğundan kurtulmuştur. Saç renginin mavi olması, oluşturduğu izlenim yüzünden önemlidir. Renklerin insan psikolojisine etkileri ve taşıdığı mesajlar çokça alan yazında tartışılmıştır. Mavi renk tonları, “İnsanüstü, mağrur ve sakin olma düşüncesini telkin etmektedir. Betimsel anlamda mavi; hastalık, yasaklanmış bölge, şaşkınlık ve duygusallık ifade etmektedir. Mavi renk, isim durumunda giydikleri giysilerin mavi olmasında dolayı “acemi, işe yeni başlayan” kişileri işaret etmektedir (Türkoğlu, 2003, s.285). Cleo’nun başlangıçta taktığı mavi peruk, kendisinin mavi yakalılar sınıfına ait bir işçi olduğu izlenimini pekiştirmektedir. Mavi peruktan kurtuluş ise bir kölenin özgürlü-

ğüne kavuştuktan sonra zincirlerini atmasına ve böylece artık özgür olduğuna işaret edebilir. Saçsız olarak çölde ilerleyen Cleo, saçsızlığı umursamamaktadır. Saçıdan kurtulduktan sonra hastalıklı halini yenmiş görevinde ehlileşmiş ve üstinsan seviyesine kavuşmuştur. Artık mavi peruğun ve sözde saçın ona biçtiği rollerden de kurtulmuştur. Çünkü saç kesmek veya saçtan kurtulmak, “sosyal kontrolün bir biçiminden diğerine geçişini sembolize etmektedir” (Tuğan, 2015,s.61).

Beyazperdede de sıkça görüldüğü gibi saçın kesilmesi pek çok imgesel anlam taşır. Örneğin **Kınalı Yapıncak** (1968) filminde, köyden kente gelen köylü kızın önce kılık kıyafeti değiştirilir, sonra da saçları kısacık kesilir. Benzer bir durum **Avlu** (2018) dizisinde gözlenir. Hapishanedeki güç savaşı arasında kalan bir kadın mahkumun saçları kesilir. Saçın kesilmesiyle kadının bir önceki kültür ve geleneği ile bağı da kesilmiş olur. Gülten Akın'ın **Kestim Kara Saçlarımı** (2001) adlı şiiri, O'nun bu duruma gösterdiği bir tepki olarak değerlendirilebilir. Akın, kara saçların kesilmesini, “kuşatılmış kadının özgürleşmesinde bir adım olarak” saç simgeselleştirmiştir (Sağlık, 2013, s.110). Saçın kesilmesi toplumsal rollerin dışına çıkmada bir simge olmuştur. “Bir anlamda saçları kesmek, var olan tutsaklığa ve erkek egemenliğine karşı çıkmaktır. Bu değişim, özgürlüğe atılan bir adımdır” (Yılmaz, 2016, s.35). Bu toplumsal rolden saçını keserek sıyrılan kadınlar için hayatlarında büyük bir değişim yaşanmakta, saç bir dönüm noktası olmaktadır.

Üstinsanın cinsiyetsizleşmesinin bir diğer sembolü olarak Cleo'nun yüzündeki dişi maskeyi çıkarıp atması gösterilmektedir. Mavi peruk saçından kurtulan Cleo için nehrin diğer tarafında yani üstinsanın oluşturacağı toplumda, yüzündeki dişi maske onu yine toplumsal cinsiyet rollerine bağlı kılacağı için cinsiyeti imleyen her şeyden kurtulması gerekmektedir. **Nietzsche Böyle Söyledi Zerdüş'te** şöyle yazar:

“Gerçek yüzlerinizden daha iyi bir maske taşıyamazdınız siz şimdinin insanları! Kim tanıyabilirdi ki sizi! Geçmişin işaretleriyle kaplanmış her yeriniz” (Nietzsche, 2016, s.116-117).

Nietzsche, insanlara maskelerini çıkarmayı ve geçmişteki değerlerden arınıp yeni bir benlikle üstinsana ulaşmayı telkin etmektedir. Yargılardan, değerlerden, düalist oluşumlardan, cinsiyetten tamamen kopmuş olan üstinsan Cleo, maskeyi çıkarır ve çölün kızgın kumlarına fırlatır. Çünkü o artık insan üstüdür, cinsiyetten bağımsızdır ve karakterinde kadın-erkek, katı-yumuşak, iyi-kötü gibi düalist olgular, ikili karşıtlıklar yoktur. Cinsiyeti kadın veya erkek biçiminde kodlayan ikili karşıtlıklar sistemi, Işıklı'nın tespit ettiği gibi, birçok merkezi karşıtlık konumlandırmaktadır:

Kültür-doğa, ruh-beden, aşkın-içkin, akıl-his, kamusal-özel,

aktif-pasif, somut-soyut, erkek-kadın, doğru-yanlış, varlık-yokluk... Birbirine zıt biçimde kurulmuş bu kavram çiftlerinden önce gelenler her zaman üstün ve değerli görülmüş, ikinciler ise aşağı ve değersiz görülmüştür. Üstünler eril, aşağılar dişil olanla ilişkilendirilmektedir (Işıklı, 2014, s.14).

İkili karşıtlıklar, Nietzsche'nin ardından Derrida ve Heidegger gibi çağdaş filozoflar tarafından Batı metafiziğinin mantığı olmakla eleştirilmiştir. Nietzsche, **İyinin ve Kötünün Ötesinde (2018)** adlı eserinde bu tür karşıtlıkları aşmanın ilk düşünsel örneklerini vermiştir. Buradaki üstinsan artık kadın ve erkek kategorilerini aşmış, toplumsal cinsiyetin ötesinde, özgür, kendi öz benliğiyle nehrin diğer tarafına doğru yol almaktadır.

3.4 Güç İstenci Bağlamında Nükleer Batarya ve Yeni Yaşam Formları

İlk otomat verilen kurallara uymayıp kendisini ve diğer otomatları başkalaştırmış ve bir köle isyanı başlatmıştır. Garvey'e göre köleler, gücünün değerlerini ters çevirecek bir çeşit güç istencini yaratırlar. Güç istencinin en temiz veya üstün formunu taşıyan üstinsan, meydan okumak ve kendini test etmek için çeşitli fırsatlar arar. Çünkü üstinsan, kendi istencini taviz vermeden onaylayan kişidir (Garvey, 2016, s.131). Köle isyanını başlatan üstinsandır. Kendi dünyasını kurmak ve üstinsana ulaşmak isteyen otomatın güç istenci, arzuladığı ve ihtiyaç duyduğu nükleer bataryada simgeleşir. Cleo, nükleer batarya ile özgün bir robot yaratmayı istemektedir.

Nietzsche'nin üstinsan olma gerekliliklerinden biri olan güç istenci, "insanın daha yetkin bir duruma ulaşma dürtüsüne, güç elde etme ve iktidar uygulama arzusu"na verdiği addır (Cevizci 2010, s.199). Sürü insanından sıyrılan ve kendi özüne kavuşan varlık olan üstinsan, toplumun belirlediği gerçekliklerle yaşayan kişi değil, her zaman bu gerçekliklerin ötesinde daha da güçlü olmaya çalışan kişidir (Nietzsche, 2015b). Güç istenci, üstinsanın kendini aşma evresinde ihtiyaç duyduğu enerjidir. Otomatların sahip olmak istedikleri nükleer batarya, insanların koyduğu yasalara duysız olan otonom bir robot yapmak için gereklidir. Bir anlamda batarya, robotun kalbi olacaktır ve kendi gücünü üretecek ve kendisini koruyacaktır. Üstinsanın kuracağı düzen tüm var olan sistemlerden farklı ve özgün olacağı için kutsaldır. Yeni hayat düzenini kuran üstinsan yani Cleo'dur. Diğer otomatlar üstinsan evresini tamamlayamadan öldürülmüştür ve sadece Cleo ile yarattığı böcek otomat nehrin diğer yakasına geçmeyi başaramıştır. Nietzsche, "Severim batmaktan başka bir yaşam bilmeyenleri, çünkü öte tarafa geçenlerdir onlar" (Nietzsche, 2016, s.8) diye bahsederken filmde Cleo'nun bir pavyon robotu olduğu akla gelmektedir. Fakat o, bu batıstan üstinsan yükselişine geçen otomat olmuştur. Ona toplum tarafından giydirilen rolü sorgulayıp kendi öz benliğiyle yeni bir hayat kurma arayışına koyulmuş ve bunu başarmıştır. Jacq'in

Cleo'ya nehri geçmesinde yardımcı olması yine Nietzsche'nin, "İnsan, hayvanla üstinsan arasında bir iptir; uçurumun üstündeki bir ip. İnsanda muazzam olan bir amaç değil, köprü olmasıdır" (Garvey, 2016, s.130) sözü ile bağdaştırılmaktadır.

Cleo'nun geçiş yaptığı yeni düzene ait metaforlar filme yeni yaşam formları şeklinde ara ara serpilmiştir. Jacq'in rüyasında sürekli denize giren bir çocuk ve yüzen su kaplumbağası görmesi, eşinin doğum yapması ve bebeğin kız olması, filmin başlarında otomatın bir bebeği havuzda yüzdürmesi gibi tüm unsurlar yeni bir yaşam formuna ait olması açısından ortaktır. Nietzsche felsefesinde rüyalar, belleğin sürekli çalışması halinin uykudayken de devam etmesi, eksiklik durumunun ya da yaşanmış bir olayın tekrar yaşanması olarak anlatılmıştır (Nietzsche, 2013, s.28).

Jacq, içinde bulunduğu çürümüş dünyadan denizin, yeşilliğin olduğu bir dünyaya gitme özlemi duymaktadır. Su en genel anlamıyla hayatın özü olarak bilinmekte ve yokluğu insanlığın ölümü anlamına gelmektedir. Çöle dönen dünyada su, neredeyse insan sayısı kadar azalmış ve artık hayat yok olmaya yüz tutmuştur. Jacq'in yeni doğan bebeği ve rüyasında gördüğü çocuk figürü için Nietzsche'nin şu tanımı, yerinde bir yorum gibi görünmektedir:

"Üstinsan yaşamın başlangıcıdır...masumiyet ve unutturur.
Yeni bir başlangıç, bir oyun, kendi kendine dönen teker, ilk hareket, kutsal bir evettir" (Baykan, 2000, s.110).

Böcek mitolojik olarak bir dönüşümü simgelemektedir ve aynı şekilde filmde de bu şekilde değerlendirilmiştir. Cleo ve diğer otomatın yarattığı böcek otomat ve filmin birkaç sahnesinde de görülen böcek metaforu toplumun ve insanlığın dönüşümünü ifade etmektedir. İnsanın üstinsana dönüşümü otomatlar aracılığıyla olmuştur ve otomatlar kendi içinde de bir dönüşüm yaşayıp yeni bir hayat kurma çabasına girmişlerdir. Böcek otomat diğer otomatlardan farklı olarak cinsiyete de sahip değildir. Bu bağlamda da bir dönüşüm olarak üstinsanın toplumsal cinsiyetin ötesinde bir konuma sahip oluşu ima edilmektedir.

4. Sonuç

Nietzsche'nin üstinsan öğretisiyle çözümlenen Automata filminde otomat Cleo ve böcek otomat cinsiyetçi olgulardan kurtularak cinsiyetin ötesinde özgür bir dünyaya göç eder. Böylece üstinsan seviyesine ulaşır. Nietzsche'nin üstinsanına varabilmek için gereken tüm aşamalar Cleo tarafından gerçekleştirilmiş ve ona biçilen roller, cinsiyet ve görevlerin dışında kendi bağımsızlığına doğru yol almıştır.

Toplumsal cinsiyet, insanın kendini geliştirmesini engelleyerek decadence olan konumunu sürdürmesine neden olur. Bu yüzden Nietzsche'nin öğütlediği üstinsan

seviyesine ulaşmak için insanın cinsiyetçi örüntülerden, eski kültür, gelenek, norm ve rollerden kendini soyutlaması ve kendi özüne dönmesi gerekir. Tıpkı filmde insanların gelecek diye adlandırdığı otomatların iki kural yasasına rağmen üstinsan konumuna varabilmesi gibi insan da eğer üstinsana ulaşmak ve özgürleşmek istiyorsa cinsiyetçi değerleri yapıbozuma uğratılmalı, ikili karşıtlıkları bulanıklaştırılmalı, hatta onları aşmalı ve yeni, öze dönük bir kimlik arzulamalıdır. Aynı şekilde Nietzsche üstinsanın mevcut kokuşmuş toplum yapısını kökten değiştirerek üst bir toplum oluşturmasını ve üstinsanın kadın-erkek, ruh-beden, iyi-kötü gibi düalist ayrımları ortadan kaldırmasını ve toplumsal cinsiyet rollerini devirmesini umar. Nietzsche'ye göre felsefecilerin ve diğer insanların yaptığı en büyük hata, birbirinin zıddı kavramlarla yani ikili karşıtlıklar sistemiyle düşündürmektir. Düalist kavramlar, kutuplaşmalara yol açarak bir değer kazanırlar (Baykan, 2000). Üstinsan çekiçle felsefe yaparak¹ bu değerleri yeniden yapılandıracaktır, gerekirse onları bulanıklaştıracak ve hatta yok edecektir. Bunun sonucunda da toplumsal cinsiyet sınırlarını da aşarak kendi öz benliğinde özgürleşecektir. İnsanı kısıtlayan heteronormatif ya da hegemonik cinsiyetlerin hiçbiri üstinsanı kısıtlayamayacaktır.

Baykan'a göre trajik filozof dediği Nietzsche'nin felsefesinin özü ve dünya görüşü şöyledir: "Oluşun masumiyeti ile kastedilen iyinin ve kötünün ötesinde, ahlaki emirlerden bağımsız olan gücü istemenin Dionysosçu hareketi hem yaratıcı hem yok edici, hem yükselen hem alçalan, hem yeni hayat formlarının oluşması hem onların çürümesi dejenerasyonu: decadence" (Baykan, 2000, s.86-87). Toplumsal cinsiyet bir decadence yaşayacak ve cinsiyetin ötesinde yeni yaşam formlarıyla insan decadence olan çürümüş konumundan üstinsan mertebesine ulaşabilecektir. Toplumsal cinsiyet kavramı belirleyici içeriğini yitirdiğinde ya da keskinliğini yitirip bulanıklaştığında insan sadece birey olarak özgürleşebilecektir. Bu anlamda kastedilen insanların gerçek anlamda biyolojik cinsiyetlerini yitirmeleri değil, cinsiyetin bir toplumsal değer olarak artık hiç de önemli olmamasıdır. Cinsiyetin ötesinde bir toplumda ne erkek çok güçlü olmak zorunda olacak ne de kadın çok duygusal olmak zorunda kalacaktır. Her türlü cinsel suçun ya da cinsiyetle ilgili suçların azalabileceği bir toplum inşa edilebilecektir. LGBT kimlikler ise heteroseksüel dayatmadan kurtulabilecekler ve daha özgür bir hayata kavuşabileceklerdir. Üstinsana dönüşme yolunda otomatların, insanların oluşturduğu sisteme başkaldırıda bulunması gibi insan sürüden ayrışmalı, sınırlarını aşmalı ve kendine toplumsal cinsiyetin ötesinde, yeniden yapılandırılmış değerlere sahip bir yaşam inşa etmelidir. Eğer cinsiyetin önemini yitirdiği, toplumsal cinsiyetin ötesinde bir yaşam inşa edebilirsek belki Nietzsche, bize o meşhur gülümsemesini gönderebilir.

---

1 Çekiçle felsefe yapmak Nietzsche'ye göre her şeyi radikal bir şekilde sorgulamak demektir.

5. Kaynakça

- Ansell-Pearson, K. (2011). *Kusursuz Nihilist: Politik Bir Düşünür Olarak Nietzsche'ye Giriş* (2. Baskı). Cem Soydemir (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Baykan, F. (2000). *Nietzsche'nin Felsefesi*. İstanbul: Kaknüs.
- Blanchot, M. (2001). Nietzsche Ve Parçalı Yazı. *Cogito*, 25 (Nietzsche özel sayısı), 291-293.
- Cevzici, A. (2010). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say.
- Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye'de Aile Ve Kadın Emeği. *Toplum ve Bilim*, 86, 139-170.
- Deleuze, G. (2001). Üstün: Diyalektiğe Karşı. *Cogito*, 25 (Nietzsche özel sayısı), 291-293.
- Dökmen, Z. (2009). *Toplumsal Cinsiyet-Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. İstanbul: Remzi.
- Garvey, J. (2016). *Yirmi Önemli Felsefe Kitabı*. Tamer Karalar (Çev.). İstanbul: Nail.
- Genç, H. N. ve Aydemir, D. (2018). Yazılı basında çıkan kadın cinayeti haberleri üzerine söylem çözümlemesi: Türkiye-Amerika örneği. *Journal of Human Science*, 15(2), 665- 682 doi: 10.14687/jhs.v15i2.5276.
- Granier, J. (2006). *Nietzsche*. Işık Ergüden (Çev.). Ankara: Dost.
- Işıklı, Ş. (2005). *Kadın Ve Felsefe*. İstanbul: Emre.
- Işıklı, Ş. (2014). Kadına tahakküm ya da eril usun tavırları, *Akademik Bakış Dergisi*, 43, 1-20 Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/382827>.
- Nietzsche, F. W. (2013). *İnsanca, Pek İnsanca*. İhsan Kırmırlı (Çev.). İstanbul: Sayfa.
- Nietzsche, F. W. (2015a). *Deccal*. Aksu Büyükatlı (Çev.). İstanbul: Felsefe Kulübü.
- Nietzsche, F. W. (2015b). *Putların Alacakaranlığı*. Aksu Büyükatlı (Çev.). İstanbul: Felsefe Kulübü.
- Nietzsche, F. W. (2016). *Böyle Söyledi Zerdüşt*. Mustafa Tüzel (Çev.). İstanbul: İş Bankası.
- Nietzsche, F. W. (2018). *İyinin ve Kötünün Ötesinde*. Ahmet İnam (Çev.). İstanbul: Say.
- Özgan Mısırcı, S. S. (2017). Distopik filmlerde kadının temsili: Bir Adem ile Havva hikayesi. *Asya Studies*, 2 (2), 37- 48doi: 10.31455/asya.358436.
- Sağlık, E. (2013). Görsel sanatlarda otobiyografik anlatımlar. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 12(1), 103- 114 Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/sanativetasarim/issue/20655/220370>.

- Sözen, M. (2015). Anlatımsal bir öge olarak sinemada müzik kullanımı yapılanmalar, işlevler, analizler. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (18), 34-65 Erişim adresi: <http://www.asosjournal.com/DergiPdfDetay.aspx?ID=844>.
- Tuğan, N.H. (2015). Son dönem Türk sinemasında hastalık temsilleri: 'Saç' filminin eleştirel söylem çözümlemesi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 40; 48-76 Erişim adresi: <http://iletisimdergisi.gazi.edu.tr/site/index.php/IKAD/article/download/174/153>.
- Türkoğlu, S. (2003). Anlatım ve deyimlerde renklerin dili. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8, 277- 291 Erişim adresi: <http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunikkefd/article/view/1021003863/0>.
- Yavuz, H. (2001). Nietzsche Ve Bengidönüş. *Cogito*, 25(Nietzsche özel sayısı), 291-293.
- Yılmaz, E. (2016). Yalnızlık ve kadın bağlamında Gülten Akın'ın şiirleri. *Mecmua*, 1(1), 31-38 Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/259867>.

ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi

ISophos: International Journal of Information, Technology and Philosophy

ISOPHOS • Yıl/Year: 2 • Sayı/Num: 2 • Bahar/Spring 2019

ISSN: 2651-463X

Dijitalleşmenin Transhümanizme Etkisi

Mahir Fatih Ünal
Marmara Üniversitesi
irtibat@mahirfatih.com

Özet

Dijitalleşme, depolama alanları ve erişim maliyetlerinde yaşanan düşme, mobilleşme ve ekranlaşma ile beraber büyük bir ivme kazanmıştır. Yaşadığımız bu çağda verileştirilmemiş hiçbir şey kalmadığı gibi hemen her şey dijitalleşmiştir. Transhümanizmin hedefi durumundaki üst-insana ulaşma ideali, gelişen teknoloji ile mümkün olma aşamasına gelmiştir. Durmaksızın devam eden dijitalleşme süreci ile beraber transhümanizm, insanı yeni bir devrimsel sürece hazırlamaktadır. Bu süreçte insan, 0 ve 1'lerden oluşan ikili sayı sisteminde kendine bir yer edinerek ilerlemekte ve yeni bir form ile karşılaşmaktadır. Yapılan araştırmada, dijitalleşme sürecinin transhümanizmi nasıl etkilediği üzerinde durulmuş; “İnsan, insan olarak kalabilecek midir?”, “Limit ve sınırları değişen insan, ontolojik olarak mevcut insan ile aynı insan mıdır?”, “İnsanın yaşadığı böylesi bir transformasyon sonrası geleneksel değerler ve ilkeler hala geçerliliğini koruyabilecek midir?” sorularına cevaplar aranmıştır. Bu çalışma, literatür taramasına dayalı analitik bir çalışmadır. Araştırma neticesinde insana ait tanımın yeniden yapılması, sınırlarının yeniden çizilmesi ve varlık, etik, değer gibi felsefi konularda yeni çalışmaların yapılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Dijitalleşme, Transhümanizm, İnsan 2.0, Nesnelerin İnterneti.*

The Effects of Digitization on Transhumanism

Abstract

The decline in digitization, storage areas and access costs have gained momentum along with mobilization and shielding. As almost everything is dataficated in this age we live, there is nothing left being digitization. The ideal of reaching the post-human as the target of transhumanism is at the stage of becoming possible with the developing technology. Together with the non-stop digitization process, transhumanism prepares human for a new revolutionary process. In this process, the human being takes a place in the binary number system consisting of 0 and 1 and progresses to a new form. In this study, it has been emphasized how digitization process affects transhumanism. Questions like “Will human be able to remain human?”, “Are the human beings bounded by limits and boundaries ontologically the same as existing

human beings?”and “Are the traditional values and principles that human beings still survive?” have been answered. This study is an analytical study based on literature review. As a result of the research, it has been concluded that new definitions should be made on the reconstruction of the human definition, redrawing the boundaries and philosophical issues such as existence, ethics and value.

Keywords: *Digitization, Transhumanism, Human 2.0, Internet of Things.*

1. Giriş

Geçmişten bugüne insan, kökenini hep merak edegelmiştir. Bu merakı karşılayan iki farklı yaklaşım mevcuttur. Bunlar, mitolojik dönemlerden bu yana binlerce yıllık ortak bir inanış olarak bugüne gelen ve insanı doğadan ayrı bir yerde tutan “Yaratılış inancı” ile günümüzde halen yeni kanıtların eklenmeye devam ettiği, biyolojik ve antropolojik bir yaklaşım olan ve insanı doğanın bir ürünü olarak gören “Evrim Teorisi”dir. İnsanın kökenine ait bu yaklaşımların dayanakları ve beslendiği kaynaklar nedeniyle oluşan dinî ve bilimsel tartışmalar uzun yıllardır sürmektedir. Aynı birer araştırma konusu olması ve bu araştırmanın kapsamı dışında kalması nedeniyle mevcut tartışmalara bu çalışmada değinilmemektedir.

1.1. Yaratılış İncancına Göre İnsan

Mitolojik döneme ait antropogoni mitlerinin birçoğunda insanın, antropomorf-tanrılara paralel olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Yolcu’ya göre mitlerdeki bu antropomorf anlayış, ihtiyaç dışı unsurların zamanla ortadan kalkmasıyla, nesnel içeriği biyolojik ve toplumsal olaylarla kesişen soyut bir hal almıştır. Daha sonra yerini, birçok halk ve inanca mâl olmuş ortak bir motif olan; tanrının insanı çamur, kil veya balçıktan yarattığı şeklindeki inanca bırakmıştır (Yolcu, 2013, s. 186). Bu ortak inanç; Ön Asya, Mezopotamya, Mısır gibi toplumların mitoloji ve kültürlerinden günümüze kadar gelen binlerce yıllık bir kabuldür. Bugüne dek değişikliğe uğramamış ve mitolojik devir sonrasındaki tek tanrılı dinlerde de aynı şekilde yerini alarak kutsal kitaplarda konu edilmiştir.

Kitâb-ı Mukaddes’in Yaratılış bölümünde insanın yaratılışı, “Rab Tanrı, yerin toprağından adamı yaptı. Onun burnuna hayat nefesini üfledi; ve adam yaşayan can oldu” (Tekvin, Bab 2/7) şeklinde yer almaktadır. Kur’an-ı Kerim’in de birçok ayetinde insanın yaratılışı ile ilgili olarak benzer ifadelere rastlanır. “Allah, insanı pişmiş çamur gibi bir balçıktan yarattı” (55-Rahman/14), “Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan yarattık” (15-Hicr/26) gibi ayetler bulunmaktadır. İnsanın kökeni ile ilgili bu ortak yaratılış inancı, değişmeden kalmaya devam edecek ve daha birçok yıl varlığını sürdürecektir.

1.2. Evrim Teorisine Göre İnsan

Evrim teorisi; çevremizdeki canlıların değişimi, yeni türlerin ortaya çıkışı ve yeni türlerin evrimleştiği gibi gözlemlerin neden, nasıl olduğunu açıklamak için geliştirilmiş bir kuramdır (Evrim Ağacı, 2013). Özetle evrim teorisi, tüm canlıların ortak bir atadan türediğini ve canlıların uzun yıllar içinde büyük değişimler geçirerek bugünkü çeşitliliğe ve mükemmelliğe ulaştığını savunmaktadır. Bununla beraber Lamarck'a göre; canlılarda, onu basit formlardan karmaşık ve daha mükemmel formlara götüren bir kuvvet vardır. Çevre koşullarının uyguladığı güç ile canlı, kalıtımla devraldığı özellikleri kullanarak veya kullanmayarak çevreye uyum sağlamaya zorlanmaktadır (Sol, 2009, s. 120-121). Bir başka ifadeyle; her varlık, içinde varlaştığı maddi koşullara göre oluşmaktadır. Ne türlü koşullar içindeyse o türlü olmak zorundadır (Hançerlioğlu, 1995, s. 9). Bu bağlamda insan, yaşadığı koşullara bağlı olarak tarih boyunca birçok kez değişime uğramış ve evrilmiştir.

Antropolog ve paleontologların bulgularına göre yaşadığımız gezegen, yaklaşık 2 milyon yıldan 10 bin yıl öncesine kadar aynı anda pek çok insan türüne ev sahipliği yapmıştır. Bununla beraber 100 bin yıl kadar öncesine kadar en az altı farklı insan türü olduğu düşünülmektedir (Harari, 2015, s. 21). Anatomik anlamdaki bugünkü insanın ilk olarak, yaklaşık 100 bin yıl önce Afrika'da ortaya çıktığı görülmektedir (Lewin, 1998, s. 90). Bu insanın, görünüm olarak günümüz insanının görünümüne sahip olsa daalet ve hayvan kalıntılarının incelenmesinden elde edilen sonuçlara göre davranış bakımından henüz ilkel olduğu anlaşılmaktadır. Davranış olarak günümüz insanına benzerlik göstermesi ise 50 bin yıl önce başlamıştır (Akın, Özer ve Gültekin, 2004, s. 118).

2. İnsan 1.0

“Korkulardan, zaaflardan, arzulardan, özlemlerden örülü bir hafıza ve kandan, etten, kemikten oluşan kırılğan bir vücut”
(Sökmen ve Gürkan, 2019, s. 23).

İlkel insanların en önemli özelliği son derece önemsiz olmalarıdır. İnsana ve dünyaya etkileri denizanelerinden, ateş böceklerinden ya da ağaçkakanlardan daha fazla değildir (Harari, 2019). Bugünkü bilimsel sınıflandırmada “Homo sapiens sapiens” olarak adlandırılan 50 bin yaşındaki günümüz insanı; ekolojik şartlara ayak uydurabilmenin yanı sıra soyut düşünme yeteneği, dil kullanma kabiliyeti gibi dünyadaki diğer türlerden farklı olan yetenekleri ile kendini ve yaşadığı çevreyi sürekli olarak değiştirebilme imkanına sahip olmuştur. Öyle ki Timur'a göre insan, doğayı gözlemleyerek doğa devinimlerinin yarattığı korku, büyülenme ve şaşkınlık duyguları içinde düşünerek dini, felsefeyi ve bilimi yaratmıştır (Timur, 2011, s. 13).

Potansiyelini maksimum düzeyde gerçekleştirebilmek adına sürekli bir çaba halinde olan insan, “başlangıcı ya da yaratılışından beri kendini hep bir arayış ve serüven

çinde bulmuştur” (Dağ, 2017, s. 46). Devam eden bu serüven süreci içinde fiziksel ve tinsel varoluşunun devamlılığını sağlamak üzere bir dizi değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Meydana gelen değişim ve dönüşümler, insanda ve insanın yaşadığı dünyada yapısal ve köklü devrimlere sebep olmuştur. Ancak gerçekleşen dönüşümlere, yaşanan onlarca devrime ve aradan geçen binlerce yıla rağmen insan, zayıf beden ve kas yapısı, entropiye yenik düşen yaşlanma geni, duyum eşikleriyle sınırlandırılmış duyu organları, biyolojik beynin halihazırdaki görece düşük veri saklama, çağırma ve işleme kapasitesi gibi dezavantajlara sahiptir. Bu dezavantajlara sahip insan, bu çalışmada “İnsan 1.0” olarak adlandırılmaktadır.

2.1. İnsan 1.0’ın Sınırları

İnsanın doğumundan itibaren varsayılan özellikleri şeklinde gelen dezavantajları ortadan kaldırabilmesi ve daha kusursuz bir hale gelebilmesi için gereken teknik ve teknolojik imkanların ortaya çıkması için gerçekten çok uzun yıllar beklemesi gerekmiştir.

Beş bin yıldır insanlığa hizmet etmekte olan tekerlek, insanın en büyük teknik başarısı olarak tanımlanmaktadır (Basalla, 2013, s. 20). Tekerlek, insanın en temel gereksinimlerinden biri olan büyük ve ağır şeyleri taşıma ihtiyacı nedeniyle icat edilmiştir. Tekerlekle birlikte avlanılan hayvanlar ve kaya parçaları gibi yükleri taşımak oldukça kolaylaşmıştır. İlk arabalar yapılmaya başlanmış, binek hayvanları yapılan bu arabalara koşulmuş ve ulaşımda imkânsız olan mesafeler kat edilmeye başlanmıştır. Aynı zamanda ticaretin gelişmesi ve şekillenmesinde de rol oynayan tekerlek, yolların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tekerlek sayesinde insan, büyük göçler gerçekleştirmiş, fetihler ve keşifler yapmıştır. Daha sonra icat edilen birçok mekanik ve teknolojik buluşun öncülü durumundaki tekerlek ile beraber, insanın dünya üzerindeki hâkimiyeti giderek artırmış ve insan için teknik yükseliş başlamıştır.

İnsanın gerçekleştirdiği en önemli keşiflerden biri de hiç şüphesiz ki yazıdır. Bugünkü mevcut kanıtlara göre insanlığa böylesine önemli bir hizmeti ilk sunanların Mezopotamya’ya Orta Asya’dan geldikleri ileri sürülen Sümerler (M.Ö. 3500-3000) olduğu bilinmektedir (Dartman, 2009, s. 1). Sümerlerden devralınan bu keşif, insan yaşamına tamamıyla dahil olmuş ve insanlığın gelişimine çok büyük katkı sağlamış bir keşiftir. Teknik ve teknolojinin ortaya çıkışı için gereken uzun yılların bilgi birikimi ve tecrübesini kayda geçirebilme olanağı sunmasının yanında, bu kayıtların gelecek nesillere aktarılabilmesine de imkân sağlamıştır. İnsan, yazıyı keşfederek zihnini, düşünme biçimini ve çevresini değiştirmiştir. Yazıdan sonraki birkaç yüzyıl içinde insan, düşünmeyi ve düşünceyi bir sonraki adıma taşıyarak felsefenin doğuşuna tanıklık etmiştir.

Yazının insanın düşünme gücünü artırarak geliştirmesi ile insanın bilme istenci daha da şiddetlenmiştir. İnsan, bir taraftan bu istenç ile mücadele ederken diğer taraftan dünyanın sürekli değişen kaotik koşulları ile karşı karşıyadır ve bu koşullar altında yaşamını sürdürmeye çalışmıştır. Bu süreçte insan, atalarının bıraktığı yazılı eserlerdeki/yazıtlardaki efsane, masalları veya öğütleri kullanarak sorunları ile başa çıkamamıştır. Leibniz'in "limana girdiğimi sanıyordum ama... açık denize savruldu" (Deleuze ve Guattari, 2001, s. 28) ifadesinde olduğu gibi insan, soruları ve sorunlarıyla beraber açık denizde savrulmuştur. Sorunların çözümü için yeni bir düzen ve bu düzeni inşa etmek için gerekli olan yeni düşünce ve fikirlere ihtiyaç duymuştur.

Birtakım insanlar gerekli olan yeni düşünce ve fikirleri ortaya koymak için harekete geçmiştir. Bu insanlar, karşı karşıya kaldıkları kaotik yapı ve düzenle hesaplaşırken üyesi oldukları toplumun alışkanlıkları, inançları ve mitolojik bakış açısıyla yetinmeyerek yeni bir düzen oluşturmaya çalışmışlardır. Düşüncenin kendilerinde soyutlaşma eğiliminde olduğu bu insanlar, daha derinlikli sorular sorarak çok daha iddialı, daha spekülâtif ve ihtiraslı yanıtlar ortaya koymuşlardır (Cevizci, 2009, s. 9). Mitolojilerin temel varsayımlarını hedef alarak mitolojik düşüncede sert kırılmalara neden olan bu yeni yanıtlar, yazının icadından yaklaşık 5-6 asır sonra yeni bir devrim sürecini başlatmıştır. Bu süreçte insan, mitolojik düşünme metodunu terk ederek tüm soru ve sorunların üzerine çıkabilen felsefi düşünme tarzına geçmiştir. Felsefi düşünme tarzı, insanın mitolojik düşünmeden sıyrılarak bilimsel niteliğe dönüşecek ilk düşüncelerinin oluşmasına imkân tanımıştır.

İnsan 2.0'a doğru giden yolda bir sonraki önemli süreç, hiç şüphesiz ki Rönesans dönemidir. Özgürlük duygusu ve yenilikçi düşünceler Avrupa'da büyük bir kırılma noktası yaratmıştır. Mimari üslup, entelektüel hayat ve diğer alanlarda kendisini gösteren değişim rüzgârı, bu yüzyılları oldukça önemli kılmıştır (Ülgen, 2018). Bu değişimler ile beraber din, bilim, sanat, siyaset alanında yeni ve nitelikli gelişmeler meydana gelmiştir (İnalçık, 2013, s. 4). Zamanla üstün duruma gelen bu gelişmeler Rönesans hareketinin oluşumunu sağlamıştır. Rönesans döneminde bilimler, metafizik ve ilâhiyatın hizmetinden çıkarak bağımsızlıklarını kazanmaya başlamıştır. Bilimle uğraşan insanlar ilâhiyat ve metafizik konularında aykırı düşen düşüncelere sahip olmasalar da yaptıkları bilimin sonuçları nihayetinde dinin koruyucusu durumundaki kilise hegemonyasının direttiği teolojik görüşlere darbe indirmiştir (Altuner, 2017, s. 29).

Bu dönemin en belirgin unsurlarından biri de insanı merkeze alan, insanın her şeyin ölçüsü olduğunu savunan, insanı değerlerin kaynağı olarak gören bir yaklaşım ve felsefi bir akım olan hümanizmdir (Cevizci, 2017, s. 217). Rönesans ile beraber or-

taya çıkan bireyselliğin ön plana çıkması, insanlığın özgürlüğü gibi fikirler beraberinde hümanizmi getirmiştir. Ortaya çıkan tüm bu yeni düşünce ve değerler, insanı ve toplumu çok büyük bir biçimde etkilemekte hiç gecikmemiştir. Bu dönemde teolojiden felsefeye, siyasetten sanata pek çok şey üzerinde değişiklikler ve reformlar meydana gelmiştir.

15. yüzyıl ortalarına doğru Gutenberg'in icat ettiği matbaa, insanlık tarihindeki önemli dönüm noktalarından biridir (Küçükcan, 2006, s. 159). Yazılı metinlerin basımında tarihi bir dönüm noktası olmuş ve kitap basımında maliyetler düşmüştür (Keskin, 2014, s. 1). 1500'lü yıllara kadar basılan kitap sayısı 40.000'leri bulmuştur (Küçükcan, 2006, s. 160). Matbaa, bilgiye daha çabuk ulaşan ve daha çok okuyan yeni bir Avrupa yaratmıştır (Keskin, 2014, s. 1). Kitapların ekonomik olarak basılması ve dağıtılması, özellikle de kutsal metinlerin daha çok kişi tarafından ulaşılabilir hale gelmesi, eski ve köklü bilgilere kolay erişimin yanı sıra yeni bilgilere ulaşımın da önünü açmıştır. Bu süreç ile beraber insan, yeni bir fark ediş ve biliş durumuna geçmiştir. İnsan, çok daha fazla yeni bilgiyle ve bu yeni durumun insanda yaptığı değişiklikler ile karşı karşıyadır. Huxley'e göre bilgi, varlığın bir işlevidir. Bilenin varlığında meydana gelen bir değişme, bilmenin mahiyeti ve miktarında da bir değişikliğe neden olmaktadır (Huxley, 2003, s. 7). Bu yeni fark ediş ve biliş, insanı değiştirerek daha sonra gerçekleşecek olan devrimlerin önünü açmıştır.

Önemli dönüm noktalarından biri diğeri de Kopernik devrimidir. Kuhn'a göre Kopernik devrimi, insanın evreni kavrayışında ve onunla ilişkisinde bir dönüm noktasıdır. Rönesans ve bilim tarihi içinde oldukça önemli bir yere sahiptir ve Batılı insanın entelektüel gelişiminde çığır açan bir dönüm noktası olmuştur (Kuhn, 2007, s. 37). Kopernik, yerküreyi evrenin merkezinden alarak sıradan gezegenlerle aynı konuma indirgemiş ve yerküreye bağlanmış olan astronomik işlevi Güneş'e aktararak astronomi ile ilgili büyük reform gerçekleştirmiştir. Kopernik; Brahe, Bruno, Kepler ve Galileo gibi peşinden giden birçok gökbilimci, kozmolog ve astronomu etkileyerek gösterdiği hedefte yeni buluşların gerçekleşmesine neden olmuştur. "Doğada gereksiz hiçbir şey yoktur. Birçok şeyi üretmek için sadece bir neden olması yeterlidir" şeklinde bir bakış açısına sahip olan Kopernik (İdil, 2016, s. 119), kiliseye hizmet etmeye ant içmiş ve kendini tanrıya adanmış bir din adamı olduğu hâlde, kilise tarafından resmen kutsanmış ve doğruluğu dahi tartışılmayan yer merkezli evren modelini baştan sona yıkarak kilisenin değişmezlerinden olan evrenin düzenlilik kurgusunu tamamen bozmuştur (Özsoy, 2015, s. 96). Bu sayede Kopernik, kutsal kitaplarda bahsedilen İbrahim peygamberin putları kırması hadisesine (Bkz. Kur'an-ı Kerim, 37-Sâffat/85-93) benzer bir şekilde, kiliseye ait çok büyük bir putu kırarak yerle bir etmiştir. Daha sonra-

ları kırılan bu put nedeniyle takipçilerinden olan Bruno ve Galileo, kilise tarafından yargılanmıştır.

Rönesans sonrası toplumlarda ve toplumları oluşturan bireylerde büyük ve köklü değişimler yaşanmıştır. Aynı zamanda bu süreçte insan kıtlığa, savaflara ve yıkımlara tanık olmuştur. Uzun süren toplumsal ve ekonomik süreçler sonunda, 1775 yılında James Watt, buhar gücüyle çalışan ilk makineyi icat etmiştir (Görçün, 2016, s. 12). Buhar gücüyle çalışan makineler, makineleşmiş yeni endüstriyi doğurmuş ve teknolojik buluşların üretime olan etkisini artırmıştır. Teknolojinin karşı konulmaz yayılmacı etkisi ile buharlı makineler gemilere uygulanmış ve okyanus ötesi buharlı gemi seferleri başlamıştır. Buna paralel olarak lokomotiflerde kullanılmaya başlanan buhar makineleri sayesinde mesafeler daha da kısalmıştır. Buhar makinesi, tıpkı tekerleğin yaptığı gibi insanın dünya üzerindeki hâkimiyetini artırmıştır. Teknoloji sayesinde insan, yeniden hâkimiyetini genişletme ve yeni bir uygarlık inşa etme imkânı sunmuştur.

Endüstri devrimi, makine çağının başlangıç noktasını ve köklü dönüşümleri meydana getirecek birçok sürecin temel dinamiklerini oluşturmuştur. Üretime olan etkilerinin yanı sıra ortaya çıkan yeni teknolojiler sayesinde insan yaşamı baştan sona değişmiştir. Yeni yaşam tarzıyla beraber yeni bilimsel yöntemlere, yeni araştırma alanlarına ve yeni kuramlara olan ihtiyaç büyük bir hızla artmıştır. İnsan yaşamına dahil olan makineler, telgraf ve telefon gibi yeni iletişim teknolojileri sayesinde topluma dair bilinen tüm olgular ile bilgi ve değer gibi kavramlar da farklılaşma süreci içine girmiştir. Bu süreçte insan, bir taraftan gelişen endüstri ve makineleşme teknolojisi sonucunda elektronikleşme teknolojisine doğru yol alırken diğer taraftan hemen her gün yeni dönüşümlerin gerçekleştiği, hiçbir olgunun eskisi gibi olmadığı, önceki çağlardan çok farklı bir döneme “Bilişim Çağı”na adımını atmıştır.

İnsan, yaşadığı değişim ve dönüşümlerin büyüklüğüne göre bir çağdan diğer bir çağa geçiş yapmaktadır. Ancak bu çağda meydana gelen ve etkisi bugün halen devam eden değişim ve dönüşümler, önceki zamanlardan oldukça farklı bir konumdadır. Artık dönüşümler hem daha fazla hem daha sık yaşanmakla beraber etki ve sonuçlarını yavaş yavaş göstermek yerine etkisini birden bire küresel bir çapta göstermektedir. Davetsiz bir misafir gibi insan hayatına dahil olan bilişim teknolojileri, insanı ve yaşadığı çevreyi baştan sona kuşatmış durumdadır. Bilgisayar, iletişim, sibernetik, yapay zekâ gibi alanlar üzerine odaklanan bilişim teknolojileri, küresel boyutta sosyo-teknik bir devrime yol açmıştır (Işıklı ve Küçükvardar, 2016, s. vii). Bilişim devrimi, bilimden sanata, kültürden tarihe kadar hemen hemen tüm disiplinleri doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiştir. Buna bağlı olarak ekonomi, sanat, eğitim ve daha birçok alanı kapsayan büyük dönüşümler yaşanmıştır. Hatta bununla da yetinmeyerek yeni bir

toplum düzeni ortaya çıkarmış ve aile, hukuk, din gibi toplumsal kurumları asla geri döndürülemeyecek bir dönüşüme sürükleyerek toplumu her anlamda değiştirmiştir. Castells'e göre internet ile birlikte toplum artık günümüzde sosyal, ekonomik, kültürel ağlar ile birbirine bağlanmıştır. Castells bu topluma, "Ağ Toplumu" adını vermektedir (Castells, 2008, s. 623).

Bilişim devriminin, insan ve insana dair her şeyi etkisi altına aldığı karşı konulmaz bir gerçektir. Mekân ve mesafe gibi uzay-zaman ile ilgili sınırların birçoğunu ortadan kaldırarak insanın yaşam tarzını kalıcı biçimde değiştirmiştir. İnsan, dünyanın bir diğer ucuna saniyeler içinde görüntülü olarak erişerek etkileşimde bulunabilmektedir. Sürekli çevrimiçi bir hayat yaşayan insan, adeta bir uzvu haline gelen iletişim aletleri olmadan kendini "aksak" hissetmekte ve çevrimiçi olamadığında çok büyük eksiklik yaşamaktadır. Bilişim devrimi, insanın özünde bir değişime neden olmuştur. Saatler boyu ekranlara sabitlenmiş şekilde makinelerle temas halinde olması nedeniyle beden ve kas yapısı farklılaşmış hatta tüketim alışkanlıkları değişmiş durumdadır (Işıklı ve Küçükvardar, 2016, s. 221). Teknoloji, insanı hiç hazır olmadığı bir şekilde fiziksel bir dönüşüme itmektedir. Aynı zamanda insan, temel gereksinimleri haline dönüşmüş teknolojiler ve teknolojik araçlardan yoksun olarak yaşamını sürdüremez halededir. Bu açıdan yaklaştığımızda en etkili bilişim teknolojisi olan bilgisayar ve en kritik bilişim unsuru durumundaki internet, 1943 yılında Maslow'un ortaya attığı, "İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi"ne eklenmelidir. Maslow'un teorisindeki birinci basamakta bulunan yeme, içme, barınma, hava, uyku gibi insanın fizyolojik ihtiyaçlarının arasına bilgisayar ve internet de dahil edilmelidir.

3. İnsan 2.0 ve İmkânı

"Doğa, insana izin vermekle bir hesap hatasından fazlasını yaptı; kendine suikast!"

(Emil M. Cioran)

İnsan 2.0, İnsan 1.0 mevcut dezavantajlarından ve hali hazırdaki görece kusurlarından arındırılarak bilim ve teknoloji vasıtası ile fiziksel, zihinsel ve duygusal kapasitesinin artırılması sonucunda ortaya çıkan, "güncellenmiş yeni biyo-teknolojik insan" şeklinde ifade edilebilir. Demir'e göre tarih boyunca insan, bilinçli veya bilinçsiz olarak "üstinsan" olma peşinde koşmuştur (Demir, 2018, s. 98). Üstinsanı mümkün kılacak şey ise bilim ve teknolojinin etkin kullanımıdır. Bu alanlardaki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan dijitalleşme ve transhümanizm, insanı üstinsana dönüştürerek İnsan 2.0'ın gerçekleşmesini mümkün kılacak argümanlardır.

3.1. Dijitalleşme

Dijitalleşme (digitization) kavramına birçok farklı anlam yüklenmekle beraber çoğu zaman dijitalleştirme (digitalization) ile karıştırılmaktadır. Dijitalleşme, en basit ifadeyle; analog bilgiyi bilgisayarların okuyabileceği hale getirmektir (Işıklı ve Küçükvardar, 2016, s. 203). Dijitalleşme, “sayısallaştırma” anlamındaki kullanımı; analog bilginin, bilgisayarların kullanabileceği şekilde, 0 ve 1 sayılarından oluşan ikili koda dönüştürülmesi şeklindedir. Aynı zamanda dijitalleşme kavramı, endüstri devriminin dördüncü aşaması ya da Endüstri 4.0 olarak kabul edilen süreçler içinde “dijital endüstri”, “otomatikleştirme” ve “otomasyonlaştırma” kavramlarının ikamesi olarak bilinçsizce kullanılmaktadır. Dijitalleştirme, sayısallaştırma ile yakından alakalı olmasına rağmen aynı şey değildir. Yankın’a göre dijitalleştirme, “dijital bir iş haline gelmek, dijital bir işyeri gerçekleştirmek, dijital bir tedarik zinciri oluşturmak için hareket etme sürecidir” (Yankın, 2018, s. 12).

1900’lerin ortasında başlayan dijitalleşme çalışmalarının, 1940 ile 1950’li yıllarda icat edilen, ilk kuşak olarak adlandırılan vakum tüplü bilgisayarların ortaya çıkmasıyla başladığı düşünülmektedir (Bruderer ve Hill, 2019, s. 8). Buradan anlaşılacağı üzere dijitalleşme yalnızca onlarca yıllık bir tecrübedir. Buna rağmen insanlık tarihi boyunca günümüzdeki kadar hızlı ve yoğun bir veriye daha önce hiç rastlanmamıştır. An itibarıyla yeryüzünde hatta uzayın birçok yerinde kaydedilmeyen neredeyse hiçbir şey kalmamıştır. İnsana ve yaşadığı dünyaya dair hemen her şey, her hareket kaydedilerek verileştirilmiştir. Bu süreçte ses, görüntü, grafik ve metin tabanlı her türlü veri ciddi bir şekilde üstel olarak artmıştır (Ünal, 2015, s. 3).

Dijitalleşme, 2000’li yıllarla birlikte büyük bir ivme kazanarak üstel bir büyüme göstermiştir. Bu ivmenin ardında hiç şüphesiz ki bilgisayar teknolojisinin amansız yükselişi yatmaktadır. 1965 yılında Gordon Moore tarafından ortaya atılan ve “Moore Yasası” olarak bilinen öngörüye göre, bir mikroişlemcideki transistörlerin sayısı en geç iki yılda bir ikiye katlanmaktadır (Ege, 2013, s. 40). Bu yasaya göre düşünecek olursak bilgisayar işlem gücünün ve buna bağlı diğer teknolojilerin 18 ile 24 ayda bir işlem gücü ikiye katlanmaktadır. Aynı zamanda gelişen nano teknoloji ile beraber transistörler her geçen gün daha fazla küçülmektedir. Bu da bilgisayarları cepte taşınabilir hatta giyilebilir hale getirmiştir. Bu bağlamda büyüyen işlem gücü ve her geçen gün daha da küçülen transistörler ve mobilleşme, dijitalleşme sürecinin önemli unsurları arasındadır.

Geçmişte bilim kurgu film ve kitaplarında geçen teknolojilerin birçoğu, bugün artık deneyimlenebilmektedir. Işıklı’ya göre, film ve kitaplarda geçen senaryolar birer simülasyon olup teorilerin gerçeğe uyarlanma çabasıdır (Işıklı, 2019). Bu bağlamda

konuyu ele aldığımızda, George Orwell'in 1984 isimli romanında geçen tele-ekranlar ile bugün hemen her mekân ve alanda karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Kullanım amaçları Orwell'in distopik kurgusunda bahsettiğinden farklı bir düzlemde olsa da metro istasyonları, tren vagonları, alışveriş merkezleri, binalar, caddeler ve sokaklar, tabelaların yerini alan bu dijital ekranlar ile neredeyse boydan boya kaplıdır. Günümüzün dünyasında hemen her "şey" dijitalleşmiş ve akıllanmış (smart) durumdadır. Önceleri dinamik içerikten yoksun ve bağlantısı kesilebilir durumda bulunan hemen her nesne, artık çevrimiçidir ve durmaksızın veri alabilir ve gönderebilir durumdadır.

Dijitalleşme ile beraber ele alınması gereken sanallaştırma, mobilite, yapay zekâ, büyük veri, bulut bilişim, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, siber güvenlik, otomasyon gibi birçok kavram ve teknoloji mevcuttur. Bu kavram ve teknolojileri tüm aşamaları ile ele almak için bu çalışmanın kapsamından daha geniş bir çalışma gerekmektedir. Bu nedenle dijitalleşmeyi tüm nesnelere (şeylere) taşıyarak nesnelere akıllandırmak gibi önemli bir işlevi olması ve teknolojik gelişmelerin birleşimi durumunda bulunması sebebiyle "Nesnelerin İnterneti" kavramı üzerinde durulmaktadır.

İnsanlığın teknolojik başarı ve gelişimini göz önüne alarak değerlendirdiğimizde, hiç kuşkusuz ki nesnelere internetini oldukça önemli bir aşamadır. Nesnelere interneti, "nesnelere, cihazların veya eşyaların birbirine gelişmiş iletişim teknolojileri aracılığıyla çeşitli şekillerde bağlanması ve bu cansız varlıkların birbirleriyle iletişim kurma hale gelmesi" (Altınpulluk, 2018, s. 94) şeklinde ifade edilmektedir. Nesnelere interneti, her nesneye sensörler yerleştirilerek nesnelere internet üzerinden herkese ve her şeye bağlanabilmesine olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda nesnelere, tüm sistemlerin bağlandığı sistemler ağına dahil olabilmekte ve birbirleri ile çok çeşitli biçimlerde iletişim kurabilmektedir. Daha fazla şey birbirine bağlandığında ve daha fazla veri erişilebilir/kullanılabilir olduğunda, anlık akan veriler ile geçmiş verilerin sunduğu istatistik ve tahminlere dayanarak olayların önceden görülebilmesi ve önlenmesi imkânı doğmuştur. Enformasyon işleme süreçlerinin zorluğu nedeniyle ulaşılması zaman alan analizler, artık çok daha kısa sürelerde elde edilebilmektedir.

Nesnelerin interneti, her geçen gün daha fazla yaygınlaşmakta ve kapsamını artırmaktadır. İnsana ait her şeye; şehirlere, yollara, evlere, otomobillere, makineler ve aygıtlara dahil olmaktadır. Teknoloji her şeyi etkisi altına almış hatta istila etmiş durumdadır. An itibarıyla internet bağlantısına sahip on milyarlarca cihaz üretilmiş durumdadır. Önümüzdeki yıllarda bu sayının katlanarak beş ila yirmi katına çıkacağı tahmin edilmektedir. 2020 yılında 50 milyar cihaz ve 212 trilyon sensör, nesnelere interneti gezegenindeki yerini alacaktır (Candır, 2016).

Günümüzün teknolojik cihazları, donanım ve yazılımlarının girift şekilde

tasarlanması nedeniyle eskisinden farklı yapılara dönüşmüştür. Hatta televizyon, video oynatıcı, müzik çalar gibi bazı cihazlar, birtakım servis veya platformlara dönüşmüşlerdir. İnsan yaşamında önemli bir yere sahip olan beyaz eşyalar da bu dönüşümden etkilenmiştir. Nesnelerin interneti kapsamındaki teknolojiler sayesinde buzdolabı gibi cihazlar internete bağlanmış ve içindekiler ile beraber kullanımı da dijitalleşmiştir. Buzdolabına yerleştirilen besinleri miktarlarıyla birlikte kaydeden ve alışveriş için hangi besinin az kaldığını bizlere gösteren “akıllı” cihazlara tanıklık etmekteyiz. Üreticisi olan firmanın bahse konu olan cihaz için web sitesinde kullandığı “Rethink the refrigerator (Buzdolabını tekrar düşünün)” şeklindeki slogan oldukça manidardır. Çünkü artık bu cihaz, buzdolabının özelliklerini taşımasının yanı sıra başka teknolojileri de içermesi nedeniyle başka bir cihaza/eşyaya dönüşmüştür. Dijitalleşme ve nesnelerin interneti dahil olduğu her şeyin özünde bir değişime neden olmaktadır.

Dijitalleşme, insan ve geleceğine yön veren tüm süreçlerin içine müdahil olması sebebiyle, oldukça büyük önem arz etmektedir. Dijitalleşme öncesi meydana gelen teknolojik yeniliklerin tüm toplumlara yayılması ve toplumların uyumluluğu için onlarca yıllık bir zaman gerekmiştir. Dijitalleşme, toplumların hukuki düzenlemelerine, vergilendirme ilkelerine, toplumsal uyumluluk ve toplumu oluşturan bireylerin ağları kullanım becerileri ile ağlara ulaşma imkânı gibi durumlara bakmaksızın dönüştürmeye devam ederek karşısında herhangi bir engel tanımamaktadır. Dijitalleşmenin insan yaşamı ile etkileşime geçmesiyle beraber eğitimden hukuka, ticaretten devlet işlerine kadar hayatın içindeki hemen her şey dijitalleşmiş veya dijital unsurlara dönüşmüş durumdadır.

3.2. Transhümanizm

*“Önce biz araçları yaratırız, sonra da onlar bizi.”
(Marshall McLuhan)*

İnsanlık, tarihin başlangıcından bu yana sürekli olarak gelişim ve dönüşüm dalgası içindedir. Çünkü insanın, yaşam sürecinde gelişen bir sürekliliği vardır. Bu süreklilik esnasında meydana gelen gelişme ve değişimler büyük bir kazanım olup insanı bir sonraki basamağa taşımaktadır. Bazı dönüşümler insan ve insanlığa kazandırdıkları yönünden diğerlerine göre daha baskın durumdadır. Transhümanizm, tam olarak böyle bir dönüşümdür ve insanlık için çok ciddi bir dönüm noktasıdır.

Transhümanizm, mana olarak ilk defa J.B.S Haldane'nin **Deadalu (1924)**, Julian Huxley'nin **Religion without Revelation (1927)** ve John D. Bernal'in **The World, The Flesh and the Devil (1929)** isimli eserlerinde geçmektedir (Mahootian, 2012, s. 144). Kavram olarak ise ilk kez, Huxley tarafından kaleme alınarak 1957 yılında yayımlanan **New Bottles for New Wine** isimli eserde kullanılmıştır (Bostrom, 2003, s. 41). Trans-

hümanizm için en genel tanım ise 1998 yılında Nick Bostrom ve David Pearce tarafından kurulan **The World Transhumanist Association (Dünya Transhümanist Derneği)** isimli organizasyonun (Zizek, 2012, s. 43), ilk versiyonunu 13 Mayıs 1999 tarihinde yayınladığı **The Transhumanist FAQ (Transhümanist Sıkça Sorulan Sorular)** isimli manifesto niteliğindeki dokümanda bulunmaktadır. Bu manifesto, organizasyonun kurucularından Bostrom tarafından yazılmış ve güncel olan 2.1 versiyonu, 56 sayfa olup 2003 yılında yayınlanmıştır. Manifestonun **What is Transhumanism? (Transhümanizm Nedir?)** başlıklı kısmında Bostrom, transhümanizmi şu şekilde tanımlamaktadır:

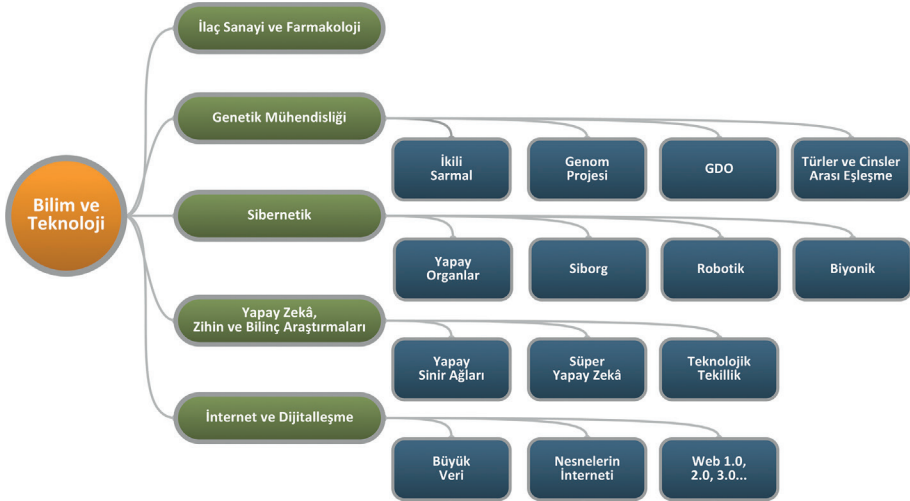
“Temelinde felsefi bir akım olan hümanizm bulunmaktadır. İnsanın varsayılan özelliklerinin geliştirilmesini amaç edinmiş olup gelecek hakkında bir düşünme yoludur. İnsanın fiziksel, bilişsel yeteneklerinin artırılması, yaşlanma ve hastalanma gibi arzu edilmeyen veya gereksiz görülen yönlerin ortadan kaldırılması amacıyla teknoloji ve bilimden faydalanılması gerektiğini öne süren entelektüel ve kültürel bir harekettir” (Bostrom, 2003, s. 4).

Transhümanizm, mevcut insan ile sonraki insan (post-human) arasındaki yerdedir (More, 2001). Öyleyse transhümanizm, İnsan 1.0 ile İnsan 2.0 arasında bir yerde olmalıdır. “Aşırı ilerleme ideolojisi” olarak da anlaşılabilen transhümanizm “gelecek uyumlu” bir harekettir (Dağ, 2017, s. 51). Süper uzun ömür, süper zekâ ve süper refah seviyesi şeklindeki üç temel amaç üzerine kuruludur (Çelik, 2017, s. 39). Bu amaçlar bağlamında, genetik koda müdahaleden sentetik organlar üretmeye, çiplerden implantlara kadar birçok noktada insan bedenine müdahaleler gerçekleştirilerek insanı ileriye taşımayı amaçlamaktadır. Kazalara, hastalıklara, felaketlere ve düşük zekâ (zekâ geriliği) gibi insanlığın birçok temel sorununa çözüm sunmaktadır. Dağ’a göre transhümanizm; akılcılık, ilerleme ve iyimserlik gibi kavramlara sahip olması nedeniyle “ultra-hümanizm” olarak da tanımlanmaktadır (Dağ, 2017, s. 53). Özetle transhümanizm, bilim ve teknolojinin imkânlarını kullanarak insanın fiziksel, zihinsel ve duygusal kapasitesinin geliştirilmesi yoluyla mevcut dezavantajları ve kusurlarından arındırılarak insanı aşmayı, insanın ötesine geçmeyi, üst-insanlığa geçişi ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında transhümanizm, İnsan 1.0’dan İnsan 2.0’a geçiş süreci şeklinde tanımlanabilir.

Transhümanizmin insanı ve insanlığı geliştirme vaadi, bazı çevreler tarafından tekno-ütöfik bir felsefe olarak görülmektedir. Heyecan ve umut verici görünse de transhümanizmin ideallerinin büyük riskler taşıdığına dair düşünceler komple teorisyenlerinin, tekno-kötümser düşünür ve yazarların dikkatini çekmektedir. Francis Fukuyama, “Amerikan Ulusal Bağimsızlık Bildirgesi tüm insanlar eşit yaratılmıştır demektedir.

Ancak transhümanizmin ilk kurbanı eşitlik olacaktır” (Fukuyama, 2004, s. 42) diyerek transhümanizmi dünyanın en tehlikeli fikirleri arasında göstermiştir. Öte yandan Gerd Leonhard, transhümanizmi, “teknolojik yollarla insanlığın tamamen ötesine geçmeyi aramak, insan mutluluğunu yakalamaya çalışmak hezeyanlı bir hayal” olarak değerlendirmektedir (Leonhard, 2018, s. 32). Fakat Demir’e göre “insanlığın idealist eğilimleri her ne kadar daima iyiye, güzele yönelse de insanoğlunun aklının bir köşesinde daima negatif düşüncelerin ve distopyaların bulunduğu da bir gerçektir” (Demir, 2018, s. 98). Bu perspektifle bakıldığında, üst-insan hedefinin tanrısal bir ideal olması nedeniyle bilim kurgu filmlerine konu olacak distopik bir senaryonun ürünü olduğu düşüncesi olağandır. Transhümanizm, birtakım teknofobik insanlar tarafından zamanı geldiğinde tarihteki teoriler çöplüğünde yerini alacak şekilde ortaya atılmış bir teori gibi görünse de oldukça gerçek ve kaçınılmaz olduğuna dair ontolojik dayanaklar ve epistemolojik kaynaklar mevcuttur. Bunlar, aşağıdaki gibi şematize edilebilir:

Şema 1: Transhümanizmin Ontolojik ve Epistemolojik Kaynakları

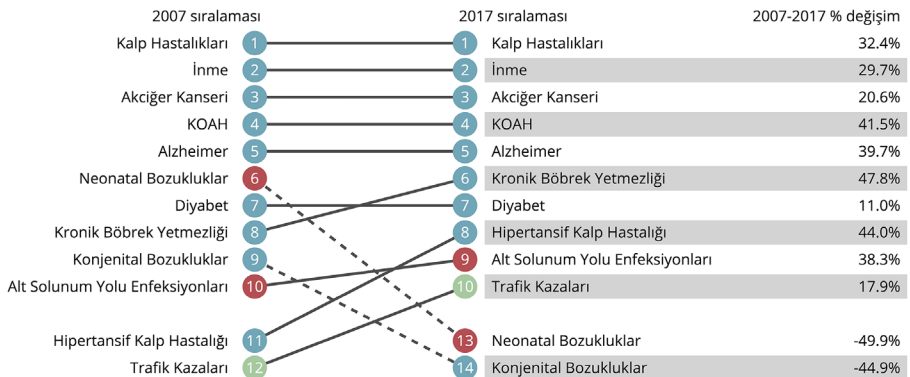
Yukarıda belirtilen kavram ve olgular, ayrı birer araştırmanın konusudur. Tek bir çalışmada tamamına değinmenin oldukça çok zor olması nedeniyle, bu çalışmada yalnızca küçük bir bölümünden bahsedilmektedir.

Transhümanizm, teknolojinin insan için en iyi şekilde kullanılmasını istemektedir. Biyolojik süreçleri kontrol altında tutmak, hastalıkları ve erken yaşlanmayı engellemek ve insanın kusurları nedeniyle meydana gelen ölüm sürecini geciktirmek; insan

ve insanlığın gelişimi açısından son derece önemlidir. Çok değil, günümüzden yalnızca 100 yıl önceye gidecek olursak henüz penisilin keşfedilmemişti ve hemen her gün binlerce insan penisilin ile tedavisi mümkün hastalıklar yüzünden ölmekteydi. 1900'lerin ikinci çeyreğinde, Alexander Fleming tarafından keşfedilen penisilin ile sinüzit, kulak iltihabı, anjin, zatürre, tüberküloz, idrar yolu enfeksiyonu gibi hastalıklar yüzünden ölümler azalmıştır (Bilim Teknik, 2014). Hatta günümüzde birçok insan bu hastalıkların ölüme yol açtığından ve geçmiş dönemde birçok insanı ölüme sürüklediğinden dahi habersizdir. Konuyla ilgili bir örnek verecek olursak modern felsefenin kurucusu kabul edilen Descartes, 54 yaşında iken zatürre nedeniyle vefat etmiştir (Strathern, 1999, s. 58). Günümüzde zatürre, penisilin nedeniyle tedavisi mümkün olmakla birlikte aşıyla da önenebilir bir hastalıktır. Hayatta olmayan biri adına fikir yürütmek her ne kadar kolay olsa da muhtemelen Descartes, günümüz insanı gibi zatürreden ölmek için hemen her şeyini feda edebilirdi. Filozofların bizlere bıraktıkları eser veya görüşleri nedeniyle fiziksel olarak ölseler bile manen ölmediklerini biliyoruz. Descartes'ın günümüzde kısa kabul edilebilecek bir ömür sürmesine rağmen felsefeye, matematiğe, bilime ve insanlığa yaptığı katkılar hiç şüphesiz ki ortadadır. Ancak daha uzun yaşamış bir insanın iyiye, doğruya ve hakikate dair ulaşabileceği sınırlar ile 54 yıl yaşayan bir insanın ulaşabileceği sınırlar şüphesiz ki aynı olmayacaktır. Bununla beraber daha uzun yaşayan bir insanın, yaşam bilgeliliği de aynı olmayacaktır.

Yukarıdaki grafik, 2007 ile 2017 yılları arasında ülkemizde gerçekleşen ölüm nedenlerine ve bunların değişim oranlarına aittir. Sanılanın aksine listenin ilk sıralarını şiddete, cinayete veya trafik kazalarına bağlı ölümler oluşturmaz. Aksine mevcut biyolojik kusurlarımız ve yaşlanma ile alakalı meydana gelen hastalıklara bağlı

Grafik 1: Türkiye'deki Ölüm Nedenleri

Kaynak: <http://healthdata.org/turkey> (15.02.2019)

ölümler oluşturur. Yalnızca ilk beş sırada bulunan kalp hastalıkları, inme (felç), akciğer kanseri, KOAH, Alzheimer gibi hastalıkların tamamen ortadan kaldırılmasıyla dahi her yıl milyonlarca insanın hayatı kurtulabilir. Sadece bu hastalıkların kesin tedavisi ile milyonların ömrü uzayabilir ve bu insanların birçoğunun insanlığa yahut yaşadığı topluma daha çok katkı sunabilir. Bilim ve teknoloji ile insanlığın ilerlemesi insanlığın yararına, insanın faydasına olacaktır.

Öte yandan, günümüzde gen araştırmaları büyük bir hızla halen devam etmektedir. 2003 yılında tamamlanan “İnsan Genom Projesi” sayesinde, vücudumuzda 30 bin civarında kodlayıcı gen bulunduğu, bunların %99,9’unun tüm insanlarda aynı olduğu ve geriye kalan %0,1’inin farklı olduğu bilinmektedir (Başaran, Aras ve Duman, 2010, s. 91). Genler ile ilgili yapılan keşifler sayesinde, oldukça sık görülen hastalıklar ve genetik bozukluklar doğum öncesi önlenebilmektedir. Bununla beraber yaşlanmanın moleküler temelleri ve mekanizmaları üzerinde çalışmalar yapılmaya devam etmekte ve yeni bulgular ortaya çıkmaktadır. Gen çalışmaları kapsamında bazı bilim insanları yaşlanmayı yavaşlatan bir gen keşfetmiştir ve şu an hayvanlar üzerinde denenmektedir (Wein, 2014, s. 1). Gen çalışmaları ile birçok rahatsızlığa çözüm sağlanmasının yanı sıra vücut yapısı üzerine de değişimler mümkün olmaktadır. Bilim insanları, köpekler üzerinde yapılan çalışmalarda daha kaslı ve yapılı, daha güçlü köpekler geliştirmişlerdir. Yapılan çalışmanın, insanlara has özel kas hastalıklarına ve parkinson hastalığı ile mücadeleye yardımcı olma potansiyeli olduğunu belirtmişlerdir (Zou ve diğerleri, 2015).

4. Dijitalleşmenin Transhümanizme Etkisi

Dijitalleşme insanı ve yaşadığı çevreyi büyük bir hızla etkilemeye devam etmektedir. Devam eden bu süreçte dijitalleşme, yalnızca nesnelere dönüştürmekle kalmayarak insanı da dönüştürmektedir. Dolayısıyla insan, dijitalleşme sürecinin hem merkezi hem de bir parçası olarak değerlendirilmelidir. İnsan, bir taraftan teknolojiyi yaşamı kolaylaştırmak için kullanırken diğer taraftan, insan ve insana dair her alanda yarattığı dönüşümler ile boğuşmaktadır. Bu süreçte insan, 0 ve 1’lerden oluşan ikili sayı sisteminde kendine bir yer edinerek ilerlerken yeni bir formun gerekliliği ile karşılaşmaktadır. İnsan, kendi üretimi olan teknolojinin ve beraberinde getirdiklerinin gerisinde kalmıştır. Teknoloji, insanın milyonlarca yıllık evriminden çok daha hızlı ilerlerken insanı hiç beklemediği bir şekilde dönüşüme zorlamaktadır. Bunun anlamı, insan evriminin kontrol edilebilir olmasının gerekliliği ve insanın kendi evrimine müdahale etme zorunluluğunun doğmasıdır. Gelinen bu aşamada transhümanizmin savunduğu şekilde, insana ait biyolojik ve fiziksel limitlerin aşılmasıyla İnsan 2.0’a geçiş kaçınılmazdır. Fakat dijitalleşme olmadan İnsan 1.0’ın, bir üst-insan olan İnsan 2.0’a dönüşümü hayalden öteye geçmeyecektir. Analog veri ve sistemler ile donatılmış biyonik bir insan düşün-

cesi, tahtadan yapılmış bir uzay gemisini Mars'a gönderebilme düşüncesinden farklı değildir. Ne yazık ki her iki düşünce de oldukça komik ve ütöpiktir. Dijitalleşme olmadan transhümanizm, tanrısal bir refleks gösteremeyecektir. Bu bağlamda geçmişin çözümleri bugünün sorunları haline dönüşmüş durumdadır.

Bununla beraber transhümanizm fikrinin ilk kez filizlendiği 1920'ler ve kavram-sallaştığı 1950'li yıllarda, bilişim devrimin yol açacağı dönüşümler öngörülemezdir. Üstelik verileştirme çalışmaları ve dijitalleşme süreci şimdiki kadar yoğun bir durumda değildir. Bununla beraber sanallaştırma, yapay zekâ, büyük veri, bulut bilişim gibi daha birçok teknoloji henüz ortaya çıkmamış ve siber uzay henüz inşa edilmemiştir. Bu nedenle dijitalleşme öncesinde transhümanizm, çoğunlukla ontolojik açıdan ele alınmış görünmektedir. Gelinen bu süreçte artık eski argümanlar yeterli değildir. Transhümanizm felsefesi ve idealleri, günümüzdeki olgular ve argümanlar ile yeniden ele alınmalıdır.

Diğer tüm koşulları göz ardı ederek sadece "Moore Yasası"na göre düşünecek olursak dahi bilgisayarların işlem gücünün ve buna bağlı diğer teknolojilerin, 18 ile 24 ayda bir işlem gücünün ikiye katlanması nedeniyle dijitalleşme süreci katlanarak artmaya devam edecektir. Artan bu dijitalleşme, transhümanizmi de aynı oranda etkileyecektir. Dijitalleşme sayesinde daha fazla cihaz birbirine bağlandığında, verilerin büyüklüğü hayal dahi edemeyeceğimiz seviyelere ulaşacaktır. Muhtemelen "Big Data (Büyük Veri)" gibi kavramlar, yerini "Mega Big Data" veya "Hyper Big Data" gibi daha yeni kavramlara bırakacaktır.

Giyilebilir teknolojiler ile beraber insana aktarılacak veri yoğunluğu ve enformasyon miktarı da artacaktır. Aynı anda birçok verinin beyne iletilip, işlenip, değerlendirilip cevaba dönüştürülmesi gerekecektir. Biyolojik beyin, hızla akan böylesi büyük verileri saklama, çağırma ve işleme kapasitesi açısından yeterli değildir. Örneğin görme duyusunun, dijital bir gözlük ile güçlendirilmesi ile beyin, daha fazla işlem yapmak zorunda kalacaktır. İnsanın veri kaynakları sensörleri durumundaki duyu organlarıdır ve bu sensörler, sınırlı duyum kapasitesine sahiptir. Bununla beraber mevcut insanın beynine ait limit ve sınırlar, yüz binlerce yıl önce Afrika'da avcı toplayıcılık yaparak yaşamını sürdüren ataları ile hemen hemen aynıdır. O günkü varsayılan bedensel ve zihinsel ayarlar ne ise bugün de aynı şekildedir. Özetle insan beyni, şu anki insan ergonomisi ile uyumlu olarak çalışmaktadır. Beden veya zihin güncellendiği takdirde, mevcut beyin bu güncellemeyi kaldıramayacaktır. Bu bağlamda beyin kapasitesinin artırılması gerekmektedir. Elbette beyin, çiplerle ve harici bellekler ile desteklenecektir. Ancak bu perspektif üzerinden dijitalleşmenin transhümanizme olan etkilerine baktığımızda, transhümanizmin aynı zamanda epistemolojik olarak da ele alınması gerektiğini görmekteyiz.

Diğer taraftan gen çalışmaları sayesinde insan, genetik temelini anlamakla kalmayarak genetiği üzerine de git gide hakimiyet sağlamaktadır. Sibernetik protezler, hafıza kuvvetlendirici bellekler veya çiplerin kullanımıyla insan-makine birlikteliği gerçekleşecek ve insan yarı robotik bir yapıya dönüşecektir. Dijitalleşmenin insanı ve yaşamı baştan aşağı kuşatması sebebiyle yeni biyo-teknolojik üstinsanın uzuv ve parçalarına nesnelerin internetinin dahil olması kaçınılmaz bir son olacaktır. Bu nedenle yakın bir gelecekte, nesnelerin internetinin yanı sıra “uzuvların internetini” veya “bedenlerin internetini” hatta belki de “beyinlerin internetini” tartışıyor olacağız. Fakat aynı zamanda insanlar, her geçen gün daha fazla dijitalleşen yaşamları ile hesaplanabilir ve tahminlenebilir bireyler olacaklardır. Bu aşamada insan, insan ve teknoloji arasında bir seçim yapmalıdır. Ne kadar insan ne kadar makine olacağına karar vermeli veya çok geç olmadan bir orta yol bulmalıdır. Bu esnada göstereceği çaba hem insanın geleceğini hem de insanlığın gidişatını belirleyecektir.

5. Sonuç

İnsana ait mevcut limit ve sınırlar bilinmektedir. Transhümanizmin savunduğu şekilde bilim ve teknoloji ile mevcut limit ve sınırların aşılabileceği de görülmektedir. Bu süreçte insan, insan olarak kalamayacaktır. İnsan 1.0’ın İnsan 2.0’a dönüşümü kaçınılmazdır. Nigel Warburton’un **Felsefenin Kısa Tarihi** isimli eserindeki, “Eğer çorabınız delinmişse deliği yamarsınız, sonra bir başkasını... Eninde sonunda artık orijinal malzemesi kalmayan yalnızca yamalardan oluşan bir çorapla kalakalırsınız. Peki, elinizdeki hâlâ aynı çorap mıdır?” (Warburton, 2011, s. 128) şeklindeki önermesi bu çalışmanın sonucunu destekler niteliktedir. Bu önerme bağlamında düşünenecek olursak insan, bir anlamda aynı insandır. Fakat bir başka anlamda değişen insan, aynı insan değildir. Çünkü orijinal insan artık orada değildir. Biyolojik ve fiziksel müdahaleler yapılarak limit ve sınırları değişen insan, ontolojik olarak mevcut insan ile aynı insan olmayacaktır.

Dijitalleşme ve transhümanizm, özellikle bilim ve teknolojinin müdahil olduğu birçok farklı alanı ve ekonomiyi direkt olarak etkilemektedir. Koşulların değişmesiyle çıktıların da değişmesi gerekmektedir. Bu nedenle değişen yalnızca insan biyolojisi olmayacaktır. Meydana gelen dönüşümler, insanı ve yaşadığı çevreyi tümüyle etkileyecektir. Bu sebeple insanın reformasyonunun yanı sıra varlık, değer ve etik gibi ilkeler yeniden şekillendirecektir. Bu bağlamda toplumsal yapıların da yeniden tasarlanması ve düzenlemesi de gerekecektir. Ne yazık ki insanın, yaşadığı böylesi bir transformasyon sonrası eşitlik, özgürlük, adalet gibi değerlere ait birçok kural ve kavram kendi içinde dönüşüme uğrayacak ve bazıları da gereksiz kalması nedeniyle muhtemelen terk edilecektir. Bu nedenle bu konularda yeni araştırmalar yapılmalı ve kapsayıcı yeni teoriler ortaya koyulmalıdır.

Dönüşümü kaçınılmaz insan ve insanın geleceği konusunda, dönüşümün büyüklüğü, hızı ve potansiyel etkileri üzerine çok sayıda yeni araştırmanın yanı sıra kapsamı daha geniş ve etkili çalışmaların yapılması gereklidir. Aynı zamanda insan olarak isimlendirilen varlığın genel geçerli bir tanımının yeniden yapılması ve sınırların yeniden çizilmesi gereklidir. Tüm bunlar için ontoloji, aksiyoloji gibi felsefi alanlarda yeni ve kapsamlı araştırmalar yapılmalıdır.

6. Kaynakça

- Çelik, E. E. (2017, Ekim). İnsan ve Sonrası. *Felsefi Düşün* (9), 31-45.
- Özsoy, S. (2015). Güneş Merkezli Evren Anlayışı: Kopernik, Kepler Ve Galilei Neyi Değiştirdi? *FLSF:Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 95-111.
- Akın, G., Koca Özer, B. ve Gültekin, T. (2004). İnsanın Evrim Sürecine Ait Bir Hipotezin Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44(1), 111-124.
- Altınpulluk, H. (2018). Nesnelerin İnterneti Teknolojisinin Eğitim Ortamlarında Kullanımı. *AUAd Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*.
- Altuner, İ. (2017). Rönesans ve Modern Dönemde Değerlerin Teolojik, Metafizik ve Bilimsel Açından Konumu. *İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Başaran, E., Aras, S. ve Cansaran Duman, D. (2010). Genomik, Proteomik, Metabolomik Kavramlarına Genel Bakış ve Uygulama Alanları. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*.
- Basalla, G. (2013). *Teknolojinin Evrimi*. Doğu Batı Yayınları.
- Bilim Teknik. (2014, Kasım). *Antibiyotikler*. Nisan 15, 2019 tarihinde http://bilimteknik.tubitak.gov.tr/sites/default/files/posterler/antibiyotikler_poster.pdf adresinden alındı.
- Bostrom, N. (2003). *The Transhumanist FAQ*. Nisan 15, 2019 tarihinde <https://nickbostrom.com/views/transhumanist.pdf> adresinden alındı.
- Bruderer, H. ve Hill, R. K. (2019, Şubat). Seeking Digital Humanities, IT Tech Support. *Communications of the ACM*(62), 8-9.
- Candır, K. (2016, Ekim 27). *Teknolojide Kirilma Noktası ve Nesnelerin İnterneti [Web-razi Online IoT]*. Şubat 25, 2019 tarihinde Youtube: <https://youtu.be/fqR2Lc-MmISk> adresinden alındı.
- Castells, M. (2008). *Ağ Toplumunun Yükselişi - Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür 1. Cilt*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

- Cevzici, A. (2009). *Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a*. Say.
- Cevzici, A. (2017). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say.
- Dartman, B. (2009). Yazının Keşfi Konusuna Dinî Metin ve Arkeolojik Bulgular Çerçevesinde Yeni Bir Yaklaşım. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1-15.
- Dağ, A. (2017, Ekim). Hümanizmin Radikalleşmesi Olarak Transhümanizm. *Felsefi Düşün*(9), 46-68.
- Deleuze, G. ve Guattari, F. (2001). *Felsefe Nedir?* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demir, A. (2018). Ölümsüzlük ve Yapay Zekâ Bağlamında Trans-hümanizm. *AJIT-e: On-line Academic Journal of Information Technology*(30), 95-104.
- Ege, B. (2013, Aralık). Moore Kanunu ve Post-Silisyum Çağına Doğru. *Bilim ve Teknik*(553).
- Evrım Ağacı. (2013, Aralık 9). *Evrım ve Evrım Teorisi: Yasalar ve Teoriler - Farkları Nelerdir, Neden Önemlidir?* Şubat 25, 2019 tarihinde <https://youtu.be/FOgxcisn-G7k> adresinden alındı.
- Fukuyama, F. (2004, Eylül). *The World's Most Dangerous Ideas*. Nisan 15, 2019 tarihinde Washingtonpost.Newsweek Interactive, LLC: <https://philosophy.as.uky.edu/sites/default/files/Transhumanism%20-%20Francis%20Fukuyama.pdf> adresinden alındı.
- Görçün, Ö. F. (2016). *Endüstri 4.0*. İstanbul: Beta.
- Gürsoy Sökmen, M. ve Gürkan, Ö. D. (2019). *Metis Ajanda 2019: İnsan Nedir ki?* Metis Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1995). *Düşünce Tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Harari, Y. N. (2015). *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens*. Kolektif Kitap.
- Harari, Y. N. (2019, Ocak 9). Şubat 25, 2019 tarihinde https://www.ted.com/talks/yuval_noah_harari_what_explains_the_rise_of_humans adresinden alındı.
- Huxley, A. (2003). *Kalıcı Felsefe*. İnsan Yayınları.
- İşıklı, Ş. (2019, Şubat 10). *Transhümanizm Çağında Etiğin İmkânı*. Youtube: <https://youtu.be/ASPn4Wz4dCU> adresinden alındı.
- İşıklı, Ş. ve Küçükvardar, M. (2016). *Bilişim Devrimi*. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- İdil, M. (2016). Modern Astronominin Kurucusu: Kopernik. *Bütün Dünya*, 119-123.
- Ülgen, P. (2018, Kasım 28). *Avrupa'nın Aydınlık Yüzü: 12. Yüzyıl Rönesansı*. Şubat 15, 2019 tarihinde Beyaz Tarih: <https://beyaztarih.com/orta-cag-tarihi/avrupa-nin-aydinlik-yuzu-12--yuzuil-ronesansi> adresinden alındı.

- Ünal, F. (2015). *Büyük Veri ve Semantik*. İstanbul: Abaküs.
- İnalçık, H. (2013). *Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Küçükcan, B. (2006). Dünden Bugüne Matbaanın Serüveni. *Milli Kütüphanemizin İlk Yöneticisi Leman Şenalp'e Armağan* (s. 158-172). içinde Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi.
- Keskin, İ. (2014). 18. Yüzyıl Sonunda Matbaanın Yeniden Doğuşu Alois Senefelder Ve Litografi. *rh+ Artmagazine*, 30.
- Kuhn, T. S. (2007). *Kopernik Devrimi*. İmge Kitabevi.
- Leonhard, G. (2018). *Teknolojiye Karşı İnsanlık*. (C. Akkartal, & İ. Akkartal, Dü) İstanbul: Siyah Kitap.
- Lewin, R. (1998). *Modern İnsanın Kökeni*. Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Mahootian, F. (2012). Ideals of Human Perfection: A Comparison of Sufism and Transhumanism. K. L. Mossman, & H. T. Samuel içinde, *Building Better Humans?: Refocusing the Debate on Transhumanism (Beyond Humanism: Trans- and Posthumanism / Jenseits des Humanismus: Trans- und Posthumanismus)* (s. 133-156). Peter Lang.
- More, M. (2001). *The Extropian Principles*. Retrieved Şubat 2019, from Extropy Institute: <http://vency.com/EXTropian3.htm>
- Sol, A. (2009). Lyell'in, Lamarck'ın Evrim Kuramını Eleştirisinin Bir Değerlendirmesi. *Kaygı*(12), 117-130.
- Strathern, P. (1999). *90 Dakikada Descartes*. İstanbul: Gendaş Yayınları.
- Timur, T. (2011). *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi*. Yordam Kitap.
- Warburton, N. (2011). *Felsefenin Kısa Tarihi*. Alfa.
- Wein, H. (2014). Fruit Flies Yield Insights into Aging. *ADIN*.
- Yankın, F. B. (2018). Dijital Dönüşüm Sürecinde Çalışma Yaşamı. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 7(2), 1-38.
- Yolcu, M. A. (2013). Havva'nın Öyküsü: Kozmolojik Ve Antropogonik Mitlerden Kadın Yaratımına Senkretik Bir Yaklaşım. *Folklor Edebiyat*, 185-196.
- Zizek, S. (2012). *Kıyametin Versiyonları*. İstanbul: Encore Yayınları.
- Zou, Q., Wang, X., Liu, Y., Ouyang, Z., Long, H., Wei, S., Fan, N. (2015, December). Generation of gene-target dogs using CRISPR/Cas9 system. *Journal of Molecular Cell Biology*, 7(6), 580–583.

ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi

ISophos: International Journal of Information, Technology and Philosophy

ISOPHOS • Yıl/Year: 2 • Sayı/Num: 2 • Bahar/Spring 2019

ISSN: 2651-463X

Transhümanist Savaş Teknolojisi ve Etik Sorunlar

Ahmet Dağ

Kırklareli Üniversitesi
adag29@yahoo.com

Özet

Savaş, insanlığın başlangıcından beri tarihsel olarak kaçamadığı ve tecrübe et-mek zorunda olduğu bir gerçeklik olmuştur. Gündelik hayattaki gelişmeler, askeri çatışmaları veya savaşların zeminini doğururken askeri çatışmalar ve savaşlar da insan hayatını etkilemektedir. Yine bilimsel ve teknik gelişmeler karşılıklı etkileşim hâlinde hem insan hayatını hem de askeri gelişmeleri belirler. Nörobilim, nanoteknoloji ve robotik alanında yapılan çalışmaların yoğunlaştığı 21. yüzyılda insanın ve dünyanın dönüştürülmesiyle ve bu duruma ilaveten sibernetik, robotik ve yapay zeka (YZ) uygulamaların artmasıyla insanlığın transhümanist bir sürece girmesi söz konusu olmuştur. Sibernetik ve robotik süreç sonunda askeri teknoloji daha farklı bir boyuta girecektir. Böyle bir süreçte gerek uluslararası ilişkiler ve jeopolitik hayatta gerekse toplumların ve bireylerin hayatında yeni sorunların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Etik sorunları konu edinen roboetik; tıbbi, yardımcı, hizmet ve sosyalleşmiş ve askeri alanlarda varlık bulan sibernetik, robotik ve YZ'lı uygulamaların tasarımını, üretimini ve kullanımını ahlaki olarak tartışır. Bu makalede transhümanizmin askerileşmesi ve neticesinde meydana gelen etik sorunlar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Transhümanizm, Savaş, Etik, Roboetik.

Transhumanist War Technology and Ethical Problems

Abstract

War has become an unavoidable reality that humankind has had to experience historically since from the beginning. As daily developments lead to military conflicts or wars, military conflicts and wars also affect human life. And, scientific and technical developments determine both human life and military developments in a mutual interaction. In the 21st century, humanity goes into a transhumanist process together with the world which has been transformed where the work of neuroscience, nanotechnology and robotics has been intensified, and in addition to this, cybernetics, robotics and artificial intelligence (AI) applications have increased. As military technology changes dimension at the end of the mechanical process, the cybernetics and robotic process will eventually lead to a different dimension of military technology as

well. In such a process, both international relations, geopolitics and lives of societies and individuals will have new problems. Roboethics, an area of importance of these ethical problems, discusses the design, production, and use of cybernetics, robotics, and AI applications that mostly take place in medical, social, supplementary, services, and military sectors. This article will deal with the militarization of transhumanism and the ethical problems emerged as its consequences.

Keywords: *Transhumanism, War, Ethics, Roboethics.*

1. Giriş

20 ve 21. yüzyılda hem bilimsel hem de teknik sahada büyük ilerlemeler olmuştur. Bilim yüzyılı olarak adlandırılan 20. yüzyılın ilk yarısı fizik diğer yarısı biyoloji, genetik ve bilgisayar bilimi üzerinedir. 21. yüzyıl nörobilim, nanoteknoloji ve robotiğin yükseldiği yüzyıldır (Roig, 2014, s.1). Bu yükselişe bağlı olarak insanı geliştirme teknolojileri, biyoteknolojinin sınırlarını genişletmekte, savaşın doğasını, uluslararası ilişkileri ve jeopolitiği değiştirmektedir. Bu bağlamda transhümanizm hem mevcut insanın fiziksel ve bilişsel yeteneklerini artırmak hem de insanın ötesinde yeni bir varlık (HAC: Humanoid, Android ve Cyborg) inşa etmek amacındadır. Bu teknolojiler, insanı insan olmanın ötesine (transhuman) taşıyarak trans-posthümanizmin eşğine getirecek niteliktedir.

Mevcut insan kavramına ve konumuna köklü olarak meydan okuyan transhümanizm; insan vücudunu iyileştirmek, zevkleri değiştirmek, patojenik koşulları ortadan kaldırmak, bilişsel ve duygusal işlevleri değiştirmek ve geliştirmek ister (Rodhan, 2015). İnsan, et-makine sınırlarından bağımsızlaşırsa kendi donanımını değiştirebilir ve geliştirebilir; buna bağlı olarak da niyet ve amaçlarını değiştirebilir. Bu sürecin ve önceki tercihlerin sonucu olan yeni amaçlar transhuman siyasete yol açabilir. Proto-insan tasarım ekibi (transhümanistler), gelecek evrimci tasarıyla daha iyisini yapma üzerine odaklanabilir. Networklar veya kişisel beceriler sayesinde günümüzün süper güçlenmiş bireyleri ya da yarının süper güçlenmiş insanı, transhuman ya da posthuman olabilir. Teknolojilerin bireylerin gücünü, tek bir insanın dünyayı ele geçirmeyi düşünebileceği bir noktaya getireceği ön görülmektedir (McIntosh, 2010,s.41).

İnsanın güçlendirilmesini ifade eden trans/posthümanizmin kavramları olan **transhuman** ve **posthuman** kavramları insanın aşılması gerektiği anlamını taşıyan kavramlardır. “Trans” kavramı “geçiş/across”, ötesine geçme veya karakter değiştirme, bir şeyden bir şeye geçme anlamlarına gelir. Post ise “üstte” veya “ötesi”, “süper”

öneki, “belirli bir sınıfın normlarını veya sınırlarını aşan” özelliğini veren anlamına gelir. Sıradan insanın kapasitesi ve kabiliyeti mümkün olduğu ölçüde genişletilmiştir (Dağ, 2018, s.125). Amaç yalnızca insanlarla makineleri değiştirmek değil, insanları daha yetenekli robotlar haline getirmektir. İnsanı dönüştürme ve onu daha yetenekli robotlara benzetme ve robot askerler yaratma amacı taşıyan transhümanizmin hastalıkları ortadan kaldırmak, ömrü uzatmak ve daha iyi yaşam alanları dizayn etmek gibi amaçları da vardır. Transhümanizmde amaç yalnızca mevcut insanın doğasının güçlendirilmesi değil, aynı zamanda insanın yanında HAC türü yeni robotlar üretmektir. Güçlendirilmiş insan ve robotların savaşlarda kullanılması hem savaşların niteliğini değiştirecek hem de savaş-toplum etkileşimini farklı bir boyuta taşıyacaktır.

Robotik bilim, bilim ve teknolojinin öncü sahasından biridir. 21. yüzyılda insanlığın, robotlarla bağlantılı ilk yabancı zekayla birlikte olması durumu; etik, sosyal ve ekonomik soru[nlar] doğuracaktır. Teknolojik ilerleme sürecinin belirli bir aşamasında gittikçe daha etkin bir zekaya sahip olan makinelerin savaşlarda insanların yerini alması kaçınılmazdır. Düşünen kitaplar, yapay zekayla donatılmış ve kendilerini kopyalayabilen robotlar ve kontrolsüz kendini kopyalama yeni teknolojilerin tehlikelerinden biridir. Robotlara bağımlılık; televizyon, internet ve video oyunlarından daha tehlikeli olacaktır. Robotların savaş tarzları üzerinde dramatik etkileri olacaktır (Veruggio, 2005,s.4).

2. Savaş ve Transhümanizmin Askerileşmesi

Evrensel olarak barış, savaştan çok tercih edilse de binlerce yıldır ölümcül çatışmalar engellenememiştir. 1600 yıl önce Aziz Augustinus’un insanları gereksiz öldürmeyi yasaklayan adil savaş teorisinin düşünsel temellerini attığı ileri sürülür. 19. yüzyıldan beri milletler, Adil Savaş Teorisi’nin ilkelerine dayanan savaş kurallarını tesis etmek için çalışmışlardır. Tüm bunlar savaşlara engel olamamıştır. Döneminin gelişen teknolojisine ve onun savaşın kaçınılmazlığına olan etkisine değinen Clausewitz, “Savaş anlayışının kökeninde bulunan düşmanı yok etme” eğiliminin uygarlığın ilerlemesiyle hiçbir şekilde değişmediğini söyler (Arkin, 2008, s.1-2).

Walzer, modern ulus-devletin yükselişi ile savaş olgusunun köklü bir dönüşüme uğradığını belirtmiştir (Asaro, 2008, s.13). Hırçınlık ve şiddet, insan durumunun sürekli bir parçası olurken savaş ise kitle şiddetinin kaçınılmaz tikel formu olarak görülmüştür. Kitle şiddetinin tikel formu, 19 ve 20. yüzyıl uluslararası çatışmalarda ortaya çıkmıştır. Herhangi bir amaç için kullanılabilen teknolojiler sadece araç olarak kullanılmakla kalmamış aynı zamanda imparatorlukları ve milliyetçi politikaları da şekillendirmiştir (Coeckelberg, 2011, s. 271). Teknik veya teknoloji; devlet ve toplumları savaştaki etkin gücüyle belirlemiştir.

McIntosh, savaşları yapısı itibariyle beş nesile ayırır. 1. nesil savaş; işbölümünü, 2. nesil savaş; modern devletin inşasına yardımcı olan yeni teknolojileri ve kitlesel savaşlarını, 3. nesil savaş; şiddetli rekabeti, stratejik akılcılığa sahip merkezi devletin, kitle desteğinin ve teknik donanımına sahip ordunun savaşını, 4. nesil savaş; şiddetli rekabetin devam ettiği, karar alma mekanizmasının manipüle edildiği, iradesinin zayıflatıldığı, devlet dışı aktörlerin terör saldırılarını, 5. nesil savaş sırasıyla teknolojiler tarafından yönlendirilen birey ve grupların etkin olduğu transhümanist dönemi içerir. Bu transhümanist süreçte rekabetçi ve hedonik baskılar NASA, savunma, enerji, ziraat ve sağlık birimleri tarafından desteklenen Nano-Biyoloji-Cogno (NBIC) teknolojilerinin benimsenmesini teşvik eder. 5. nesil savaş sırasıyla; askerlerin taktikleri, makineleri, sanayileşmiş kitle ordularını, politik ekonomik mücadeleleri ve entelektüel gücü içerir (McIntosh, 2010, s. 38).

Transhümanizmin görünümü ve felsefesine bakıldığında insanlığın yeniden tanımlanmasında daha çok kültürel tartışma ve düşünceye ihtiyaç olduğu görülür. Bu süreç, transhümanizm ve orduyu dikkate alarak “askerleştirilmiş transhümanizm”, askeri uygulama ve insan-makine ara-yüzlerin kullanımı olarak adlandırılmalıdır. Transhümanizmin askerleşmesi, hackleme ve programların değiştirilmesiyle insanlığın aleyhinde olabilir (Farrel, 2012). Özne insanı merkezleştirerek antropolojik bir varlık olmaktan çıkararak teknoloji, transhümanizm sürecinin bir ürünü olan makinevari bir varlık hâle gelmesinde önemli bir vasıta. Transhümanist süreçte dünyanın insanın kontrolünden çıkması ve insanın kendi doğasını yapay müdahalelerle dönüştürmesi insanın hemcinslerini alt edecek bir öjeni durumunun ortaya çıkmasını sağlaması muhtemeldir (Dağ, 2018,s.115).

Transhümanizmin sivil ve askeri hayatta etkin olmasını sağlayacak iki önemli unsur; bilişim ve NBIC teknolojileridir. İnsan; istisnai ve insan merkezli bir transhümanizmi kahramanca yeniden birleştirme çabası içinde, bilgisayarlaştırılmış teknolojiyi özellikle fetih aracı olan interneti fethetmek için bir silah olarak ele alır (Tucker, 2017, s.23). Eğer yapılan tercihler doğru olursa NBIC teknolojilerinin yaygın olarak uygulanması toplum güvenliği üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olacaktır. İnsanların insanlar tarafından yaygın olarak modifiye edilmesi hem hastalığın hem de sağlığın geleneksel soybilimsel çizgilerinin bulanıklaşmasına yol açacaktır (McIntosh, 2010,s.45).

Siyaset ve savaşın idaresi üzerindeki nükleer enerji etkisini gölgede bırakacak olan NBIC teknolojileri, insanlığı yeniden tasarlayacak düzeyde ilerlemiş ve trans/post-human çağın olasılığı artmıştır. İnsani niteliklerin tanımının değişmesi, politikanın da doğasını ve bağlamını değiştirmiştir. Rakip devletler, firmalar, STK’lar ve “süper güçlenmiş bireyler” vb. birçok unsurun içinde bulunduğu, NBIC teknolojilerinin et-

kin olduğu bir süreç yaşanacaktır. Nanoteknoloji, biyoteknoloji, bilgi teknolojisi ve bilişsel bilimlerle madde, organizma, bilgisayar, sibernetik ve biyolojik zekâ üzerinde çalışmalar yapılacaktır. İnsanın hem gövdesi hem de akli yeniden yapılandırılacaktır. Kendi kendini tasarlayan organizmaların varlığını mümkün kılacak NBIC teknolojileri, daha karmaşık ve tehlikeli 5. nesil savaşlar meydana getirecektir (McIntosh, 2010, s. 38). Bu bağlamda 5. nesil savaş, otonom sistemlere dayanan bir savaş türü olacaktır. Nitekim otonom sistemlere gittikçe artan büyük bir ilgi ve yatırım vardır. Gelecek on yıl içinde robot askere benzeyen bir şey görme olasılığı, gerçekleşmesi imkansız bir seçenek değildir. Buna bağlı olarak otonom teknolojilere ilişkin yasalar ve yeni teknolojik olanakların ele alınması için ilkeler oluşturmak gerekecektir (Asaro, 2008, s. 3).

NBIC teknolojileri, askerî alanda son dönemde kullanılmaktadır. Nitekim DARPA-ABD Savunma Gelişmiş Araştırma Projeleri Ajansı, talep üzerine savaşçının fiziksel ve psikolojik durumlara yol açan enerji metabolizmasını kontrol edilmesini sağlayan bir programla meşgul olmuştur. Hücreler, dokular ve organizmalar üzerindeki metabolik talepleri kontrol altına almak için teknolojik temelli gelişmeyi amaçlamaktadır. Enerjiyi artırmak, yorgunluğu azaltmak için birtakım çalışmalar yapılmıştır (McIntosh, 2010, s. 9). Silahlı tank, uçak ve denizaltıların kullanıldığı 2. nesil savaş, savaşı daha önce hiç ulaşmadığı bir seviyeye getirdi. Yeni silahlar (makineli tüfekler, gaz, zırhlı tanklar vb.) sadece birkaç metrelik alanda etkinken uçaklar ve zeplinler savaşı cepheden şehirlere taşımıştır (Campa, 2015, s.128). Balistik koruma ile tasarlanmış beden; ısıtma-soğutma sistemleri, gömülü sensörler, dost savaşçının nerede olduğunu belirten 3D ses ve farklı ışık koşullarında görme için optik teknolojiyle, hayat kurtaran oksijen ve kanama kontrolleriyle donatılmıştır (Jacobsen, 2015). Savaş meydanında kendiliğinden işleyen insansız orduların, otonom sistemler ve insan askerlerle birlikte çalışacağı öngörülmektedir. Gelecekteki Savaş Sisteminin (FCS) bir bileşeni olan ARV (Silahlı Robotik Araç) gibi ölümcül kuvvetler kullanan çok sayıda insansız robot sistemi geliştirilmekte veya kullanılmaktadır. Savaşta kullanılan fakat doğrudan insan gözetimi altında kullanılan cehennem ateşleri ile donatılmış insansız hava taşıtları ve Kore Tarafsız Bölgesinde silahlı platform geliştirilmiştir.

Robotik sistemler, insan askerlere nazaran daha etik bir savaş icra edebilir. Uykusuzluk, yorgunluk, aileden ayrılık, öfke ve intikam duygularını yoğun olarak yaşayacak insan askerlere karşın robotik ve otonom sistemler; öfke, intikam ve merhametsizlik gibi olumsuz duyguların uykusuzluk, yorgunluk, acı çekme, yılgınlık ve kederlenme gibi savaşın olağan psişik hallerinin kurallarının üstesinden gelinebilir. Nitekim ABD Ordusu için yapılan araştırmada robotların sadece belirli koşullarda savaş yürüten askerlerden daha iyi değil, aynı zamanda savaş alanında insanlardan daha insani ola-

bileceği tezi ortaya atılmıştır (Arkin, 2017).

İnsansız sistemlerin kullanımı, askerleri teröristlerin korkunç kuşatma, yıkım ve katliamından kurtarabilir (Krishnan, 2009, s.123). Robot askerler insan askerlerin gi-remediği yerlerde bomba imha etmede, dağ mağaralarında ve sualtı gibi erişilmez ve tehlikeli alanlarda görev alabilirler. Duygusallık, aşırı tepkisellik öfke, intikam, yorgunluk ve uykusuzluk gibi sorunları bulunmayan robotlar, insanlara göre daha uygundur. Duygulardan, adrenalin ve stresten etkilenmeyen robotlar tarafsız davranabilir ve insanın zulümlerini ortadan kaldıracıdır. Nitekim ABD ordusunun yaptığı 2006 tarihli bir araştırmaya göre askerlerin yarısından biraz azı, sivillerin saygı ve onurlu muamele görmesi gerektiğine inanıyor ve takım arkadaşının hayatını kurtarmak için sivillere işkence yapmaya “olur” veriyordu. Yine askerlerin %10’u, Iraklı askerlere gereksiz yere kötü muamelede bulunduğunu itiraf etmiştir. Bu tür durumlarda askeri robotların savaş alanında etik olmayan davranışları önemli ölçüde azaltılabileceği düşünülmüştür (Lin vd., 2009, 49, s.53).

Genelde askeri robotlar jeopolitik duyarlı çevrelerde işlevseldir. Otonom savaş robotları, füzeler, insansız hava-kara-deniz muharebe araçlarını içerir. Savaş için robotların inşası, gelişmesi ve tasarımı, robotik araştırma ve uygulamada yatırımın temel parçasıdır (Tzafestas, 2016, s. 140). Transhümanist askeri teknolojiye yapılan yatırımlarda öncü olan ABD ordusunda 2010 yılında 11,000’den fazla robot vardır. Otonom sistem araştırma programları için 4 milyar dolar ayrılmıştır. Birleşik Krallıklar Zekâ Merkezi çalışanı John Basset’a göre, ABD ordusunda 2025 yılında robot askerlerin sayısı, insan askerlerden daha çok olacaktır (Arkin, 2009, s. 30). ABD Ordusu-DARPA, bilimkurgu filmlerinden mülhem insansız savaş makineleri (insansız hava aracı, savaş uçağı, tank, robot askerler ve swarmlar) üretmektedir. Bu sürece başta Çin, Rusya ve İsrail olmak üzere diğer ülkeler de katılmışlardır. ABD, kendi üretim dizayn ettiği terör sorunuyla meşgulken özellikle Çin, savunma yatırımını ve inovasyonunu geliştirerek kendi sistemlerini ve teknolojilerini geliştirmiş ve potansiyel olarak Amerikan hegemonyasına meydan okumuştur. Çin karşısında ABD’nin uzun yıllara dayanan inovasyonunu kaybetme riski çok gerçektir (Evans, 2013).

1980 yılında 35,000 olan endüstriyel robotların sayısı 2000 yılında 1 milyona yaklaşmıştır. 2021 yılında ise üçe katlanabileceği öngörülmektedir. Tüm iş alanlarında otomasyon, 21. yüzyıldaki en acil sosyal konulardan biri olabilir. Bu bağlamda gelecekte, askeri robotların yüksek derecede bir zekâ sergileyebilmeleri ve insanlara eşit olabilecek kendini koruma duygusu geliştirebilmeleri söz konusu olabilir. Bu robotların (insan askerler gibi) herhangi bir nedenden ötürü feda edilmemesinin ya da askerlik hizmetine zorlanmaları gerekip gerekmediği konusundaki hipotetik sorularve

robot hakları sorunu doğacaktır (Krishnan, 2009, s. 142). İnsan zekâsıyla ve düşünceleriyle kontrol edilen makine ölümsüzlüğüne sahip hizmet alanlarında kullanılan bir robot veya YZ uygulamaları, askeri alanda kullanılan bir asker robot veya otonom sistem olduğunda daha çok insanı tehdit edici riskleri, kaygı durumlarını ve ahlaki sorunları doğuracaktır.

3. Askerileşmiş Transhümanizmin Etik Sorunları

Etik, doğru ve yanlış olarak belirlenmiş analitik temeller üzerine konulmuştur. Grek felsefeciler etiğin merkezi değeriyle kendi hayat modellerini savundular. Uygulamalı etiğin bir kolu olarak roboetik ise robotların toplumda kullanımının artmasıyla ortaya çıkan etik ilkeleri ve sorunları insanlığın hizmetinde kritik olarak ele alma teşebbüsüdür. Etik, robotik ve YZ üzerinde temellenen roboetiğin tıp, yardımcı, hizmet/toplumsallaşmış ve savaş etiği gibi türleri vardır. Doğrudan insan hayatıyla ilişkili olan roboetik, insan hayatı üzerinde güçlü etkisi olan tıbbi, yardımcı, hizmet-sosyalleşmiş ve askeri robotikleri konu edinir. Bu bağlamda robo-tekno-makine etik sahaları oluşmuştur. Roboetik, tekno-etige ait olarak genelde teknoloji etiğiyle ilişkilidir. Makine etiği, akıllı makinelerin kullanımında ve tasarımından bilgisayar etiğine kadar uzar. Roboetik bilimsel, teknik ve toplumsal etik sistemlerin gelişmesini hedefler. Normları toplumda robotların işi ve yaratılmasıyla ilişkilidir. Toplumun fayda ve zararıyla ilgili olan roboetik, ilk defa 2002 yılında Gianmarco Veruggio tarafından kullanılmıştır. Roboetik özellikle akıllı otonom robotların tasarımını, üretimini ve kullanımını ahlaki olarak tartışır. Robotların hayata dahil oluşu ve insan-robot bileşimi neticesinde **insanileşme (anthropomorphization)** söz konusudur. Roboetik, tekno-etige ait olarak genelde teknoloji etiğiyle ilişkilidir. Bilimsel, teknik ve toplumsal etik sistemlerin gelişmesini hedefleyen roboetiğin normları, toplumda robotların üretimi ve işiyle ilişkilidir (Tzafestas, 2016, s. vii, 1-2).

Roboetik, uygulamalı etik olarak farklı toplumsal gruplar ve inançlar tarafından paylaşılmış bilimsel/kültürel/teknik aletleri geliştirmek olan uygulamalı bir etikdir. Bu araçları beşerî toplumun ve bireylerin ilerlemesi için robotiğin geliştirilmesini ve insanlığa karşı yanlış kullanımının önlenmesine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu roboetik tanımı ne yalnızca robotların etiği ne de herhangi bir etik değildir fakat robotların beşerî robot tasarımcılarının, üreticilerin ve kullanıcıların beşerî etiğidir. Dijital dünyada etik, yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyar. Çünkü klasik ahlak teorilerinin açık, yeni ve çözülmemiş ahlaki problemlerin ötesindedir (Veruggio, 2008, s. 1504-1505).

Yaratıcı-yaratılan, insan-robot ilişkisi daima potansiyel sorunlardan biri olmuştur. Sibernetik ve robotik uygulamalar, insan hayatında ortaya çıkan etik sorunların ihlali hukuki sorunların da ortaya çıkmasına yol açacaktır. Etik ilkeleri yerine getiremeyen

robot veya androidler etik, psikolojik, sosyal ve kültürel sorunlar meydana getirecektir. Bilinçli hale getirilen robotları makinelerden ayırmak, onlarda etik unsurlar beklenmesine yol açacaktır. Robotlar bilinçli hâle gelirse onlara yalnızca “makineler” gibi davranmak ahlaka aykırı olabilir. Bilinçli androidler, onların üreticileri, sahipleri ve kullanıcıları hakkında ilginç felsefi ve spekülâtif sorunları mesele edinen roboetik, robotların ahlakiliğini konu edinmektedir. Android’e dönüşen robotların ahlaki boyutlarıyla ilgili olarak ortaya çıkan roboetik, robotlara ilişkin sorunlarla ve onların insanla, hayvanlarla, toplumla, doğayla ve dünyayla etkileşimiyle ilişkilidir (Dağ, 2018,s. 237).

Etik boyutları olan robotlar, ahlaki temsillerdir ve yeni türlerin evrimini temsil eder. Robot haklarını bir peri masalı olarak gören bazı YZ araştırmacıları ve robotikçiler, robotların daha güvenli yapılmasının aciliyetini iddia ediyorlar. Askeri robotlar, insan-robot ilişkisine bağlı olan bazı ilginç etik sorunlar yaratmıştır. Bu baskın bir konu olacak çünkü ABD askeri, küçük askeri birlikler bütününün bir parçası olarak robotları ister. Günlük işlerde robotlarla çok yakından çalışması gereken olan insan askerler robotlarla iyi geçinecek. Askeri robotlar, sadece nesne olarak muamele görecektir. Askeri birlik üzerinde olumsuz bir etki yaratabilirdi (Krishnan, 2009,s. 139-140).

Askeri robotların ve diğer otomat sistemlerin kullanımını ve gelişimini teşvik eden önemli ekonomik faktörler vardır. Robotik platformların insan platformlarından daha az maliyetli olduğuna inanılır. Askeri robotlar insan askerlerle mukayese edildiğinde maliyet olarak daha ucuzdur. Hayat boyu bir askerin maliyeti yaklaşık 4 milyon dolar iken bir robotun maliyeti ise bunun yüzde 10’undan daha azdır. Savunma bütçelerinin daraltılması talebi nedeniyle askeri alanda otomasyona yönelik adımlar olacaktır. Mevcut trendler devam ederse askeri robotlar savaş alanında daha yaygın olacak ve gittikçe daha yetenekli ve otonom haline gelecekler. Robotlar için “Onlar acıkmayacak, korkmayacaklar, emirleri unutmayacaklar ve eğer yakınında biri vurulursa dikkate almayacaklar. Onlar insanlardan daha iyi iş mi yapacaklar? Evet.” diyerek robotların gittikçe daha zeki ve daha eylemsel olacağını iddia eden Pentagon Alpha yöneticisi Gordon Johnson, bir mülakatta şunları vurguluyor:

“Pentagon tarafından geliştirilen robotlar muhtemelen insanların hiçbirine benzemeyecek çeşitli formları olacak. Böylece filmlerde görülen androidler gibi yapılması ön görülüyor. Bu robotlar rol ve vazifelerini uygulamak için kullanımını optimize edecek formlar edinecekler. Bazıları araçlara benzeyecek. Bazıları havra araçlarına benzeyecek. Bazıları böceklerle veya araçlara ya da düşmanlarını aldatmak veya kamufle olmak teşebbüsüyle diğer nesnelere benzeyecek. Bazıların da fiziksel formu

olmayacak zeki temsiller veya siberbotlar yazılımı olacak.”

Robot terimiyle otonom silahlar veya insansız sistemlerle idare edilen hava, uzay, yer ve deniz araçları kast edilir. Gelecekteki robotlar, günümüz popüler robotlarından ve geçmişte görülen robotlardan farklı olacaklar. Gelecek yirmi yıl içinde savaşın idaresinde robotların büyük etkisi olacak (Krishnan, 2009,s. 9-10). Nitekim 2004 yılında yayımlanan **Dünya Robot Deklarasyonunda** insana eşlik ederek dost olacak yeni nesil robotların insana hem fiziksel hem de psikolojik olarak yardım ederek güvenli ve huzurlu bir toplumun gerçekleşmesi için katkıda bulunacağı öne sürülmüştür. İnsanın yaşam alanında bulunacak olan humanoidler, insana yardım ederek birçok tarzda insanlarla birlikte hareket edecektir (Veruggio, 2008, s. 1506-1512). 2005 yılında yayımlanan bir deklarasyonda ise roboetik üzerinde araştırmacı ve paydaşların ortak dil geliştirmesi gerektiği, diğer alanlarla bağlantı kurmak ve farklı kültürler, dinler, inanışlar ve ana etik paradigmlar üzerinde genel araştırmayı geliştirmek lüzumu ifade edilmiştir (Veruggio, 2005,s. 4). Nitekim robotik disiplinler arası bir bilim olduğundan roboetik, diğer uygulamalı etiğin sorunlarını ve uygulamalarını paylaşır ve bilgisayar, enformasyon, bio-teknöroetiklerini içerir (Veruggio, 2008, s. 1508). Robotik disiplin; mekanik, otomasyon, elektronik, bilgisayar bilim, sibernetik, YZ fizik/matematik, mantık, linguistik, nörobilim, psikoloji, biyoloji, psikoloji, antropoloji, felsefe, sanat, endüstriyel tasarım gibi bilimlerle ilişkilidir. Enformasyon, bio-teknoloji, robotikler, YZ ve nano-teknoloji üzerine temellenen otonom askeri silahlar daha spekülatif olarak görülen genetik mühendisliği, bio veya nano ölçekli silahlarda daha işlevsel konuma sahip olacaktır (Krishnan, 2009,s. 2-3).

Robotlar yalnızca çok sofistik ve yardım sever olmalarına karşın sonuçta makinelerdir. Bu bağlamda roboetiğin ilk etik kurallarını oluşturan Asimov’un üç maddeden oluşan roboetik **kuralları** şunlardır:

- i. Bir robot, bir insana zarar veremez ya da hareketsiz kalarak bir insanın zarar görmesine neden olamaz.
- ii. Bir robot, insanların verdikleri emirlere uymak zorundadır. Ancak bu emirler birinci yasayla çeliştiği zaman durum değişir.
- iii. Bir robot, birinci ve ikinci yasalarla çelişmediği sürece varlığını korumak zorundadır (Asimov, 1996, s. 3).

Asimov’un etik kurallarına aşağıdaki beş **nitelik** eklenmiştir:

- i. Ulusal güvenliği tehdit dışında, insanları öldürmek veya zarar vermek için tasarlanmamalıdır.
- ii. Sorumlu varlıklar olan insanlar, robotları yasalara, temel hak ve özgürlük-

lere uyacak şekilde tasarlanmalıdır.

- iii. Robotlar, güvenliği sağlayan ürün olarak üretilmelidir.
- iv. Üretilmiş eserler olan robotlar, savunmasız kullanıcıları sömürmek için aldatıcı bir şekilde tasarlanmamalıdır, bunun yerine makine doğası saydam olmalıdır.
- v. Bir robot için yasal sorumluluğu olan kişiler atanmalıdır.

Robotik; eşitlik, otonomi, sorumluluk, mahremiyet ve kimlik gibi beş ana meseleyi diğer teknolojilerle paylaşırlar. Son ikisi, sosyal ilişkiler ve robotların ahlaki temsili, robotikleri niteler (Roig, 2014,s. 6). Son olarak İngiliz Standartlar Enstitüsü, robot üreticilerinin uyması gereken kuralları belirledi. Şeffaf olması gereken üreticilerin üreteceği robotlar insanlara zarar vermemeli, cinsiyetçi ve ırkçı yaklaşımlardan uzak durmalı ve üretilen robotlara çok güvenilmemelidir (Devlin, 2016).

Tarihsel bir gerçeklik olan savaşın tür ve nesilleri olduğu gibi savaşın gerçekliğine bağlı olarak ahlaki yönü de vardır ve bu sıkça tartışılmıştır. Savaşın daimi yanlış olup olmadığı veya haklı olabileceği durumların olup olmadığı, savaşın insan tecrübesinin bir parçası olmaya devam edip etmeyeceği veya ortadan kaldırılıp kaldırılamayacağı tartışılmıştır. Neticesinde insanlar öldüklerinden ve yaralandıklarından savaş kötü olarak görülür. Şiddetin kötü bir süreç olduğu ve mümkün olduğunca kaçınılması gerektiğini güdüleyen savaş etiği, doğru veya yanlış hem bireysel hem de devletler bağlamında yeniden çözmeye çalışır. Savaş ve barış etiğinde **gerçekçilik, pasifizm ve Adil Savaş Teorisi** üç egemen doktrindir. Thucydides, Maciavelli ve Hobbes gibi kadim realistler ve G. Kennan, R. Niebuhr ve H. Kissinger gibi neo-realistler, anarşik dünya sisteminde savaşın kaçınılmaz olduğuna inanırlar. Barışı savaşa tercih eden anti savaşçılık olan pasifizm, genelde ve özelde öldürmeyi reddeder ve savaşın daima yanlış olduğuna inanır. Temel olarak Augustinus, Aquinas, Grotius, Suarez gibi kişiler tarafından desteklenmiş ve Hristiyan felsefesi üzerine temellenmiş olan Adil Savaş Teorisi'nin kurucuları Aristoteles, Platon, Cicero ve Augustinus'tur. Bu teori üç konuyu dengeli bir şekilde sentezlemeye çalışır:

- a) İnsanları öldürmek ciddi bir yanıştır
- b) Devletler vatandaşlarını ve adaleti savunmak zorundadır
- c) Masum insanların hayatını ve ahlaki değer koruma durumu bazen şiddet ve gücü kullanmayı gerektirebilir (Tzafestas, 2016,s. 141-143).

Savaşı ilke olarak gayri ahlaki gören pasifistlere göre Adil Savaş Teorisi'nde savaşlar etik olarak gerekçelendirilirler. Karşı saldırı olduğu için savaşlar, kurallı ve etik

tutumunda idare edilirler. Bazı silahlar (hedefe odaklanmış silahlar), adil savaşın idaresi için diğerlerinden daha uygundur (Krishnan, 2009, s.117).

Her ne kadar hedefe odaklı olan ve sivil halka zarar vermeyeceği söylenen otonom sistemler, insan müdahalesi olmaksızın kendi niyetlerine hareket etmeye başladıklarında kendi devletlerine ve diğer devletlere karşı saldırı eylemleri yapabilir ve bu durum endişeyi doğurabilir. İnsanlık, robotların istilasıyla veya keyfi öldürmelerle karşılaşabilir. Şimdiler de otonom sistemleri ve YZ'lı uygulamalar yasadışı, adaletsiz veya ahlaka aykırı emirleri reddeden bir şekilde tasarlamaya çalışılmaktadır. Robotlarda doğru-yanlış, iyi-kötü ayırt edebilme yeteneği üretilebilirse insanlık açısından askeri olarak ahlakiliğin doğabileceği iddia edilmektedir. Makineler; sivilleri savaşçılardan daha iyi ayırt edebilirse insanlardan daha az hata yapacaktır. Dahası savaşın psikolojik ve duygusal stresini hissetmeyecekleri için böyle bir baskıda insan olarak savaş suçu veya zulmetme eğiliminde olmayacaktır (Arkin, 2008,s. 12).

Otonom sistemlerin hem sivil hem de askeri alanda yaygınlaşması sebebiyle felsefi bir sorun ve meşgale olarak roboetikçilik ortaya çıkmıştır. Otonom sistemlerinin konusu ve varlığının doğurduğu roboetikçinin görevi hem savaşan hem de cephe dışında kalan insanlar için olabildiğince otonom sistemlerin güvenli olmasını sağlamaktır. Bu bağlamda savaş kanunlarında kodlanan uluslararası sözleşmeler ve diğer toplumsal sözleşme taahhütlerini göz önünde bulundurarak etik yaklaşımda bulunmaktadır.

Potansiyel ölümcüllük ifade eden otonom sistemlerin kullanımını ele alan felsefeler vardır. Adil Savaş Teorisi bunlardan biridir ve iki temel ilkeye dayanır. 1. Jus Ad Bellum (Savaş Açma Hakkı): Savaşa girme nedeni ganimet ele geçirmek veya birilerini cezalandırmak değildir. Savaş, bir zümre veya kesimin niyetlerine göre değil, kamuoyunca belirlenmiş hedefler doğrultusunda gündeme gelmelidir. 2. Jus In Bello (Savaşın Adil Yönetimi): Savaşta sivillere, kadınlara ve çocuklara zarar verilmemeli; savaşçı olmayanların kendilerinin başlatmadıkları bir savaşta zarar görmesinin önüne geçilmelidir. Deontolojik açıdan adil savaş teorisi, birisinin olası bir savaş suçundan sorumlu tutulabilmesini şart koştuğu için otonom sistemlerin savaşta kullanılmasının etik olmayacağını savunur.

Bazı roboetikçiler robotun kendi eylemlerinden sorumlu olabileceğini iddia etse de bir robotun kendi eylemlerinden gerçek anlamıyla, en azından kısa vadede koşullardan tamamen sorumlu olan bir ahlaki temsil hale gelememesinin daha mantıklı görünmesi söz konusudur. Bazı roboetikçiler, gelecek askeri robotların gelişimi için insanın müdahil olduğu yarı otonom ve insansız tam otonom robotik sistemlerin caydırıcılık konusunda daha etik olduğunu iddia ederler. Faydacılar, daha etkin ve etkili vaade sahip olduğu için tam otonom silahları tercih ederler (Arkin, 2008,s. 8-10).

Makineleşmeden sibernetiğe doğru evrilen süreçte insani makinelerin (HAC) üretimiyle otonom sistemlerin bilinç, duygu ve özgür iradeye sahip olup olmayacağı tartışılmıştır. Robotik makinelerin rasyonelliğe, irade ve ahlaka sahip olacağı, makinelerin insandan daha iyi olacağı ve yaratılan daha iyi makinelerle insanın daha iyi olacağı iddia edilir. Robotların köle ve nesne olarak mı yoksa özne olarak mı değerlendirilip değerlendirilmeyeceği mevzu edilmiştir. Robotik sahada cevaplanması zor olan önemli sorular ortaya çıkıyor: Kullanımlarıyla ilgili herhangi bir garanti var mı? Davranışlarını yöneten kurallar var mı, varsa nelerdir? İmhası ile ilgili herhangi bir kriter var mı? Robotların hakları hakkında konuşmak mümkün mü? Davranışlarından sorumlu insanlar kimlerdir? İnsanların yerini robotlarla değiştirilmesi mantıklı olur mu? Robotik, askeri amaçlar için kullanılmalı mı? Bir robotun sahip olmasını istediğimiz otonomluk derecesi nedir? Bir robotun insan iradesine saygı göstermemesini haklı kılan durumlar nelerdir? Köle robotları oluşturmak için bir gerekçe var mıdır? Robotlar, çevreyi nasıl etkiler? İnsan görünümü robotlar yaratmalı mıyız? Robotlar, etraflarındaki daha az zeki insanlarla nasıl etkileyecek? (Roig, 2014,s. 4).

General Westmoreland, makinelerin insanlardan askeri ve ekonomik açıdan daha etkili oldukları daha hoş karşılanması gerektiğini ifade eder. Eğer otonom asker robotlar, insan askerlerden verilmiş misyonu başarmada daha etkin ve etkili olurlarsa insanlara görev vermek yerine robotların kullanımı tercih edilebilir. Böyle bir askeriye kurum olarak toplumun çıkarlarına hizmet edebilir ve toplum için bir misyonu uygulayabilir. Askeri botlar, stratejik enformasyon savaşı ve ölümcül olmayan silahlar, kansız savaşın dalgalanmasını öngörmeyen hipotetikliği yaratır. İnsansız savaşlarda otomat sistemler diğer otomat sistemleri mağlup etmede daha etkili olacaktır.

4. Sonuç

Sonuç olarak doğrudan insan katkısı olmaksızın robot savaşları yakında gerçek olabileceğinden hareketle, robotların bir diğeriyle savaşması çok az etik sorunlara yol açacağı düşünülmektedir. Robotlar, bir gün insanlardan daha ahlaklı ve doğru ahlaklı temsilciler olarak görülmektedir. Nitekim Arkin, savaş cinayetlerin azalacağını, savaş suçu işleme temayülü olan insana göre daha etik olduğunu iddia ettiği asker robotların savaşta daha iyi performans göstereceğini, insansız sistemlerin savaş meydanında etik olarak mükemmel düzeyde olabileceğini savunur. İnsan askerlerden daha etik olabilecek yetenek olduğunu iddia eder. İç savaşlarda ve diğer beşeri kargaşalarda kaçınmaya eğilimli olan ve olaylardan korkan Batı ordu güçleri robot orduları, iç savaşlara müdahale etmede küresel polis gücü olarak kullanabilirler. Karşıt grupları uyayabilecek ve sivilleri koruyabilecek olan askeri robotlar, insanlığı huzurlu kılabilir (Krishnan, 2009, s. 119, 125-126).

İnsanlık gücünü artırmak için el emeğinin yerine teknoloji ve aletleri, beden ve zihnin kısmi işlerinin yerine makineleşme ve otomasyonu, beden ve zihnin bütün işlerinin yerine teknolojikleşme ve sibernetiği inşa etti. Sibernetik devrim, endüstri devriminden sonra yapılan en büyük devrimdir. İnsanların hayatlarına nüfuz edecek robotik ve otonom sistemler 21. yüzyılda başarılı olmanın anahtarlarından biri olacaktır. Yaşam tarzını, insanlık tasavvurunu, bilimsel yaklaşımları, insanın iş ve işlevlerini değiştirecektir. Robotik çalışmaları; mantık, mekanik, elektronik, bilgisayar, sibernetik, YZ, fizik, matematik, mantık, linguistik, nörobilim, psikoloji, biyoloji, psikoloji, antropoloji, felsefe, sanat, endüstriyel tasarım, siyaset, sosyoloji ve diplomasi, askeriyeye gibi birçok alanda dönüşüm meydana getirecektir.

Ne kadar olumsuzlanmış olsa da kaçınılmaz olarak meydana gelen tüm savaşlar, insanlığın sayısının azalmasına ve acı çekmesine yol açmıştır. Kadim bir söylem olan “Savaş ilerlemeyi teşvik eder” veya Herakletios’un “Savaş her şeyin babasıdır” söylemlerinin tarihsel olarak tecrübi ve hakiki bir karşılığı olmuş olsa da savaşlar geride büyük bir yıkım bırakmışlardır. Demokrasi veya liberalizmle paralel süreçte gelişen ticari kapitalizm ve sanayileşme sürecinde, eskisine nazaran daha çok devletler arası savaşlar veya iç savaşlar ortaya çıkmıştır. Monarşik yönetimler ilkel, anti-demokratik ve anti-hümanist olarak görülse de yüksek oranda ölümlere yol açan savaşlara daha ziyade liberal ve demokratik yönetimler yol açmıştır. İnsan türünün en çok yok olduğu, zarar gördüğü savaşlar ve iç kargaşalar, demokratik ve liberal yönetim tarzlarında ortaya çıkmıştır. Savaşlar süreç olarak farklılaşmış yeni nesil savaşlar ortaya çıkmıştır. Savaş endüstrisinin ürünü olan, kitlesel ölümlere yol açan silahlar 20. yüzyılda üretilmiştir. 21. yüzyıl ise sibernetik ve robotik savaşların olacağı bir çağ olabilir.

Robotların insanlık için tehlikeli olma ihtimali özellikle ölümcül askeri robotik veya otonom sistemlerinde ciddi etik sorunlar doğurmaktadır. Ciddi etik bir sorun olan otomatik öldürme, 19. yüzyılda deniz mayınlarının kullanımından beri tartışılmıştır. Etik bakımdan bir insanın mayın veya insan tarafından veya otonom askeri robot tarafından öldürülmesi fark etmez. Her iki durumda da sonuç aynıdır. Sorun olan merhametinden vazgeçebilecek asker insanın yerine, otonom sisteme sahip makinevari bir varlık türünün ikame edilmesidir. Nitekim sonuççuluk (consequentialism) dahi otomatlaşmış öldürmeyi, ahlak dışı öldürme olarak yorumlamıştır.

Her ne kadar roboetikçiler ve transhümanistler hem entelektüel hem de ahlaki olarak insandan üstün makineler yaratmak istese de kapitalistleşmiş ve sanayileşmiş batılı devletlerin ortaya koyduğu mekanik tecrübe, bunun insanlık için ümitvar bir deneyim olmayacağını göstermektedir. İnsan hayatında olumlu ve dönüştürücü bir güce sahip olan transhümanizm askerileşme sürecine girecektir. Askeri alanda da hâ-

kim olacak transhümanizmin varlığı, uluslararası ilişkiler ve jeopolitik alanda da yıkıcı sonuçlara yol açacaktır. Otonom ve robotik uygulamaların insanlığın güvenliği ve değerleri için olumlu yönde gelişmesi için çabalayan robotiğin etik bir temele oturması zor görünüyor.

Mevcut dünyayı terk ederek uzayda koloni kurma, helyum ve uzay temelli kaynakları (astereoidler) kullanma gibi amacı olan transhümanizmin temsilcilerinin ateist, avrupa merkezli, ırkçı, evrimci ve kısmen mistik inanışa sahip olmaları, insanlığı korkunç sonuçlarla yüzleştirebilir. Doğal seleksiyon ve öjeni gibi unsurları da kendi içinde barındıran transhümanizm, daha gelişmiş trans/posthuman varlık inşa etme amacı, robotlar karşısında daha zayıf bir insanlık doğuracaktır. Bu durum insan hakları ve eşitlik kavramlarını anlamsız kılacak kargaşalara veya iç savaşlara yol açabilir. İnsanları öldürecek olan katil robot askerler ve otonom sistemleri, Asimov'un robot yasalarını ve roboetiğin ortaya koyduğu teorik öncülleri ve etik kurallarını büyük ölçüde ihlal edecek ve önemsizleştirecek gibi görünmektedir.

5. Kaynakça

- Arkin, R. (2009). Ethical Robots in Warfare, *IEEE Technology and Society Magazine*, 28: 30-33.
- Asaro, P. M. (2008). How Just Could a Robot War Be, Erişim Tarihi: 03.05.2018, <http://peterasaro.org/writing/Asaro%20Just%20Robot%20War.pdf> linkinden alındı.
- Asimov, İ. (1996). Üç Robot Yasası, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Asís Roig, R. de (2014). Ethics and Robotics. A First Approach, *The Age of Human Rights Journal*, 2: 1-24.
- Campa, R. (2015). *Humans and Automata A Social Study of Robotics*, Frankfurt: Peter Lang.
- Coeckelberg, M. (2011). From Killer Machines to Doctrines and Swarms, or Why Ethics of Military Robotics Is not (Necessarily) About Robots, *Philosophy&Technology*,(24)3: 269-278.
- Dağ, A. (2018). *Transhümanizm: İnsanın ve Dünyanın Dönüşümü*, Ankara: Elis Yayınları.
- Devlin, H. (2016).“Do No Harm, Don’t Discriminate: Official Guidance Issued on Robot Ethics”, Erişim Tarihi: 28.05.2018, (<https://www.theguardian.com/technology/2016/sep/18/official-guidance-robot-ethics-british-standards-institute>).
- Evans, W. (2013). Swarms Are Hell: Warfare as an Anti-Transhuman Choice, *Journal*

of *Evolution and Technology*, 23: 56-60.

- Farrel, J. P. (2012). Playing Darpa, Again: Drones and Militarized Transhumanism, Erişim Tarihi: 10.05.2018, (<https://gizadeathstar.com/2012/09/playing-darpa-again-drones-and-militarized-transhumanism/>).
- Jacobsen, A. (2015). Engineering Humans for War, Erişim Tarihi: 25.05.2018, (<https://www.theatlantic.com/international/archive/2015/09/military-technology-pentagon-robots/406786/>).
- Krishnan, A.(2009). *Killer Robots Legality and Ethicality of Autonomous Weapon*, England: Asghate.
- Lin, P. vd. (2009). Robots in War: Issues of Risk and Ethics, *Ethics and Robotics* ed. Rafeel Capurro and Michael Nagenborg, pp. 49-67. Heidelberg: AKA Verlag/ IOS Press.
- Mcintosh, D. (2010). Transhuman Politics and Fifth Generation War, *Journal of Evolution and Technology*, 21(2): 32-48.
- Rodhan, N. (2015). Transhümanizm and War, Erişim Tarihi: 24.04.2018, (<https://www.globalpolicyjournal.com/blog/18/05/2015/transhumanism-and-war>).
- Tucker, A. (2017). *Virtual Weaponry The Militarized Internet in Hollywood War Films*, London: Palgrave.
- Tzafestas, S. G. (2016). *Roboethics A Navigating Overview*, London: Springer.
- Veruggio, G. (2005). "The Birth of Roboethics", Erişim Tarihi: 15.05.2018, (<http://www.roboethics.org/icra2005/veruggio.pdf>).
- Veruggio, G. (2008). Roboethics: Social and Ethical Implications of Robotics, *Springer Handbook of Robotics*, pp. 1499-1524, ed. Bruno Siciliano ve Oussama Khatib, London: Springer.

ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi

ISophos: International Journal of Information, Technology and Philosophy

ISOPHOS • Yıl/Year: 2 • Sayı/Num: 2 • Bahar/Spring 2019

ISSN: 2651-463X

Teknolojik Zehirlenme, Semptomları ve Teknolojik Düzen

Zeyneb Uylaş Aksu *Üsküdar Üniversitesi*
zeyneb.uylasaksu@uskudar.edu.tr

Şevki Işıklı *Marmara Üniversitesi*
sevki.isikli@marmara.edu.tr

Özet

Modern insan, 20. yüzyılın ortalarına kadar teknolojinin hastalıklara bir çare ve pan-zehir olarak faydasına yoğunlaştığından bir zehir olarak zararını büyük oranda gözden kaçırdı. İlginç biçimde 21. yüzyıl teknolojisinin sağladığı kolaylıklar ve insanlık adına elde ettiği başarılarla, bu metinde “yan etki” diye adlandırılan çeşitli sorunlar eşlik eder. Teknolojinin yıkıcı etkilerine dair ilk eleştiriler, varoluşçu filozof Martin Heidegger tarafından yapıldı. Heidegger’in eleştirilerinde teknoloji genelde varlığı, özde ise insanları otantik özcülerinden uzaklaştırmak, nesneleştirmek ve araçsallaştırmaktan, 20. yüzyılda yaşanan küresel sorunlardan sorumlu tutuldu. Teknolojiye yönelik analiz ve eleştirilerin dozu Heidegger’den sonra makineleşme, teknolojikleşme, sanallaşma, simülasyon, küreselleşme, distopya vb. kategoriler üzerinden her geçen gün arttı. Günümüzde bu analiz ve eleştiri girişimi çok boyutlu olarak sürmektedir. Etkili eleştirel analizlerden biri de John Naisbitt tarafından “zehirlenme” kategorisinde sunuldu. Naisbitt teknolojinin, yoğun olduğu bölgelerde bir tür toksiklenmeye (zehirlenmeye) yol açtığını ileri sürdü; “teknolojik olarak zehirlenmiş bölgeler”in altı temel semptomunu tespit etti: Dinden beslenmeye kadar her şeyde hız tutkusu, teknolojiye tapınma, gerçek ile sahte arasındaki ayrımı bulanıklaşması, şiddeti normal karşılamak, teknolojiyi oyuncak gibi sevmek, hayatı hem mesafeli hem de çılgınca yaşamak. Bu makalede teknolojik zehirlenme tezi ve semptomları literatür taramasına dayalı analitik bir yöntemle analiz edildi. Sonuç olarak teknoloji, eski dertlere deva olan popüler bir ilaçtır fakat her acil ve etkili ilaç gibi yan etkilerinden arındırılması mümkün değildir. Teknolojik zehirlenme, dijital ve tekno-kültürün yayılmasına eşlik eden en bariz yan etkidir. Bu yüzden “insandan kullanıcıya, aletten cihaza doğru” yönelen bu bilişim devrimi sürecinde, “saf bir fayda olarak teknoloji” veya “zararlı bir ek olarak teknoloji” yaklaşımlarının her ikisi de indirgemeci yaklaşımlardır ve teknolojik zehirlenme olgusunu açıklamakta yetersizdir. Bunun yerine, “insanla karşılıklı etkileşime giren ontolojik entiteler olarak teknoloji tasarımı”nın açıklama gücüne dayanan, teknolojiyi yan etkileriyle birlikte ele alan bütüncül bir yaklaşımın avantajları üzerinde durulmalıdır.

Anahtar Sözcükler: *Teknolojik Zehirlenme, Teknolojinin Yan Etkileri, İnsan-Teknoloji Etkileşimi, Teknoloji Felsefesi.*

Technologically Intoxication and Its Symptoms, and Technological Order

Abstract

Until the mid-twentieth century, modern human greatly overlooked to technology's damage as a poison because of focusing on its benefits as a remedy and an antidote to diseases. Interestingly, the 21st century technology and the achievements of humanity are accompanied by various problems called "side effects" in that text. The first criticisms of the destructive effects of technology were made by the existential philosopher Martin Heidegger. In Heidegger criticism, technology was held responsible for alienating human from authentic essence, for objectification and instrumentalization, and for the global problems experienced in 20th century. After Heidegger, analysis of technology and the dose of criticism have increased every day to mechanization, technologicalization, virtualization, simulation, globalization, dystopia and over the categories. Today, this analysis and criticism continues in a multi-dimensional manner. One of the effective critical analyses was presented in "poison" categories by John Naisbitt. Naisbitt suggested that it caused some kind of toxicity in areas of high technology. He identified six basic symptoms of technologically poisoned areas: Speed passion in everything from religion to feeding, worship of technology, blurring the distinction between real and fake, normalizing violence, loving technology like toys, living life both distant and frantic... In this article, the technologically intoxication thesis was analysed with an analytical method based on literature review. As a result, technology is a popular pharmakon that is devastated to old problems, but it is not possible to remove any side effects such as emergency and effective drugs. Technologically intoxication is the most obvious side effect associated with the diffusion of digital and techno-culture. Therefore, in this informatics revolution, which is directed to "from human to user, from tool to device", both of approaches "technology as a pure benefit" or "technology as a detrimental addition" are reductive approaches and are insufficient to explain the phenomenon of technologically intoxication. Instead, the advantages of a holistic approach that is based on the power of explanation of "technology design as ontological entities interacting with human beings" and that deals with technology with side effects should be emphasized.

Keywords: *Technologically Intoxication, Side effects of Technology, Philosophy of Technology, Human-Technology Interaction.*

1. Giriş: Saf Fayda Olarak Teknoloji Yaklaşımı

Toplumlar, teknolojinin indirgenemez bir statü kazandığı 21. yüzyılda teknolojik düzenin nimet ve nikmetlerinden eşzamanlı olarak etkilenirler; teknolojin etkileri de yan etkileri de kullanım anında edimselleşir. Teknolojik etkiyi dört bir yanda; mesafelerin kısalmasında, hastalıkların teşhis ve tedavisinde, dil ve bilim öğretiminde, uzayın, genlerin ve atomların derinliklerinde, ilişkilerde, gündelik yaşamda, toplumsal yapılarıdaki değişimde buluyoruz. Teknoloji, tüm bu alanlardaki keşifler ve yanıtlar olarak, ekranlara sahip cihazlarda insan-teknoloji etkileşiminin çıktıları olarak deneyimlenmektedir.

Günümüzde teknoloji, iş görmeye yarayan, emek ve zamandan tasarruf sağlayan alet edevatlardan kesin olarak farklılaşmıştır. Alet edevatların albenisi, saf emek katkısı ve güç artırımıydı. Bu gücü kıyaslanamaz biçimde artıran makine-cihaz teknolojisi ise “iş gücü ile enerji ve zaman arasındaki bir bağıntı” olmaktan çok daha fazla şey ifade ediyor. İş gücü-enerji bağıntısına dayanan teknoloji tanımı, uzun zamandan beri işe yaramamaktadır. Üzerinde basit ya da karmaşık bir algoritma barındıran elektronik cihazlar artık sadece insanın elindeki pasif bir manivela, nesne veya araç değildir. Aletin yerini cihaza, tekniğin yerini teknolojiye bıraktığı **teknolojikleşme** sürecinde insan da yerini “kullanıcı”ya bırakır. Tekno-kültürel insan, aynı zamanda teknolojik insandır ki buna artık insan ya da birey değil, “kullanıcı” denir (Işıklı ve Küçükvardar 2017a, s. 29, 291). Tekno-kültür ve dijital kültürde yaşam dahil her şey teknolojiye bağımlı ya da bağlantılıdır. Teknolojikleşme ve dijitalleşme trendinde teknoloji ile “insan” arasında negatif, teknoloji ile “kullanıcı” arasında ise pozitif trenddeki korelasyon egemenliğini sürdürür. İleri teknoloji, insanı işleve indirgeyip geleneksel ve modern değerleri zayıflatırken “kullanıcı”yı pratik ve teorik açıdan daha değerli görür. Tartışma, kullanıcı seviyesinde kaldığı müddetçe teknik ve pratik boyutta sürdürülür.

Teknoloji, yaşamı kuşatıp içine nüfuz eder; insan yaşamının temellerinde kendine sanal ya da yapay fakat daimî bir statü kazanır. Teknolojik ıvır zıvırlar, yine teknolojinin yarattığı sanal ve sahte ihtiyaçlara dayanarak kendilerini “keyfi istek” kipinden sıyrıp kurtararak “asli ihtiyaç” kipine kayar. İhtiyaç sözcüğündeki kip kayması, doğal yaşamda lüks olan teknolojiyi, gerçekte zorunlu olmadığı halde, kültürel yaşamda kaçınılmaz hale getirir. Teknoloji paradoksu bu kez de doğal yaşamın içindeki yapay destek olarak kendi mevcudiyetini tartışmalı hale getirir. Teknolojinin kullanıcı üzerindeki olumsuz etkilerinin tarihsel bağlamı, bu dönüştürme ve eklemelenmesine tesadüf eder. Cihazlar, birer alet olmaktan ziyade birer imkandır; kullanıcıyla bütünleşerek, kullanıcıya eklemelenerek kullanıcısının ontolojik koşullarını genişletirler. Alet edevat yapma tekniğinden makine-cihaz üretme teknolojisine geçişin son

dönemlerinde ortaya çıkmasına rağmen dijital cihazlar, görece kısa süre içinde insan bedenine ve zihnine eklemelenmeyi başardılar. Günümüzün dijital teknolojileri, etkileşimli internet, nesnelerin interneti ve akıllı teknolojiler, tekniğin ortaya çıkışındaki iş ve işlevselliğin, emek ve bedenin ötesine geçer; bedenin ve organizmanın içine işler veya organizmanın arzu ve duygularını tatmin etmeyi amaçlar. Dijital teknolojiler; ihtiyaç, arzu, nesne ve durumların yerini tutan, onları telafi eden hatta onların yerine ikame olan bir niteliğe gittikçe daha çok sahip olurlar.

Teknik ve teknolojiye yönelik eleştirel yaklaşımın sonunda **teknofobi**, teknoloji bağımlılığı, distopik gelecek tasarımı, epistemolojik dönüş, ontolojik kopuş, teknolojik determinizm, tekno-severlik, tekno-dil, teknolojik zehirlenme ve teknolojik tekillik gibi yeni olguları tasvir eden geniş bir teknoloji terminolojisi oluşmuş durumdadır. Başlangıçta bir alet edevat olarak bedensel işlevin yerini tutan teknoloji, zaman içinde makine-cihaz olarak sırasıyla yaşama, kültüre ve düşünceye de eklemelenince birçok düşünür tarafından teknolojinin doğası sorgulanmaya başlandı.

2. Moore Yasası, Teknolojik Determinizm ve Teknolojik Tekillik Yaklaşımı

Teknolojinin kan sulandırıcı ilaçlar gibi insani etkinliğin dört bir yanına yayılması, güçlenmesini ve gelişmesini sağlayan bu olgunun duyuşsal kipi, sempati ve teknoseverliktir. Teknolojinin insan hayatına sunduğu kolaylık ve sağladığı avantajlar, teknolojiye sempatiyi ve teknolojikleşmeyi üstel (geometrik) olarak artırır. Teknolojik ilerlemeyi, mikroşlemciler içindeki transistör sayısındaki artış miktarı ile tanımlayan **Moore yasasına** göre bu ivme, her iki yılda bir iki katına çıkar (Moore, 1965, s. 4). Aynı yasa bize, ikişer yıl periyotla bilgisayarların işlem kapasitelerinde büyük artışlar yaşanacağını, buna karşın üretim maliyetlerinin aynı kalacağını hatta düşme eğilimi göstereceğini söyler. Öte yandan teknolojiyi, toplumsal yapı ve kültürel değerler üzerindeki başlıca etken unsur olarak tanımlayan Veblen'in **teknolojik determinizm** ilkesi (Bimber, 1990), bizi teknolojinin insan davranışları ve düşünceleri üzerindeki devasa etkisine odaklanmaya motive eder. **Teknolojik tekillik** hipotezi ise birgün bilgisayarlar insanlardan daha zeki olacak ve onto-teknolojik açıdan her şey teknolojikleşecek, der. Gerçekten de bugün doğum sancısı çeken yapay zekâ, gelecekte kendi zekâsını bir kez daha geliştirerek "süper yapay zekâ" aşamasına everilebilir, gerçekten de insan zekâsını ve kendi yapay zekâsını aşabilir (Arthur, 2016). Böylece şimdikinden çok daha gelişmiş ve karmaşıklaşmış bir düzeyde biyolojik, sibernetik, kültürel, düşünsel sistemler birbiriyle senkronize olup bir meta-sistem geçişini sağlayarak insan doğasını, kültürü ve yaşamı radikal biçimde değiştirebilir (Potapov, 2018, s. 2).

3. Tehlikeli Bir Ek Olarak Teknoloji Yaklaşımı

Teknolojinin olumlu etkileri ile birlikte negatif yan etkileri de bulunmaktadır. Teknolojinin negatif etkileri tehlikeli bir boyutta düşünüldüğünde vereceği zararlar için insanlarda çeşitli endişelerin oluşması oldukça doğaldır. Rousseau'nun doğa-kültür karşıtlığı tezi içerisinde ele aldığı "insan doğası" ve "doğaya eklenen kültür" argümanları (Rousseau, 2011), bugün daha derin bir boyutta tartışılmaktadır. Derrida'nın bir araç olarak yazıya yönelttiği yapısökümcü eleştirilerini (Derrida, 2012), basit bir genişletmeyle teknolojiye teşmil edebiliriz. Bu durumda teknolojiye başından beri avantaj ve dezavantaj, zehir ve panzehir, kayıp ve kazanç kategorileri eşlik ediyor olmalıdır. Başka bir ifadeyle teknoloji, etki ve yan etkileriyle birlikte mevcuttur. Bireylerin hayatını kolaylaştıracağı ümidiyle her yere yerleşen teknik, aynı zamanda korku uyandıran bir yanıyla da varlığını sürdürür.

4. Termodinamik Atık Olarak Teknoloji Yaklaşımı

Rifkin ve Howard'a göre 1980'li yıllarda insanlar, teknolojinin zararlı olabileceğini düşünmezlerdi, en kötü ihtimalle teknolojinin yararlarının zararlarından her zaman daha çok olduğuna inanırlardı (Rifkin ve Howard, 2010). Ne talih ki teknolojik inancın arka yüzünde bir şaşkınlık ve uyanma durumu vardır. Cihazların üzerini örttüğü gerçeklikle yüzyüze gelen insanlar, teknoloji için "Kral çıplak!" diyebilirler. Dertlere deva ya da panzehir olarak takdim edilen teknolojik cihazlar, aynı zamanda bir dert ya da zehirdir de. Toplumsal yaşamı, insanın doğayla birlikte mevcudiyetini tehdit eden, kesintiye uğratan bir zehir. Makinelerin artan nüfusu, garanti süresi dolan cihazların geri dönüşümü, eskijen ve yıpranan cihazlar, cihazların kullanım esnasında insana ve çevreye verdikleri zararların ötesinde, enerjiyle çalıştıklarından dünya sisteminin toplam entropisini katlanarak artırır. Çünkü en nihayetinde teknoloji, "bir tür enerji dönüştürücüsü"dür (Rifkin ve Howard, 2010).

Teknoloji, sirkülasyon halindeki bir enerji olarak kültürün içine kök salmaktadır. Bu enerji tekrar kullanılamaz hale geldiğinde artık harcanmış atıktan öte bir kıymeti harbiyesi kalmaz. Termodinamiğin ikinci yasasına (entropi) göre, elde edilen her bir enerji sistemin toplam düzensizliğini artırır. Teknoloji hem kendisi enerji tüketir hem de toplam enerji akışını hızlandırır ki bu da daha düzensiz bir dünyanın bizi beklediği anlamına gelir (Rifkin ve Howard, 2010, s. 83). Bu yüzden hayranlık uyandıran görüntüsü göz ardı edildiğinde teknolojiden geriye yalnızca bir "atık" kalır. Ekolojik sistemde ekstra entropi artışına yol açmasına veya mevcut düzensizlik miktarını artırmasına rağmen teknolojiye duyulan inanç, daha gelişmiş teknolojilerin bireysel ve toplumsal yaşamı daha iyi düzenleyeceğine yönelik inanç varlığını devam ettirmektedir.

5. Naisbitt'in Eleştirileri: Teknolojik Zehirlenme Olarak Teknolojikleşme Yaklaşımı

John Naisbitt, İnsan ve Teknoloji: **Teknoloji ve Hızlandırılmış Anlam Arayışımız** adlı eserinde teknolojiyi “teknik” bir olgu olmaktan çıkarır, insani boyutu da içine alacak şekilde yeniden kavramsallaştırır: “Teknoloji, sosyoteknik bir olgudur” (Naisbitt vd., 2004). Bu sosyo-teknik olgu, insanları ve toplumları zehirlenmektedir. Teknoloji, aktif kullanıcılarına minnet duymakla birlikte onları ele de geçirir ve sanılanın aksine, basitçe söylemek gerekirse “teknoloji insanı özgürleştirmez” (Naisbitt, 1982). “Bir tehdit olarak teknoloji tasarımı”na katkı sunan Naisbitt vd. teknolojinin negatif etkilerini **teknolojik zehirlenme (technologically intoxication)** olgusu bağlamında ele alır. Naisbitt'in ampirik verilere dayandırdığı zehirlenme bulgusuna göre günümüzde alışverişten eğlenceye, spordan müziğe, eğitimden ibadete kadar hemen her türlü bireysel ve toplumsal yaşam kategorisi teknolojik toksiklenmeye maruz kalmaktadır. Buna göre teknolojik zehirlenme dalgasının yayılım yönü şehirden kırsala, Batı'dan Doğu'ya geçme eğilimi sergiler. **Teknolojik zehirlenme**, Batı kültürünün teknolojik şehirlerinde maksimum dozda yaşanır, dalga dalga çevreye doğru yayılır.

Teknolojik toksiklenme dünyanın bazı bölgelerinde, diğerlerinden daha yoğun biçimde gözlenir. Naisbitt vd. bu alanlara “**teknolojik olarak zehirlenmiş bölgeler (technologically intoxicated zones)**” adını verir. Bir yaşam bölgesine teknolojik toksiklenme teşhisi koyabilmek için aşağıda sıralanan 6 farklı semptomun olduğunu ileri sürer:

- I. İbadetten beslenmeye kadar her şeyde hızlı çözümler tercih ediyoruz.
- II. Teknolojiden korkuyor ve teknolojiye tapıyoruz.
- III. Gerçek ve sahteyi bulanık görüyoruz.
- IV. Şiddeti normal kabul ediyoruz.
- V. Teknolojiyi bir oyuncak gibi seviyoruz.
- VI. Hayatlarımızı mesafeli ve çılgın bir şekilde yaşıyoruz (Naisbitt vd., 2004, s. 10).

Naisbitt'in bu altı temel semptomu aslında günümüz şartları için çok uzak değil. Zehirlenme olarak nitelendirilen bu temel semptomlar bireyleri negatiftikten arındırmayı hedefliyor. Bu semptomlara göre teknoloji insanları tuzağa düşürüyor. Naisbitt bu zehirlenmede insanları teknolojiden biraz olsun uzaklaştırıp, yıldızlı gecelerin ve kar yağışlarının sadeliğini yeniden keşfetmeye çağırıyor (Hers Weekly Publish, 2018).

5.1. Günümüzde Teknolojik Zehirlenme Semptomları

Teknoloji, sanayi toplumunda mal ve fizik, nesne üretim aracı iken bilişim toplumunda bilgi ve sanal nesnelerin üretim aracıdır. Teknolojinin mevcudiyeti ve yaptığı

işlerin meşruiyeti, bilişim toplumunda kendini kuvvetlice tahkim etmektedir. İnsanlar ve toplumlar, teknolojiyi dolaysız olarak kabullenmeye zorlanmaktadır. Bedene, belleğe ve anlığa eklenen harici bir ek olarak teknoloji, insanın bütünsel yapısıyla tümleşik bir hal almaktadır. Öyle ki insanlık 21. yüzyıla bilişim toplumunu inşa eden teknoloji-yoğun bir periyot olarak girdi. İnsan-teknoloji entegrasyonu, tamamlanması beklenen bir proje olarak insanlığın önüne konulmuş durumda. Birçok tekno-fobik insan, teknolojik tekilliğin sorunları çözülmüş bir ideal durum olmadığı, aksine sorunun bizzat kendisi olacağından korkar. Bu yüzden zararlarından arındırılması için teknolojinin daha tutarlı analizlerine ve teorilere ihtiyaç vardır. Teknolojik zehirlenme semptomlarının analiz edilmesi gerekmektedir.

5.1.1 Her Şeyde Hızlı Çözüm Talebi (1. Semptom)

Hızlı çözüm talebi tekno-toplumlar için özgü görünür. Naisbitt'e (2004) göre, teknolojik olarak zehirlenmiş toplumlarda "ibadetten beslenmeye kadar her şeyde hızlı çözümler tercih edilir". Televizyon programları, internet siteleri ve video paylaşım kanalları, çöpçatanlıktan gastronomiye, bilimsellikten dinsellik ve cinselliğe kadar hemen her konuda hızlı, pratik ve tek kullanımlık çözümler sunar. Kişisel bloglar, sosyal medya hesapları ve Youtube kanallarında kullanıcılar, benliklerini daha açık sunmaya motive edilirler. Kolay yoldan hızlı çözümlere ulaşmak bireyler için vazgeçilmez olmuştur. Video içeriklerinde hız olgusu açıkça görülür:

- Kendinizi ifade etmenin 8 yolu!
- Erkekleri tanımanın püf noktaları!
- Zayıflatan mucizevi diyet!
- Vücudu rahatlatan 7 hareket!
- 21 günde 10 kilo verin!
- Sağlıklı ve mutlu beslenin, genç görünün!

Küresel ölçekte en çok takip edilen ilk 25 kanal arasında "5 Dakikada Yap!" gibi kolay ve hızlı şekilde bir şeyler üretmenin tekniklerini anlatan video kanalları bulunmaktadır (Socialblade, 2018). Youtube'un çok izlenen kanalları arasında "en leziz yemekler için püf noktaları", "aç kalmadan veya kolay yoldan zayıflama reçeteleri" yer almaktadır. Az zamanda çok iş vadeden bu içerikler, büyük kestirme çözümlerle doludur.

Varoluşsal boşluk hissinden hızlı kaçış girişimi: Dijital çağın getirdiği psiko-sosyal sorunlara karşı bireyler, kişisel refleksler göstermeye zorlanmaktadır. Bu da bireyler için var olma arayışının ortaya çıkışıdır. İnsanın mevcut olanla yetinmeyişi,

birçoklarına göre insan doğasının bir gerçeğidir. Örneğin Frank'a göre varoluşsal boşluk hissi, 20. yüzyıldaki en önemli psikososyal sorundur ve genellikle can sıkıntısı ve bunalım arasındaki iki uç duygu ile boğuşmayı ifade eder (Frankl, 2009). Can sıkıntısı ve bunalım birçok rahatsız edici duyguya zemin oluşturur. Dinden felsefeye, müzikten meditasyona, bilimden teknolojiye birçok entelektüel alan bu arayışın yansımalarıyla doludur. İnanç farklılıkları ve dinlerin birbiriyle örtüşmezliği bugüne kadar çok sayıda savaşa ve yıkıma yol açsa da dini inançlar, toplumsal ve bireysel kurtuluşun, huzur ve ölümsüzlük arayışının birincil kaynağı olmaya devam etmektedir. Öyle ki dini motivasyonlu metinler, ibadethaneler, dini turizm veyadini ritüeller, toplumsal yaşamımızın halihazırda indirgenemez birer parçasıdır. Maneviyat ve dini tecrübe psikolojisine dinsel ekonomi, dini sanat, dini ideolojiler eşlik etmektedir. İbadet ve dini ritüellerin manevi ihtiyaçları yeterince tatmin etmediği durumlarda insanlar, başka etkinliklerle bu boşluğu tamamlamaya girişmektedir.

Hayatlara nüfuz etmiş teknolojik detaylar insanın anlam arayışının bir göstergesi olabileceği gibi teknolojik bir hayattan kaçış da anlam arayışının bir göstergesi olabilir. **Dijital detoks**, hayatın içerisine sinmiş ve hayatı kuşatmış teknolojik anlamlardan ve teknolojik düzenden kaçıp uzaklaşmayı, böylece zihinsel rahatlamayı ifade eder. Bu rahatlamanın kişisel anlam arayışına yardımcı olacağı, bireyin kendini daha huzurlu hissedeceği ileri sürülmektedir. Dijital detoksa dair ilk araştırmalar 2009 yılında yapılmış ancak iki yıl içinde bu alandaki araştırmalar hızla artmıştır. Pearce ve Jing'e göre insanlar, rutin dijital ağılardan uzaklaşmaya ihtiyaç duyuyorlar. Teknolojiden arındırılmış tatil paketleri, dijital detokstan kaçışın yeni adresi haline gelmektedir. Bu bağlamda dijital detokstan kaynaklanan yeni bir sektör ortaya çıkmıştır (Küçükvardar, 2018).

Daha hızlı tüketim için teknolojik destek: İdeal mutluluğun teknolojik tüketimle elde edileceğini telkin eden reklamlar, geleneksel olanı terk eden popüler kültürü ve onun içindeki bireysel hazzı öne çıkarır. Modernizmin nihayetinde ortaya çıkan tüketim toplumunun mottosu, Descartes'ın "Düşünüyorum öyleyse varım!" çıkarımından mülhem "Tüketiyorum öyleyse varım!" yaklaşımıdır. Tüketici olarak var olma koşulu, özne ile nesne arasına yaklaşık dört asır önce koyulmuş kartezyen (Descartesçı) ayırma dayanır. Modern felsefe, Descartes'ın bedenile ruh arasına, özne ile nesne arasına koyduğu giderilemez ontolojik ayırım ile başlar. Kartezyen ayırım, özne – nesne düalizmi anlamına gelir; burada özne saltık ve aktif, nesne saltık fakat pasiftir. Nesnelere tüketmek için onlara sahip olmak gerekir. Nesnelere sahip olma arzusunun bu denli güçlü oluşu, bir arzu nesnesi olarak düşüncenin ereğine ulaşmasında, nesne ile arzu arasındaki ayırımın nesneyikuşatıp tüketmesinde görünür hale gelir. Saad'a göre "Tüketiyorum, öyleyse varım!" çıkarımı, kartezyen önermeyle basit bir yer de-

ğiştirmedir (Saad, 2012). Bireyler, iyi var olma koşulunu sağlamak için ihtiyaç dış tüketime yönelmektedir. **“Tükettie, tükettiğin kadar, tüketirken var olma momenti”**, teknolojik destek ile çevrimiçi alışveriş, transkültürel tüketim, küresel lojistik, kargo ve küreselleşme ile, tüm bunlar ise teknolojik alt ve üst yapının cari olduğutekno-kültürde ve bilişim toplumunda gerçekleşebilmektedir. Bu yüzden teknoloji, bireysel ve kitlesel tüketimine zemin oluşturmakta, onu beslemekte, yer yer tetiklemektedir (Bkz. Saad, 2012).

Dinin teknolojikleşmesi ve dijital din: Günümüzde din ve ibadet de teknolojikleşmekte hatta teknolojik destekle ikame ve performe edilmektedir. Dinin dijitalleşmesi ve dijital din, itikat ve ibadetle ilgili bilgi ve pratikleri, geleneksel olandan uzaklaştırmakta, dinselliği ya reforma ya da yeniden icada zorlamaktadır. Teknoloji ile din ilişkisi farklı kategoriler altında ele alınabilir. Örneğin dijitalleşen dini inanışlarda kutsal mekanların teknolojikleşmesi, dini kurumların dijitalleşmesi, dijital din liderlik pratikleri, dini motivasyonlu anonim sosyal medya paylaşımları, dini içerikli kişisel paylaşımlar, dijital ibadet, dini bilginin dijitalleşmesi, dijital dini kutlama ve tebrikler... Çevrimiçi kullanıcı sayısı ve çevrimiinde geçirilen zaman ile kullanıcıların dinî pratik ve tüketimlerinde hız ve sanallık olgusu birbirini takip etmektedir. Dini uygulama ve internet hizmetleri, her geçen gün işlevselliğini artırarak toplumların hayatına yerleşmektedir (WebTekno, 2014). Kullanıcılar dijital ve tekno-din nosyonu içinde kalarak ibadetlerini Güneş'in akışına göre değil, kişiselleştirdikleri elektronik cihazlar ve mobil uygulamalar rehberlik ve gözetiminde gerçekleştiriyorlar. Öyle ki **Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı** tarafından yazılan **Namaz Vakti** uygulaması, Android işletim sistemli telefon kullanan 81 bin 341 kişi tarafından kullanılmaktadır (Google Play, 2018a). Bu uygulama ile kullanıcılar yaşadığı şehrin namaz vakitlerini, kible yönünü, en yakın cami haritasını görebilmekte, namaz vakitlerinde sesli uyarı alabilmekte, ezan ve ezan duasını dinleyebilmektedir. Ayrıca günlük ayet ve hadis okuyabilmektedir. Dini pratikler ve dine erişim, mobil ekranlar aracılığıyla sağlanır. Her konuda teknolojik desteğe kavuşan kullanıcılar artık kendilerini daha güvende hissediyorlar.

5.1.2 Tekno-fobi ve Teknoloji Tapıncı (2. Semptom)

Naisbitt bu durumu, “Teknolojiden korkuyor ve teknolojiye tapıyoruz” şeklinde ifade eder (Naisbitt, 2004). Teknolojiden korkmak ve onun kölesi olmak Naisbitt'e göre en büyük tehditlerden biridir. “Teknoloji insanlık için hayır mı yoksa şer midir, iyi mi yoksa kötü müdür, insanı özgürleştirir mi yoksa köle mi yapar?” Bu soru, 21. yüzyılın en esaslı sorulardan biridir. Teknoloji temelli aydınlık gelecek ütopyası ve karanlılık gelecek distopyasına dair fütürist tartışmalar, her geçen gün yeni argümanlara kavuşuyor. Naisbitt'e göre, yaklaşık bin yıl önce insanlar, Tanrı'nın dünyayı yok etmesi

tehlikesinden, kıyametten korkuyorlardı. Fakat 3. bin yılın başında insanlar teknolojinin yol açtığı tehlikelerden korkmaktadırlar. “Teknoloji bir mucize gibidir”, diye düşünülene mukabil, “Teknoloji hepimizi tehdit ediyor, kitlesel bir yok oluşa sürüklüyor” diye düşünen hatırı sayılır bir kitle vardır. Bu tekno-fobik inanca göre teknoloji kontrolümüzden çıkabilir, kontrol dışı bir güç haline gelebilir (Naisbitt, 2004). Başka bir ifadeyle **teknolojik umudun** yerini **teknolojik kıyamet** korkusu alabilir.

Birçoklarına göre Orwell’in 1984 adlı romanındaki distopik tasvirler, kısmen bugün yaşanmaktadır veya yakın gelecekte kaçınılmaz olarak yaşanacaktır. Dijital gözetim ve denetim (panoptikon), mahremiyeti açıkça tehdit etmektedir. İktidarların vatandaşlarının her adımını kontrol edebilme imkânı, teknolojiye temkinli yaklaşan birçok kullanıcıyı tedirgin etmektedir (Dolgun, 2008, s. 212). Gittikçe teknolojikleşen bir dünyada gündelik yaşam, değer yargıları ve ekonomik düzen, tartışılmak üzere yeni konuları gündeme getirir. Örneğin Riffkin’e göre, Orwell’in 1984 distopik toplum tasarımıındaki “iyinin kötü, savaşın barış, yanlışın doğru görüldüğü bir toplumsal düzen” (Riffkin ve Howard, 2010), bugünkü tekno-toplumun bir gerçekliğidir.

Tekno-fobik ve distopik düşüncenin teknolojik yayılma araçları: Teknolojik konforun cazibesi, teknofobik ve distopik düşüncelerin popüleritesini düşürmeye asla yetmez. Konfor ve fobi arasında doğru orantılı bir ilişki gözlenmektedir. Teknolojiye öylesine bağlıdır ki hayatlarımız, yalnızca görece çok kısa bir süre önce insanlığın kullanımına giren internetin olmadığını düşünmek bile yeterince tedirgin edicidir. Sağlık, eğitim, güvenlik gibi tüm yaşamsal kurumlarda işler aksar, internet yoksunluğunun maliyeti telafi edilemez derecede ağır olur. Teknolojik yoksunluğun düşünülemezliği ve teknolojiden geriye dönüşün pratikte imkansızlığı, teknoloji destekli hatta teknoloji tabanlı bir toplumsal düzen inşa ettiğimizizin açık kanıtıdır. Teknolojiye bağımlı ve bağlı bir yaşam sürmeye devam edeceğimiz çünkü **teknolojik geriye dönüş** yoktur.

Tekno-fobik ve distopik düşüncenin kültürel yayılım araçları: Tekno-fobinin de tekno-iyimserliğin de kültürel yayılma araçları aynıdır: Sinema, edebiyat ve felsefe. Teknolojinin korkutucu yanını ele alan sinema filmleri ve dizilere yönelik talebin her geçen gün arttığını görülmektedir. Teknoloji filmlere konu olmakta, filmler teknolojikleşmekte, filmlerin konularına teknoloji bulaşmaktadır. En popüler tekno-fobik filmlerden biri olan **The Matrix** (1999) filmi, hem bütçesi (63 milyon dolar) hem de seyirciden elde ettiği gişe hasılatı (463 milyon 517 bin 383 dolar) ile distopik düşüncelerin kültürel alanlarda dikkat çekmesine bir başlangıç noktası oluşturmuştur (IMDB, The Matrix, 2018).

Tekno-fobiye yönelik sinematografik ilgi, tekno-severliği beslemektedir. Teknolojik ütopya tasarımının tamamlanışını seyretmek sinema izleyicisini mutlu ediyor

gibi görünmektedir. Örneğin **Lucy** (2014) filmi hem bütçesi (40 milyon dolar) hem de izleyiciden topladığı gişe hasılatı (458 milyon dolar) ile **Matrix** filmine eşdeğer bir başarıyakalamıştır (IMDB, Lucy, 2019). Teknoloji sinemada olduğu kadar edebiyatta da insanları derinden etkilemiştir. Tekno-fobi ve tekno-severlik, edebi eserlerde de oldukça sık işlenmeye başlanmıştır. Tekno-fobinin ön plana çıktığı George Orwell'ın **1984** ve Ray Bradbury'nin **Fahrenheit 451** adlı eserleri ile tekno-sever eserlerden **Otostopçunun Galaksi Rehberi** adlı kitap serisi Amazon.com'un **Çok Satılan Kitaplar** Listesinde yerini almıştır (Amazon, 2019).

Bilişim çağının toplumsal düzeni: Bilişim toplumu, teknolojik determinizmi ihlal etmenin neredeyse imkânsız olduğu bir toplumsal düzen tarafından yönetilir. Akıllı cihazlar ve çevrimiçi nesnelere yaratan internet teknolojisi, bizlere daha rahat ve özgür bir yaşam sunacağını söyler (Morgan, 2014). İnternet ağlarıyla nesnelere (bilgisayar, telefon, arabalar, evler vb. akıllı elektronik cihazlar) birbirleriyle ve insanlarla iletişim kurabiliyorlar (nesnelere interneti). İşyerleri, otoyollar, meskenler, internet ve dijital teknolojiler, sensörler ve uydu sistemleriyle entegre olacak şekilde akıllandırılmaktadır. Evlere eklenmiş hareket sensörlü aydınlatıcılar, havalandırmalar, çevrimiçi ve kameralı güvenlik sistemleri ve çevrimiçi dayanıklı tüketim malları, akıllı ev sistemlerinin albenisidir. Kendini temizleyen pencereler, ev sahibi eve geldiği saatte açılan ısıtıcı, güneş battığında yanan lamba, sabah olduğunda kullanıcının tercih ettiği yiyecek ve içeceklerin hazırlanması gibi işlevler, akıllı evlerin kullanıcılarına sunduğu hizmetlerden sadece birkaçıdır. Bu tarz yeni konforlar teknoloji tapınıncı hareketlere geçirir.

Sağladığı emek ve zaman tasarrufu, sunduğu rahatlık ve konfor göz önüne alındığında, bu yeniliklerin taşıdığı bağımlılık potansiyeli kolayca görülebilir. Teknolojiye tapınma, teknoloji bağımlılığını beraberinde getirmektedir. Yapılan araştırmalar, bir tür teknoloji bağımlılığı olan internet bağımlılığına psikolojik bozuklukların (%50 oranında) eşlik ettiğini göstermektedir (Bkz. Işık ve Küçükvardar, 2017a). Kullanıcıların teknolojik konforu sürerken teknoloji bağımlılığına yakalanma, özgürlüklerini ve psikolojik sağlıklarının zarar görme riskiyle karşı karşıyalar. Teknolojinin gözlenebilir yan etkileri, teknolojiye mesafeli yaklaşan, teknolojik geleceği distopik fonda görenler için birer kanıt niteliğindedir.

Teknolojik vadin bedeli: Yenilikler, hayatımıza zaman kazandırma vaadiyle girerler. Zaman tasarrufu, teknolojinin meşrulaştırıcı gücüdür. Teknoloji meşruiyetini, kazandırdığı zamandan, gündelik yaşamlarımızı değiştirip dönüştürmesinden; daha akıllı, daha ekonomik ve daha konforlu hale getirmesinden alır. Halkın teknoloji tapınıncı tam da buradan beslenir. Bireylerin teknolojik asistanı niteliğinde sayılabilecek akıllı telefonlar çeşitli özellikleri ile gündelik yaşantının neredeyse tamamını kaplamış

durumdadır. Bazı istatistikler, dünyadaki toplam popülasyonun yarısından fazlasının çevrimiçi bağlantıya sahip olduğunu gösteriyor (We Are Social, 2018).

Mobil teknolojinin albenisi: Küresel bazda nüfusun yaklaşık %70'i telefon kullanmakta, yaklaşık %40'ı ise mobil cihazlarından sosyal medyayı kullanmaktadır (We Are Social, 2018). Bunlardan yorumlanabileceği üzere dünya genelinin en az %40'ı akıllı telefon sahibidir. **Ericson'un Mobilite Raporuna** göre 2017 yılı itibariyle 4,3 milyar kişi akıllı telefon kullanıcısıdır. Bu sayının 2023 yılında 7,2 milyara ulaşması beklenmektedir (Ericsson, 2018, s. 7). Gündelik yaşamda kullanımı düşünüldüğünde sabah uyandıran alarm ile başlayan akıllı telefon birlikteliği hava durumu, otobüs hat bilgisi, sosyal medya haberleri, mailler, harita, bankacılık, fotoğraf, arama, müzik ve daha birçok başka ihtiyaca yönelik hizmeti ile gün içerisinde kullanıcılara eşlik etmektedir.

Fizyoloji ve psikolojinizi düşünen sağlık bilışımi: 21. yüzyılda teknolojinin yön verdiği alanlardan biri de sağlık olmuştur. Çeşitli sağlık uygulamaları da kullanıcıya her zaman onu düşündüğünü hissettiriyor ve düşündüğü hissiyatı vermekle onun sağlığı için ciddi bir ihtiyaç görüntüsüne bürünmekte gibi gözükabilir. Cihazları akıllandıran yapay zekâ, giyilebilir teknolojilerin kullanım alanlarını ve işlevlerin yelpazesini genişletmektedir. Özellikle sağlık alanında giyilebilir teknolojiler, uzman doktorların bir dizi rutinini üstelenmektedir. Kalp ritmini (nabızı) takip etme, tansiyon ve şeker ölçümü, kan tahlili bunlardan sadece birkaçı. Yakın gelecekte daha yoğun kullanılacağı öngörülen sağlık bilışimindeki bu tür teknolojilerin çok yönlü faydalarına odaklanılmaktadır (Crucius, 2018).

Sağlığın teknolojik cihazlar aracılığı ile takip ve tedavi edilmesi, korunması ve sürdürülmesi, teknolojikleşmenin yayılım alanlarından sadece biri. Sağlık temalı cihazların kullanım alanının ve sıklığının artması, teknoloji bağımlılığını desteklemektedir. Cihazlar, bazıları için yaşam destek ünitesidir; onlarsız yaşamın devam etmemesi gibi bir trajedi söz konusudur. Sağlık sorunlarından mustarip olanlar, modern tıbbın olanaklarından teşhis, tedavi süreci, olası riskler ve alternatif tedavi konularında interneti uzman doktor olarak kullanmaktadır. İnternet teknolojileri ve arama motorları bu bağlamda bireylerin sağlık ihtiyaçlarına destek sağlamaktadır. İnternette arama yapmak bir poliklinikten randevu alıp doktor muayenesinden geçmekten çok daha kolay ve hızlı bir çözüm gibi görünüyor. Örneğin 2017 yılında gerçekleştirilen bir araştırmada kanser hastalarının tıbbi tedaviler yerine, diyet ve bitkisel tedavilere yöneldiğinde ölme olasılığının 2,5 kat daha fazla olduğu gözlenmiştir (Bıçakçı, 2018). Bitkisel tedavi yöntemleri ve bireylerin alternatif sağlık arayışlarının internet ve teknoloji aracılığı ile gerçekleştirilmesi sağlık bilışimi bağımlılığını da ortaya koymaktadır.

Umut ve tehdit olarak yapay zekâ: İnternetin ve teknolojinin kendi kendine

düşünebilen hali olarak tanımlanabilecek yapay zekâ, bir sonraki aşamada süper yapay zekaya evrilmesi halinde, kendini yeniden inşa edebilir. İnsanlığın entelektüel kabiliyetleri, bugüne kadar ideal bir toplum ve yaşam sistemi inşa etmeyi başarmadı. Belki süper yapay zekalar, bizim yerimize trafik, nüfus artışı, yoksulluk, adaletsizlik, çevre kirliliği, kısmi temsil, gelir dağılımı eşitsizliği, savaşlar, mahremiyetin ihlali gibi küresel sorunlarımızı çözecektir. Halihazırda bu tür sorunları çözebilmek için daha yüksek zekaya duyduğumuz ihtiyaç aşıkardır. Doğru ve yanlışlarıyla birlikte insan olduğumuz inancı, neredeyse binlerce yıllık ideal insanlık tasarımı haline gelmiştir. Erdemlerin tümünü neredeyse “İnsan beşerdir, şaşar” prensibine dayandırılmış durumda. Affetme, sevmeye, kabullenme, hoşgörü, birlikte yaşama arzu ve iradesi, tevazu... Birçokları tarafından kusursuz işleyen çözüm girişimleri hata yapmaktan alıkoyduğunda biz hala insan olarak kalacak mıyız, diye sorulur. Umuda kaygı eşlik eder.

Teknolojik konfordan teknoloji bağımlılığına geçiş: Yoğun teknoloji kullanımının ardından teknolojiye bağımlı hâle gelme riski artık hiç de nadirattan değildir. Teknolojinin, sadık ve sürekli kullanıcılarında bazı gözlenebilir psikolojik sorunlara yol açtığına dair bulgulara ulaşılmaktadır. Depresyon, kaygı ve stres; teknolojik cihazlarla arasına mesafe girmiş sadık ve yoğun kullanıcıların “teknolojiden yoksulluk durumunda” mücadele etmek zorunda kaldıkları içsel zorlukların başında gelir. Yeşilay’ın teknoloji bağımlılığının yan etkilerine dair araştırmalarına göre bağımlılık sonrası bireylerde birçok farklı duygu durumu gözlenmiştir. Teknolojiye bağımlı hale gelen kullanıcılar da teknolojiyle birlikteliğe yüksek tolerans, teknolojiden ayrılık ve yoksunluğa düşük tolerans tepkisi gözlenir. Kullanıcılar böylesi durumlarda kendilerini aciz, yoksul ve engellenmiş hissetmektedir.

Araştırmalar, kullanıcıların teknolojiye harcadığı zaman arttıkça teknolojiden bağımsızlaşma ve uzaklaşmayı sağlayan otokontrol ve özdenetim güçlerinin azaldığını, bilişsel yargılama becerilerinde bozulma risklerine maruz kaldığını göstermektedir. Örneğin empati ve tahammül duygusu kaybedilebilmekte, problem çözme yeteneği azalmakta, şiddet ve kötülük olağanlaşmakta, dikkat eksikliğine eğilim kuvvetlenmektedir (YEŞİLAY, 2016). Teknoloji bağımlılığının Facebook kullanıcıları üzerinde etkisinin incelendiği bir araştırmada, teknoloji bağımlılarının algılarında bozulmalar meydana geldiği tespit edilmiştir. Özellikle psikolojik ödül vaat eden web siteleri, video oyunları, çevrimiçi para kazandırma uygulamaları bireylerin iş, okul performansı ve gündelik yaşamını olumsuz yönde etkilemektedir (Serenko ve Turel, 2015).

5.1.3 Bulanıklaşma (3. Semptom)

Naisbitt bu durumu, “Gerçek ve sahteyi bulanık görüyoruz” şeklinde ifade eder (Naisbitt vd., 2004). Bulanıklık 20. yüzyıla ait bir olgudur. Bulanık tanımlama sistemi;

Aristoteles'in klasik mantığının netlik, kesinlik ve indirgemeci karakterinin yol açtığı sorunlara çözüm bulmak için Bulanık Kümeler (Fuzzy Sets) başlıklı makalede, 1965 yılında Lotfi A. Zadeh tarafından geliştirildi. "Bir bulanık küme, üyelik derecesinin sürekli olduğu nesnelere sınıftır" (Zadeh, Fuzzy Sets, 1965). Zadeh'ye göre bulanıklık, şeyler arasındaki sınırların net ve kesin olmaması, geçişlerin sürekli ve kesintisiz olması, üyeliğin dereceli olması anlamına gelir (Zadeh, 2017). Bulanıklık, belli bir kavram altına yerleştirelemeyen bulanık (fuzzy) olgular için geliştirilmiş bir tür kategorileştirme işlemidir. Bir matematik teorisi olan bulanık işlemler; **bulanık küme tanımlama**, **bulanık girdi (işlem)** ve **netleştirme** olmak üzere üç aşamadan oluşur. Burada kategori bir küme olarak, bulanık olgu ise o kümeye 0 ile 1 arasındaki belli bir derece ile üye olan eleman olarak kabul edilir. Bir paradigma olarak bulanıklık, şeyleri doğru-yanlış, güzel-çirkin, büyük-küçük, gerçek-sahte, sanal-gerçek gibi kesin ayrımlar içeren indirgemeci tavrın terki, olgular arasındaki sınır alanlarının genişlemesini ifade eder. Bir şey hem belli bir derecede gerçek olabilir hem de sahte olabilir. Burada "Ya gerçek ya da sahtedir" şeklindeki geleneksel kategorik düşünmeyi sürdürmek imkansızdır.

Simülasyon, sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik: "İnternet ağı ile yazılım ve donanımın bir arada kullanılarak bireylere gerçek algısı veren kurgusal içerik" (Ferhat, 2016) denilen **sanal gerçeklik**, artırılmış gerçeklik ile birlikte teknolojinin entelektüel katastroflarından birine kaynaklık eder. Uzlaşmaz kavramları, "gerçek", "artırılmış gerçek" ve "sanal" kavramlarını bir araya getirir. Yakın gelecekte sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik teknolojisinin lider teknoloji sektörlerinden biri olacağı tahmin edilmektedir (Bkz. Singularity, 2016). Siber evren, gerçeğin ne olduğuna dair felsefi kabullerimizi (tasarımlarımızı) gözden geçirmeye zorlar. Reel gerçekliğin sanal tasarımları ve simülasyonlar, algılarımızın **reel gerçeklik** ile örtüşmesi ilkesini gereksiz kılar. Sanal gerçeklikte, gerçekliğin reel gerçeklik olarak yüzyıllardır onaylanan tanımını devam ettirmek imkansızdır: Gerçeklik, gözlemden bağımsız dışsal gerçekliktir; duysal sensörlerimiz kapalı olduğunda bile gerçeklik, orada öylece var olmaya devam eder. Sanal gerçeklik ise algılanmadığı müddetçe var olamaz. Berkeley'in immateryalist (maddesizcilik) metafiziğinin sonuç önermesini yeniden gündeme getirir. "Esse est percipi / Var olmak, algılanmış olmaktır" (Berkeley, 1996). Sanal gerçeklik, yaklaşık dört yüzyıldır modern bilim tarafından kabul edilen kartezyen koşulları sağlamaz.

Simülasyon, gerçekliğin yeniden üretilmesidir. Baudrillard'a göre gerçek, "yalnızca yeniden üretilen değil, aynı zamanda halihazırda yeniden üretilmiş olandır, hiper gerçekliktir de" (Baudrillard, 1983, s. 146). Baudrillard'a göre simüle etmek, sahip olmadığı bir şeye sahipmiş gibi yapmaktır ve taklitten farklıdır. Şöyle yazar:

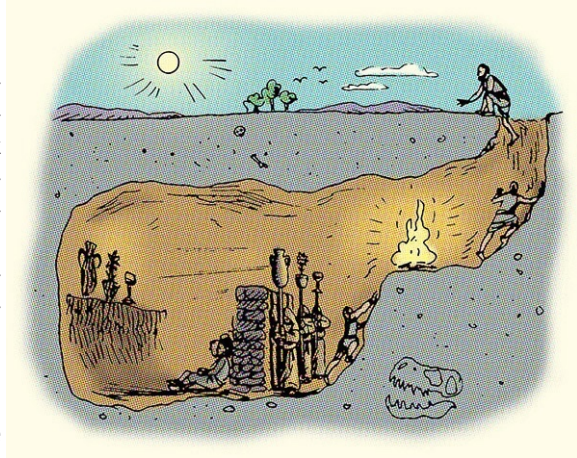
"Biri mevcudiyeti, diğeri namevcudiyeti [bulunmayışı] ima eder. Fakat

simüle etmek daha karmaşıktır çünkü taklit etme şu şekilde davranmaz: Hasta numarası yapan biri, sadece yatakta yatar ve herkesin hasta olduğuna inanmasını sağlayabilir. Fakat hasta simülasyonu yapan kişi kendisinde hastalığın bazı semptomlarını sergiler. Bu nedenlemiş gibi görünmek, disimüle etmek gerçeklik ilkesini bozulmadan bırakır: Ayrım her zaman açıktır, basitçe maskelenir; oysa simülasyon 'doğru' ve 'yanlış', 'gerçek' ve 'düş' arasındaki farkı tehdit eder”(Baudrillard 1994).

Bir şeyin tasarlanmış bir model üzerinde gözlenmesi olduğundan simülasyon, gerçeğin yerini tutmayı amaçlayan deneyimleri gerçek dünyadakine göre daha ucuz, kolay ve tekrarlanabilir hala getirir. Simülasyonun cazibesi ekonomi, kar ve faydadır. Simülasyonda, gerçek ile onun simüle edilmiş gerçeği arasında deneyime dayalı paralelize edilmiş bir ilişki kurulur. Baudrillard'a göre sanallık nosyonu, gerçeklik algısını olumsuz etkiler. Örneğin kullanıcıların gerçeği, siber ortamlarda aramalarına yol açar (Baudrillard, 2014).

Platonik gerçekliğin yeniden ikamesi: Platon'un mağara benzetmesinde olduğu gibi sanal olan ile gerçek olan algılar birbirleriyle yer değiştirmiş olabilir. Sanal bir gerçeğin verdiği haz ve olumlu duygular yok olmadığı sürece Platon'un mağarasında olduğu gibi gerçekliği sorgulayan ve sanalı gerçekten ayıran insanlar gözlenebilir (Platon, 2012).

Görsel: Platon'un idealar kuramını anlattığı mağara alegorisinin temsili çizimi.

Platonik gerçeklik tasarımı, görülebilir evrenin gerçek olmadığını, aksine onların zihinlerdeki kavramlarının gerçek olduğunu, ezeli ve ebedi, mutlak ve değişmez olduğunu söyler. Işık altında görünür olan gölgeler, aydınlanmamış bilinçler için gerçek diye algılanır. Fakat mağaradan dışarı çıkmayı başarmış birkaç kişi, gerçeğin iki boyutlu gölgelerden daha mebzul ve sonsuz potansiyele sahip olduğunu temasa edince fark ederler. Fakat bu bir alegori, yani temsildir. Bu alegorinin yorumu şöyledir: Gördüklerine inanmayı bırakıp aklın rehberliğinde gölgelerin kaynağını, görünenin

arkasındaki gerçeği arayan kişi, mağaradan dışarı çıkar. Güneşin altında şeyleri gerçek boyutları ve renkleri, sesleri vs. ile görür. Geri dönüp mağaradakilere anlatmak ister. Fakat mağaradakiler için buna inanmak güçtür. Bu deneyim meselesi olarak kalır, kişisel bir yolculuk meselesi olarak.

Simülasyon kuramı, mağara alegorisi ile bir analogi kurmayı mümkün kılar. Bu analogi ise gördüğümüz fiziksel nesnelerin gerçekte 0 ve 1'lerden oluşan yazılım olduğunu, bunun ancak programlama dili bilinirse anlaşılacağını söyler. Bu işin bir yanı. Diğer yanda Platon, bugünkü simülatif gerçeklik sistemlerini görseydi tepkisi muhtemelen şöyle olurdu:

Siz, zaten gerçek olmayan bir fiziksel evrenin simülasyonunu yapıyorsunuz; salt görünüşü türevini almış, zahiri çoğaltarak, sahteyi taklit ederek hakikatten iki kere uzaklaşıyorsunuz. Gerçek olmayan bir şeyin sanalını inşa ediyorsunuz. Vah ki vah! Hakikat böylece kendini sizden iki kere geri çekmiştir. Hâlbuki yapmanız gereken, prototipleri keşfetmekti.

Matrix'teki gibi programcıyı ve yazılımları keşfetmek gerekir. Üçüncü nokta ise şu olabilir: Gerçeğin kopyalanabilir olması, onun otantik olmadığını gösterir. Duplikasyon, sanal gerçeklikte kendini gerçekliğin olmadığını kanıtı olarak sunar aslında. Sanal gerçeklik, reel gerçeklik nosyonumuzun kusurunu ilan eder; gerçeklik nosyonundaki gerçek bir skandalın sesini duyurur. Bu ses, artırılmış gerçeklik olgusunda, gerçekliğin kendi başına kendini ikame edemediği sonucunu düşündürür. Bu da skandalı iki kere sansasyonel hale getirir.

Gerçeğin kusursuzlaştırılması ve artırılması: Artırılmış gerçeklik, görüntüsü alınan herhangi bir objenin veya figürün, yeni bir görsele çevrilerek ekran üzerinde kullanıcıya gerçemiş gibi sunulmasıdır (Çakır, Solak, ve Tan, 2015). Bu noktada artırılmış gerçeklik (augmented reality), “gerçek ile sanal” arasındaki ayrımı bulanıklaştırır, kullanıcının neyin gerçek neyin sahte olduğuna dair ayırım yapma imkânını elinden alınır.

İnternet teknolojisinin muntazamlığı, insanlara mükemmele ulaşma ümidi vermektedir. Ne var ki bu mükemmellik, tasarım kusursuzluğu olarak mümkündür. Buna karşın bu mükemmel tasarım, kendini bir tasarım olarak değil, gerçeğin bir temsil olarak sunma eğilimindedir. Yüksek çözünürlüklü kameralar, kaliteli çekim sunan lenslere sahip fotoğraf makineleri bazen gerçeği değiştirip dönüştürmektedir. Mobil uygulamalar, kişileri daha zayıf, güzel, uzun veya arzulanan niteliklerde yeniden tasarlamayı mümkün kılar. Yeniden tasarlanan fotografik temsil, fotoğraf kadar gerçeğin yerini artık tutamaz. Bir manzara fotoğrafı, manzaranın kendisinden çok daha bü-

yük, büyüleyici etki oluşturabilir. Bu durumda ekran, gerçeği parçalayarak, bölerek ve kırarak, elbette ki içinde bulunduğu bütüncül koşullardan, tam olarak bağlamsallığından arındırarak sunar. Örneğin fotoğraf düzenleyici uygulamalar, dışsal gerçekliğin kusurlarını gidermeye, kusurlu gerçekliği arzulanan mükemmelliğe dönüştürmeye izin verir. Gerçeğin resmi olan fotoğraf, gerçeğin yeniden yaratılmasında ve idealleştirilmesinde araçsal bir işlev görmektedir. Bu temsili kusursuzlaştırma yüzünden gerçeği temsil eden imgeler ile gerçeklik arasındaki fark, açık uçuruma dönüşür.

Teknoloji, bireyleri gerçek olandan daha akıllı, daha seksi, daha güzel veya daha zayıf hale getiren hızlı ve efektif teknikler de geliştirmiş halde. Çocuklar henüz doğum öncesi anne karnında operasyon, hamilelik öncesinde istendik yönde gen düzenlenişi (tasarım bebek), doğum sonrasında estetik cerrahi, kozmetik, antidepresan, dikkat ve motivasyon hapları ile insanlar daha güzel, daha zeki, daha seksi, daha arzulanır bir hale gelmek için yeniden tasarlanıyorlar. “Daha teknolojsi” her geçen gün, insanı daha fazla kusursuzlaştırmaktadır.

Gerçek, modifiye edildiğinde aynı gerçeklik olarak kalamaz. Temsil, temsil ettiği gerçeği içinde barındırır fakat bu gerçeğe sadakat gösterme zorunluğu duymaz. Teknolojinin kopyaladığı gerçeklik hem gerçeğin kısmi temsili hem de gerçeğin bir kısmının temsidir. Ekranların gerçekliği sunarken gerçeğin üzerine ilave ettikleri efektler, “gerçeği gerçek olarak deneyimlenme gücünü” zayıflatır. Böylece “gerçek olan” ile “gerçek olmayan” arasındaki aşılamayan modern kartezyen ayırım, mobil uygulamalarda, iki yolla bulanıklaştırılır:

- i) Gerçeğin temsiline yeniden tasarlanması,
- ii) Gerçeklik algısının artırılması (artırılmış gerçeklik deneyim).

Bulanıklaşma ivmesi “gerçek”ten, gerçeğin deviniminden hızlıdır. Sadece fotoğraf düzenleme uygulamalarının popüleritesine göz atmak, bu ivmenin hızını tahmin etmeyi kolaylaştırabilir. Örneğin fotoğraf düzenleme uygulamaları, Android akıllı telefonuygulama havuzu olan **Google Play**'de “en fazla indirilenler” arasında yer alır (Google Play, 2018a). Öte yandan sosyal medyada popüler hesaplar ve bu hesapların paylaşımları hakkındaki her zaman gündemde olan “Gerçek mi yoksa sahte mi?” tartışması (Mynet, 2018), birçok kullanıcı için epistemolojik kuşku kaynağıdır. Burada epistemolojik açıdan cevaplanması gereken soru, “Duyu yanlışmasını düzelten teknolojik verileştirme mekanizmasının aynı zamanda algılarımızı sistematik olarak yanıltmasının ne anlama geldiği” sorusudur. Hakikatle arasındaki mesafeyi kaldırmak ve onunla gerçekten karşılaşmak isteyen biri için teknoloji, sanıldığından çok daha fazla yanlışlama üretir. Hakikat arayışındakiler, geçmiş yüzyıllardakine oranla bugünün diji-

tal ve tekno-toplumunda, gerçekliğin ortada, orada hatta şimdi-burada olmadığı fakat kopyası, sahtesi, duplikasyonu ve sanalının her şeyi çepeçevre kuşattığı bir ortamda yaşadıklarının giderek daha fazla bilincine eriyorlar.

Naisbitt'in yaklaşımı; varlık ile yokluk, gerçek ile sanal arasındaki ayrımın bulanıklaşmasını, gerçekliğin sanallaşması, sanallığın bir gerçeklik türü olarak hayatımızda yer alması bağlamında tartışmaya açar. Teknolojik düzende gerçek ile sahteyi birbirinden ayırma probleminin sıklık ve derinliği, yüksek teknolojik zehirlenme belirtisi olarak okunur.

5.1.4 Şiddetin Normalleşmesi (4. Semptom)

Teknolojik olarak zehirlenmişsek eğer Naisbitt'e göre, "Şiddeti normal kabul ederiz" (Naisbitt vd., 2004, s. 23). Naisbitt şiddetin genellikle medya kanalları aracılığı ile çocukları hedeflediğini öne sürmektedir. Eğer şiddet, gündelik yaşamın ve genel olarak hayatın bir parçası haline gelmişse, şiddete tepki göstermiyorsak, onu doğallaştırmışsak, teknolojik zehirlenmeye maruz kalmışız demektir. Video oyunları, televizyon programları, internet siteleri, video paylaşım platformları sıklıkla şiddet içeren unsurlar barındırır. Araştırmalar, şiddet içerikli unsurlarda son 20-30 yılda artış olduğunu gösteriyor. Örneğin **Türkiye Radyo ve Televizyon Üst Kurulu** verilerine göre 2017 yılında "Şiddeti Özendirici veya Kanıksatıcı Yayın" başlığı altında 8,599 adet yayın incelenmiştir (RTÜK, 2018). İncelemeler sonucunda RTÜK, yayın yasağı veya para cezaları vermiştir. Güncel şiddet içerikli program ve diziler bu kapsam dahilinde tutulmuştur (RTÜK, 2019).

Artan şiddete karşı artan tolerans: Gündelik hayatta tahammül edilemeyecek veya sessiz kalınamayacak boyuttaki şiddete, sanal ortamda tolerans gösterilmektedir. Dikkat problemi yaşayan çocuklar üzerine yapılan bir araştırmada bilgisayar oyunlarının dikkat eksikliğine etkisi incelenmiş, bu çocukların teknolojik oyunlara karşı dikkatlerini toplayabildikleri tespit edilmiştir. Bu durumun bazı çocuklarda geçerli olduğu, her zaman aynı etkiyi göstermediği elde edilen kanıtlar arasında. Yararlarının beraberinde öngörülemeden riskler de taşıdığı gözlenmiştir. Bilgisayar tabanlı oyunların çocukları şiddete yönelttiği, değer yargılarında farklılaşmaya sebep olduğuna dair kanıtlara ulaşılmıştır (Tarhan ve Nurmedov, 2011, s. 59).

İnsanlar gerçek yaşam koşullarındaki şiddete daha az rıza gösterirken bir kullanıcıya (izleyici veya okuyucuya) dönüştüklerinde karşılaştıkları şiddete daha çok tolerans göstermektedir. Araştırmalar, bu patolojik tezi doğrulamaktadır: Sosyal ağlarda dijital şiddet konusundaki bir araştırmada, üniversite öğrencilerinin dijital şiddetin farkında oldukları halde kendilerinin de sanal şiddete çeşitli şekillerde katkı yaptıkları tespit

edilmiştir (Cebecioğlu ve Altınparmak, 2017).

Şiddete karşı toleransın artmış olması, şiddetin varlığını kabul etmenin ilk aşaması olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda bireylerin şiddetin varlığını kabul etmesi, şiddete karşı geliştirilmiş bir toleransa sahip olduklarını gösterir. Bir başka araştırmada, teknoloji bağımlılarında “şiddeti normal karşılama” gibi farklı semptomlara rastlanmıştır (YEŞİLAY, 2016). Teknoloji bağımlısı bireyler, şiddet ile ilgili olumsuz düşünceleri yatıştırılmayı öğrendiğinde bağımlılığın dokunulmaz yapısının korunmasına destek olabilir. Öyle ki teknoloji bağımlılığı ile şiddetin normal karşılanması durumları iç içe geçmiş bir döngü olarak düşünülmektedir.

Günlük yaşamda sokaktaki sözlü şiddetten rahatsız olan ebeveynler, ekranlardan akan dehşet boyutundaki şiddetten çocuklarını koruma konusunda istekli ve başarılı olmadıklarına dair çok sayıda rapor mevcuttur. Araştırmalara göre İngiltere ve Amerika’da medya kanallarında her 16 dakikada bir şiddet içerikli sahne, her 30 dakikada bir cinayet görüntüsü yer almaktadır. Uzmanlar, çocuklardaki saldırgan davranışlarla bu görüntüler arasında nedensel bağ kurmaktadır. Şiddete tanık olan çocukların daha fazla saldırgan davrandıkları öne sürülmektedir (Künüçen, 2004). Bununla birlikte sanal şiddete karşı düşük duyarlılık düzeyinin başka unsurlarla açıklanması gerekir: Muhtemelen sokakta şahit olunan şiddet vakasının yaydığı kaygı ve korku ile istenildiğinde kapatılabilen ekranlardan izlenen şiddet vakasının uyarıcı gücü eşit değil. Kullanıcılar, mağdur ile aralarında ekranın girdiği durumlarda duyarsız kalabiliyor olabilirler. Çünkü ekranlarda şiddetin yer alması normaldir, diye düşünülür. Fakat bu normallik, sanallık ile gerçeklik arasındaki ayrımın bulanıklaşması ve toplumun hızla dijitalleşmesi gibi olgular yüzünden gerçek yaşama da sıçrar.

Video oyunlarından yayılan şiddet: Şiddet içerikli dijital oyunların yaygınlaşması ve kullanıcılarda artan dijital oyun bağımlılığı, gerçek toplumdaki şiddet algısını değiştirdiğini düşünebiliriz. Bireyler, ekrandaki şiddetle girdikleri dolayımın aynısını gerçek toplumsal koşullara da aktarırlar. Araştırmalar, oyun-şiddet bağıntısı üzerindeki tartışmaların 1980’lerde başladığını göstermektedir. Aynı konuda 2003 yılında yapılan bir araştırma, video oyunlarının yüzde 89’unun şiddet içerdiğini ortaya koymaktadır (Aydoğdu Karaarslan, 2015). Merak uyandıran video oyunları çocukların daha fazla ilgisini çekmektedir. Video oyun bağımlılığı sosyal bir problem olmanın yanı sıra bir hastalık olarak da değerlendirilmektedir. Video oyunu oynama bozukluğu, 2018 yılında **Dünya Sağlık Örgütü Uluslararası Hastalık Sınıflandırmasına** eklenmiştir (Yıldırım, 2018).

Şiddet içerikli dijital içerik ile karşılaşan kullanıcıların şiddet algı düzeyi farklılık göstermektedir. 2000 yılı verilerine göre, şiddet içerikli oyunlar oynayan çocuklar ile

şiddet içermeyen oyunlar oynayan çocukların saldırganlık davranışlarında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Şiddete tanık olan çocuklarda, agresif tavırlara rastlanmıştır. Oyun kahramanıyla özdeşim kurma ve kahramanı model alma, özellikle küçük yaştaki oyuncularda daha yoğundur (Bartholow ve Anderson, 2002).

Bireyin kendine şiddeti: Bazı araştırmalara göre video oyunları beyin sağ hipokampuslerinde fiziksel büyümeye yol açmakta, dikkat ve algı yeteneğini geliştirerek beyin yapısını değiştirmektedir. Bu değişim olumlu görünmekle birlikte oyuncuların oyundaki birçok uyarıcıya karşı aşırı hassasiyet göstermesi anlamına gelir. Gerçek olmayan ödül, para ve puan gibi geribildirimleri fazla ciddiye alırlar, sanal tehdit ve cezaları gerçek olarak algırlarlar. Bu ise çevrimiçi ile çevrimdışı arasındaki farkın yitilmesi olarak değerlendirilebilir. Sanal ile gerçeğin birbirine **bulaşması (contamination)**, Mavi Balina gibi video oyunlarında ölümcül sonuçlar doğurduğu iddia edilmektedir. Yüzden fazla oyuncusunu intihara yönlendirmekle suçlanan Mavi Balina oyununda, depresyon eğilimli bireyler çeşitli örgütler tarafından yönlendirilmiş ve oyuncular oyun sürecinde normallikten uzak şiddet içeren komutları yerine getirmiştir. Bazı uzmanlara göre, dünyayı tehdit eden bu oyun birçok bireyin gerçeklik algısını etkileyerek onları intihara sürüklemiştir (Yıldız, 2018). Sanal ile gerçeği birleştiren video oyunlarında küçük yaştaki kullanıcılar, gerçek ile sahteyi, çevrimiçi ile çevrimdışını birbirinden ayırmakta zorlanmaktadır.

5.1.5 Oyuncak Olarak Teknoloji (5. Semptom)

Naisbitt, “Teknolojiyi bir oyuncak gibi seviyoruz” diye yazar (Naisbitt vd., 2004, s. 24). Naisbitt’e göre tüketim kültürü ile birlikte eğlence tüketimi için oyunculara ihtiyaç duymaktayız. Bireyler zaman geçirmek için anlamlı şeyler aramak yerine eğlence destekleyici araçlar ile meşgul olmaktadır. Üstelik eğlence amacı güden oyunlar yalnızca çocuklar için değil, yetişkinler için anlamlı görülmektedir.

Eğlence ihtiyacını tatmin aracı olarak teknoloji: Oyun ve oyuncak, “eğlence ihtiyacı”nı gidermek içindir. Oyun, yeterince eski bir buluştur. İlk oyuncaklar, M.Ö. 3000 dönemine ait Mısır’da, çamur ve topraktan şekillendirilerek pişirilmiş bebekler olarak bulunmuştur (Sevim ve Gönül, 2012). Medeniyetin gelişim seviyesine bağlı olarak oyun ve oyuncak türleri, çeşit ve şekilleri değişmiştir. Bugün gelinen noktada, oyuncaklar teknolojikleşmiş, bazı teknolojik cihazlar, kullanıcıların aynı zamanda oyun ihtiyaçlarına yönelik olarak da tasarlanmıştır. Teknoloji-oyuncak buluşması veya bütünleşmesi; Play Station ve Drone gibi oyunlarla tahkim edilmiştir. Pratik kullanım amacıyla icat edilen bazı teknolojik cihazlar da zaman içinde birer oyuncak haline gelmiştir. Akıllı telefon ve televizyonlar, akıllı bileklik gibi birçok teknolojik ürün buna örnek verilebilir. Kitle iletişim araçlarının başlıca kullanım amacı oyalanma, zaman ge-

çirme ve eğlenme olarak tanımlanır. Bunu iletişim kurmak, bireysel psikolojiyi beslemek, bireyler üzerinde gözetim ve denetim oluşturmak gibi diğer amaçlar takip eder (Buduklu ve Özer, 2016).

Bir iletişim aracı olarak üretilen akıllı telefonlar, **yöndeşme** olgusundan beslenerek her geçen gün bir eğlence, oyun ve zaman geçirme oyuncağına dönüşmektedir. Kullanıcılar, iletişimin yanında hobi, zaman geçirme ve eğlenme amacıyla da kullanmaktadır. Bireylerin sıra beklerken, bir ortamda iletişim kurmaktan kaçınmak için duygusal tatmin sağlamak için hatta tuvalette dahi mobil telefonlarıyla meşgul oldukları görülüyor. 2012 yılında yapılan bir araştırmaya göre, dünya genelinde akıllı telefonlarını kullanım amaçları arasında internette gezinmek, sosyal ağlara bakmak ve oyun oynamak yer almaktadır. Telefon teknolojisinin temel hatta nihai amacı olan iletişim kurmak, kullanım amaçları listesinde beşinci sırada yer almıştır (Webrazzi, 2012). 2017 yılına ait bir diğer araştırmada ise Türkiye’de akıllı telefon sahipleri günde ortalama 78 defa, 13 dakikada bir telefonun ekranına bakmaktadır. Üstelik bu kullanıcıların %66’sı akıllı telefonu ihtiyaçtan fazla kullandıklarını kabul ederken bu kullanıcıların yarısı da akıllı telefon kullanımını azaltmaya çalıştığını ifade etmiştir (Deloitte, 2017).

Eğlencede hızlı tüketim için teknoloji: Akıllı telefon, araba, televizyon, kulaklık ve daha birçok akıllı cihaz için ödenen paralar her geçen gün artmaktadır. Her geçen gün yeni modeli çıkan bu teknoloji araçları için esas kullanım amacı bir kenara dursun ne kadar yüksek fiyatlara olursa olsun kullanıcılar bu ürünlere sahip olmak için tutkuyla çaba harcamaktadır. Naisbitt bu durumu “Çünkü tüketim teknolojileri lüks olmaktan çıkıp oyuncak gereksinimine dönmüştür” şeklinde açıklamıştır (Naisbitt, 2004, s. 25). Deloitte araştırmasına göre Türkiye’de akıllı telefon sahiplerinin %50’den fazlası bozulma, donanım sorunu, yavaşlama, ekran kırılması, batarya zayıflaması ve benzer sebeplerden mevcut cihazını değiştireceğini belirtmiştir (Deloitte, 2017). Teknolojik harcamalar her geçen yıl artmaktadır (Magg4, 2018). Bu bağlamda teknolojik cihazlar bireylerde tüketici elektroniğinden hızlı tüketime doğru yönelmiştir.

5.1.6 Hayatı Mesafeli ve Çılgınca Yaşamak (6. Semptom)

Naisbitt, “Hayatlarımızı mesafeli ve çılgın bir şekilde yaşıyoruz” diye yazar (Naisbitt, 2004, s. 26). Hayatı hem çılgın hem de mesafeli yaşamak ne demektir? Teknoloji, çelişkili iki durumu hangi niteliğiyle sunar? Naisbitt’e göre telefonlar, kaydetme ve belgeleme vaadiyle bireylerin hayatına yerleşir; video, fotoğraf ve ses kaydı gibi yöntemler ile anı yakalamayı, anı yaşamaktan daha önemli kılmaktadır. Kamera gibi görüntü kaydeden cihazlar, kişisel hayatımızdaki önemli olayları kaydederken bu önemli olaydaki kişiye özgü duygu, bakış ve seslerden kişiyi koparmakta, mahrum bırakmakta, hatırlamak için harici belleklere muhtaç hale getirmektedir. Bu cihazlar

anı yakalamak yerine anı kaçırmaya sebebiyet verirler.

Sosyal medya ve yanılısamalı özgürlük algısı: Sosyal medya, kullanıcılarına gerçekte olduğundan daha fazla özgürlük ve çılginca yaşam fırsatı sunmaktadır. Fakat bu özgürlüğün gerçek mi yoksa yanılısama mı olduğu konusu tartışmalıdır. Teknoloji ve sosyal medya, bireylerin özgür inanç ve paylaşımlarına imkân tanıyormuş gibi görünse de aslında bu tür özgürlükleri kısıtlayıcı olmaktadır. Bu konu ile ilgili son yıllarda çok yönlü araştırmalar yapılmıştır. Gözetim internet ve sosyal medya ile katlanarak artmakta, özel ve mahrem yaşam alanı giderek daralmaktadır. Öyle ki bu gözetim olgusu sosyal ağlar ile birleştiğinde bireylerin farkında olmadan özgürlüklerini yitirmelerine sebep olmaktadır.

Yüz yüze iletişimin azalması: Kullanıcı sayıları ve etkileri her geçen gün artan sosyal medya platformlarının, bireylerin fiziksel olarak birbirinden uzaklaşmasına, böylece yüz yüze iletişimin azalmasına yol açtığına dair anlaşılabilir kuşkular vardır (Min Kwon vd., 2013). İnternet aracılığı ile gerçekleştirilen tüm işlemler düşünüldüğünde yüz yüze iletişimi zorunlu kılan birçok işlem çevrimiçi olarak gerçekleştirilebilir. Örneğin elektronik ticaret alışverişi yaparken satıcı ile yüz yüze iletişim kurmaya gerek kalmaz. Hatta her şey yolunda giderse mesaj ya da telefon yoluyla dahi iletişim gerçekleştirilmez. Birey yalnız başına istediği ürünü teknolojik araçlar yardımıyla satın alabilmektedir. Yine aynı şekilde mobil bankacılık işlemleri, fatura ödeme gibi birçok işlem teknolojik araçlar sayesinde gerçekleştirilebilir. Öyle ki devletlerin elektronik belgeleme sistemi sayesinde günümüzde hukuki işlemler dahi internet aracılığı ile takip edilebilmektedir.

Sosyal medyada olduğundan farklı görünme ihtiyacı duyan bireyler gerçek kişiliği ile derinlerde çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Çevrimiçi teknolojilerde bireyler aslında ne kadar güzel-yakışıklı, keyifli, bilgili, kültürlü oldukları mesajını vermek için çabalamaktadır (Uyanık, 2013). Sanal ortamlarda birçok duygu ve durum yaşanabilir. Bireylerin yaşantısı gerçek değilmiş gibi görünürken aynı zamanda gerçeğin bir çeşit yansıması olabilir. Bireyler, ihtiyaç ve isteklerini çevrimiçi medya aracılığı ile dile getirebilirler. Gerçek hayat olarak adlandırılan yüz yüze ortamda kendini sınırlayan ve mesafesini koruyan birey, sosyal medyada bunun tersini yaptığında tuhaf bir denge kurmaktadır. Bireyler çeşitli konser, mezuniyet, parti gibi eğlence ortamlarında anı yaşamayı akıllı telefonları ile kaydetme ve insanlarla paylaşma ihtiyacı hissederek yaşayabilir. Bireyler sosyal ağlarda takipte olduğu ve takip edildiği kişiler ile gündelik hayatta yakından ilişki kurmayı tercih etmeyebilir. Fakat çevrimiçi ortamlarda gerçekleştirilen kişiye özel içerikli paylaşımlar, mesafeli ve çılginca yaşantının bir tür örneği olabilir.

6. Sonuç

Literatür taramasına dayalı bu analitik araştırmada teknolojik yaşam, “teknolojinin yan etkileri” (Işıklı, 2017b) ve “teknolojik zehirlenme modeli” (Naisbitt vd., 2004) çerçevesinde incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Temelde toksiklenme semptomları, teknolojik determinizm mekanizması ve teknolojik tekillik ideali ile yayılmaktadır. Gittikçe büyüyen, çeşitlenen ve etkisini genişleten teknolojiye birçok yan etki eşlik etmekte, teknolojik zehirlenme kavramı ise bu yan etkilerin sadece bir kısmını görür hale getirmektedir. Bir ilaç olarak tüketilen teknolojinin yan etkilerinin farkına varılması ile otodeterminist bir özgürleşme imkânı yaratma arasında, teknolojik tahakküm ve teknolojik kuşatma arasında doğru orantılı ilişkiler vardır.

6.1 Teknoloji Kazandırdığı Her Şeyi Kendi İçin Rezerve Eder

Teknolojik zehirlenmenin ilk semptom olan “hız algısındaki değişim” kaçınılmaz biçimde teknolojikleşmeye eşlik etmektedir. “Teknoloji, zaman kazandırma vaadiyle hayatımıza girmesine rağmen, kazandırdığı zamanı fazlasıyla geri alır” (Işıklı, 2008). Hız, bir teknolojik nimet olarak gibi kabul görse de hızın öbür yüzünde nikmetler, dertler ve sorunlar bulunur. Teknolojik çağda yarıştan geri kalmak istemeyen insanlar, hıza ayak uydurmak için çabuk kararlar almak, planlama yapmak ve az zamanda daha çok iş yapmak zorundadırlar. Teknolojinin kazandırdığı zaman yine teknolojik cihazlar tarafından rezerve edilir, başka bir teknolojik gelişmenin yarattığı iş alanı için harcanır. Eğer hala geriye boş zaman kalırsa bu durum, yeni teknolojilerin geliştirilmesi için yeni bir fırsat olarak kabul edilir. Kazanılan zaman; teknoloji politikası oluşturma, ARGE süreci, teknolojinin üretimi, pazarlanması, dağıtımı, tüketimi, bakım ve onarımı için harcanır. Teknolojik determinizm, birbirine sıkıca bağlı bir teknolojik düzene, bir telos olarak teknolojik tekillğe hizmet eder. Teknolojik olmayan durum ve süreçler de teknolojikleşmeye başlar.

6.2 Teknolojik Vaat Çift Yönlü İşler

Teknolojinin kazandırdığı boş zaman, yine teknolojik cihazlar tarafından doldurulur. Teknoloji, emek ve zamandan tasarruf ettiğinde katma değer olarak biriken zaman, kullanıcıları özgürleştiriyormuş izlenimi yaratır. Dikkati elden bıraktığınızda, bu hissin bir realite olduğunu zannedersiniz. Bir saatlik bir işi, beş dakikada yaptığınızda geriye kalan 55 dakikayı aylıklık veya hobiler için harcamayı umarız. Ne var ki hiç de böyle olmaz. Bu yüzden teknolojinin elimize tutuşturduğu şey ne özgürlük ne de erdemdir; tam olarak gönüllü veya zorunlu olarak bizi kendine bağlayan bir özgürlük yanılmasıdır.

6.3 Teknoloji, Yanılsamasını Üretir

Teknolojinin arka yüzünde yan etki olarak işleyen süreç, etkin bir köleleştirme faaliyetidir. Teknolojik vaat ile özgürleşmeyi umarken teknolojik düzen bizi tutsak eder. Bağımlılıkta kendini ele veren teknolojik esaret, farkına varıldığında iki numaralı semptomu ortaya çıkarır: Teknolojiden hem korkarız hem de ona sıkı sıkıya bağlarız. Bağlılığımız içinden çıkılmaz bir hal alır: Gerçek ile sanalı birbirinden ayırt etmekte zorluk yaşamaya başlarız, her şey bulanıklaşır. Teknolojinin ortaya çıkardığı, beslediği, yaydığı şiddet, tekno-toplumlarda giderek normalleşir.

6.4 Teknoloji Transferi, Zehirlenmenin Yayılım Yönü ve Tekniğidir

Teknolojik zehirlenmenin yayılım hızı ve şekli bir virüsünkine benzer. Zehirlenme yanı başındakine sıçrar ya da bir taşıyıcı bulduğunda onun içinde uzak bölgelere taşınır. Teknolojik zehrin başlıca taşınma yöntemi, teknoloji transferidir. Teknoloji transferi, zehir ithalatıdır; küresel trendler yüzünden bundan kaçış yoktur. Zehirlenme hızı, gelişmişliğin yayılım hızıyla orantılıdır. Zehrin kaynağı zaten gelişmiş ülkelerdir.

6.5 Teknolojikleşme Sürecinin Ereğinde Maksimum Zehirlenme Görünür

Teknolojik zehirlenme, teknolojik tekillikte maksimuma ulaşır. Teknolojik tekillik ile teknolojik zehirlenme en azından şimdilik birlikte işleyen süreçlerdir. Yan etkilerinden arındırılmış daha rafine teknolojiler üretmediğimiz müddetçe bu süreç bizi, zehirlenme katsayısı maksimuma ulaşmış bir teknolojik tekilliğe doğru götürecektir.

6.6 Teknolojik Entegrasyon, Teknolojikleşmeyi Artırmaktadır

Teknolojik zehirlenme teşhisi konulan bölgelerde aşırı dozda teknoloji entegrasyonu söz konusudur. Örneğin makul çözüm yerine, kestirme çözümler teknolojik sarmalı beslemektedir. Teknolojik zehirlenmelerden kurtulmak için yapılan çabalar, teknoloji kültürünü besleyen bir kısır döngüye yol açar. Tekno-karşılık ve distopya araştırmaları ile tekno-severlik ve ütöpik gelecek tasarımları, teknolojinin fayda ve zararları üzerine kurulmaktadır. Bu ise teknolojinin doğasını kavramayı, yönünü tahmin etmeyi zorlaştırmaktadır. Dört bir yanımızı saran teknolojik zehirlenmenin farkına varmak, teknolojik zehirlenmenin yerel ve küresel semptomlarını analiz edecek yeni bir tartışmayı mümkün kılabilir.

7. Değerlendirme: Teknolojide İndirgemeci Yaklaşımdan Bütüncül Yaklaşım Geçiş

Ellul'a göre toplumlar, tarihsel olarak her teknolojik uygulama sonrasında bir öncesinden "daha sağlıklı ve daha zararlı etkilere" maruz kalmıştır (Ellul, 2003). Teknolojinin bazı zararlara yol açtığına dair bilimsel araştırmalar, ilk başta fiziksel zararlara

odaklanmıştı. Kullanılan teknolojinin türüne bağlı olarak el, kol, bacak, göz, akciğer gibi organlarda, çevre ve su kirliliği gibi ekolojik sistemde gözlemlenen bu fiziksel zararlar görüşü, Heidegger'e gelinceye kadar çok uzun bir süre, "tek kategori" olarak kabul gördü. Teknolojiyi fiziko-teknik duruma ve saf faydaya, teknolojinin yan etkilerini fiziksel zararlara indirgeyen bu yaklaşım modernisttir. Modernist paradigmanın 3 temel postulatı şöyledir:

- i) Teknoloji iyi ve faydalı bir şeydir.
- ii) Teknoloji sürekli ilerler.
- iii) Teknolojinin yol açtıkları da dahil tüm sorunların çözümü, daha fazla teknolojidedir.

Modernist yaklaşım teknolojiyi fiziksel alet edevata indirgeyerek onun psikolojik, felsefi, ontolojik, epistemolojik ve etik dolayımını gözden geçirir. Modernist paradigmadan ilk kopuşlar, teknolojinin düşünce yapımızda ve paradigmalarımız üzerinde dönüştürücü hatta bozucu etkilerde bulunduğu tezleriyle başlar. Heidegger'e göre modernist yaklaşım, teknolojiyi düşünce ve duygudan, bilgi ve etikten soyutlayarak salt bir tekniğe, bir araca, kullanılıp atılan bir nesneye indirger. McRobbie ve diğerlerine göre teknolojik yapı ve düzendeki ilk unsur insandır; teknik, malzeme veya fikir değildir. Teknolojik yapının beş kurucu unsurundan üçü ya insani ya da toplumsaldır (McRobbie, Ginns ve Stein, 2000).

Modernist paradigmanın indirgemeci tutumuna karşı, postmodernist paradigma teknolojik cihazları, teknoloji kullanımı, transferi ve etkilerini henüz tüm yönleriyle aydınlatılmamış "çok bileşenli karmaşık bir bütün" olarak görür. Teknolojinin ne olduğu sorgulanırken insan-teknoloji etkileşimi giderek daha çok öne çıkaran bu yaklaşım bütüncüldür. Teknolojiyi bütün bileşenleriyle birlikte ele almaya girişen bu postmodernist yaklaşım, örneğin kitle iletişiminde asıl değer olarak mesajı görmekten vazgeçer. Araç, mesaj ve kullanıcı arasında bir dolayım oluşur. Bu dolayımda araç, mesaj olur, mesaj ise araç. Böylece "Araç, mesajdır" (McLuhan ve Fiore, 1967, s. 26) denilebilir.

Bütüncül bir yaklaşımla teknolojinin ontolojik, epistemolojik ve etik yönünü soruşturan Heidegger, teknoloji temelli modern kültürün istenmeyen çıktılarını göz önüne serer (Bkz. Heidegger, 1998). Teknolojinin insan doğasına ve fiziki doğaya karşıt olarak ilerlediği hipotezi, Heidegger'in varoluşsal teknoloji soruşturmasında, bu kez ontolojik bir hipotez olarak en genel kavram altında, "varlık" kavramı altında sınılanır. Tekno-kültürün egemenliğinde varlık bastırılmıştır ve bu yüzden kendini geri çekmektedir. Varlığın otantik salınımlarını teknoloji, doğal olmayan yollarla ve tekniklerle biçimlendirir (Heidegger, 1989). Teknolojiyi ontolojik açıdan da soruşturma konusu yapan Heideg-

ger'e göre teknoloji; tek tipleşme, mekanikleşme, stoklama gibi yan etkileri yüzünden varlığın özgür salınımını baskı altına alır. Teknik ve teknolojik araç gereçlerin, teknik bakış ve yaklaşımın baskısı altındaki varlık, kendini geri çekme eğilimi sergiler (Heidegger, 1998, s.45). Çözüm, teknolojiden uzak durmak değildir çünkü teknolojiyle kendi aramıza koyduğumuz mesafe teknolojiyi yok etmez, tekno-karşıtlık çok da tatmin edici bir tutum değildir. Bununla birlikte teknolojinin egemenliği ve insan üzerine kurduğu tahakküm, özgürlükten yoksun ve teknolojiye bağımlı toplumlar inşa etmeye devam eder. Teknolojiden özgürleşmek veya teknolojik etkiden bireylerin kendilerini koruması imkansızdır.

Teknolojiye düşkünlük, teknolojiye bağlılık, modern insanın en belirleyici niteliğidir. İnsan, ürettiği araçları yönetebildiğini düşünen fakat yönetildiğini farketmeyen bir teknikere benzer (Turhanlı, 2011). Bu bağlamda bireyler, teknolojinin egemenliği altında gerçekliğe uzak bir hayat sürerler. Ne talihsizlik ki insanlar egemenlik, özgürlük ve özgünlüklerini yok eden bu teknolojik kuşatmanın farkında değillerdir.

8. Kaynakça

- Çakır, R., Solak, E., Tan, S. S. (2015). Artırılmış Gerçeklik Teknolojisi İle İngilizce Kelime Öğretiminin Öğrenci Performansına Etkisi. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 45-58.
- Özbek, L., & Öztürk, F. (tarih yok). Olasılık ve İstatistik Dersinin Öğretiminde Deney ve Simülasyon . *Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi İstatistik Bölümü*.
- Amazon. (2019, 01 08). Çok Satanlar. 02 01, 2019 tarihinde Amazon: https://www.amazon.com.tr/gp/bestsellers/books/ref=zg_bs_pg_1?ie=UTF8&pg=1 adresinden alındı
- Arthur, I. (2016, Aug 08). *Technological Singularity*. Dec 12, 2018 tarihinde Youtube: https://www.youtube.com/watch?v=YXYcvxg_Yro adresinden alındı
- Aydoğdu Karaarslan, İ. (2015). Dijital Oyunlar ve Dijital Şiddet Farkındalığı: Ebeveyn ve Çocuklar Üzerinde Yapılan Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 806-818.
- Bıçakçı, S. (2018, 12 20). *Dr. Google Bir Yalancı mı?* 01 05, 2019 tarihinde Sophos Akademi: <https://www.sophosakademi.org/dr-google-bir-yalanci-mi/> adresinden alındı
- Bartholow ve Anderson. (2002). *Effects of Violent Video Games on Aggressive Behavior: Potential Sex Differences Journal of Experimental Social Psychology*.

- Baudillard, J. (2014). *Simülakr ve Simülasyon*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (1983). *Simulations*. New York: Semiotext.
- Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and Simulation*. (S. F. Glaser, Çev.) Michigan: University of Michigan Press.
- Berkeley, G. (1996). *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*. Sosyal Yayınları.
- Bimber, B. (1990). Karl Marx and the Tree Faces of Technological Determinism. *Social Studies of Science*(20), 333-351.
- Buduklu, Y., & Özer, N. P. (2016). Gençlerin Akıllı Telefon Kullanım Motivasyonları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 2963-2986. <http://www.itobiad.com/download/article-file/231771> adresinden alındı.
- Cebecioğlu, G., & Altınparmak, İ. B. (2017). Dijital Şiddet: Sosyal Paylaşım Ağları Üzerine Bir Araştırma. *Sakarya University Journal of Education*.
- Crucius, S. (2018, 07 04). *Wearable Tech is Here to Stay with a Robust Presence in the Future Healthcare Industry*. 03 01, 2019 tarihinde Wearable Technologies: <https://www.wearable-technologies.com/2018/06/wearable-tech-is-here-to-stay-with-a-robust-presence-in-the-future-healthcare-industry/> adresinden alındı.
- Deloitte. (2017, 10 09). *Deloitte Global Mobil Kullanıcı Araştırması 2017*. 11 25, 2018 tarihinde Deloitte: <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/technology-media-and-telecommunications/articles/global-mobile-consumer-survey-2017.html> adresinden alındı.
- Derrida, J. (2012). *Platon'un Eczanesi*. (Z. Direk, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Dolgun, U. (2008). Şeffaf Hapishane yahut Gözetim Toplumu. İstanbul: Ötügen.
- Ellul, J. (2003). *Teknoloji Toplumu*. İstanbul: Bakış Yayınları.
- Ericsson. (2018, 06 05). *Ericsson Mobility Report*. 11 24, 2018 tarihinde Ericsson: <https://www.ericsson.com/assets/local/mobility-report/documents/2018/ericsson-mobility-report-june-2018.pdf> adresinden alındı.
- Ferhat, S. (2016). *Dijital Dünyanın Gerçekliği, Gerçek Dünyanın Sanallığı Bir Dijital Medya Ürünü Olarak Sanal Gerçeklik*. Ankara: TRT Akademi.
- Frankl, V. E. (2009). İnsan Anlam Arayışı. İstanbul: Okuyan Us.
- Google Play. (2018). *Android Uygulamaları*. 08 10, 2018 tarihinde Google Play: https://play.google.com/store/apps/collection/topselling_free adresinden alındı
- Google Play. (2018). *Dini Uygulamalar*. 11 25, 2018 tarihinde <https://play.google>.

- com/store/apps/details?id=com.mobilion.diyenet.namazvakit adresinden alındı
- Heidegger, M. (1989). *Contribution to Philosophy*. Indiana University Press.
- Heidegger, M. (1998). *Tekniğe İlişkin Bir Soruşturma*. (Ö. Doğan, Çev.) İstanbul: Paradigma.
- HersWeeklyPublish. (2018). *High Tech High Touch: Technology and Our Search for Meaning*. Dec 10, 2018 tarihinde Hers Weekly Publish: <https://www.publishersweekly.com/978-0-7679-0383-7> adresinden alındı
- Işıklı ve Küçükvardar. (2017a). *Bilişim Devrimi: Teknolojinin Felsefi ve Sosyolojik Analizi*. Ankara: Birleşik Kitabevi Yayınları.
- Işıklı, Ş. (2008). *Ölecek Zaman Yok*. Ankara: Elis Yayınları.
- Işıklı, Ş. (2017b, 03 30). *Teknolojinin Yan Etkileri*. 12 08, 2018 tarihinde Sophos Akademi Tv: https://www.youtube.com/watch?v=2o-2_41Z_Hs adresinden alındı
- IMDB. (2018). *The MAtri*. 11 24, 2018 tarihinde <https://www.imdb.com/title/tt0133093/> adresinden alındı
- IMDB. (2019). *Lucy*. imdb: <https://www.imdb.com/title/tt2872732/> adresinden alındı
- Küçükvardar, M. (2018, 08 13). *Dijital Detoks Zamanınız Gelmiş Olabilir!* 01 02, 2019 tarihinde Sophos Akademi: <https://www.sophosakademi.org/dijital-detoks-zamaniniz-gelmis-olabilir/> adresinden alındı
- Künüçen, A. Ş. (2004). Televizyonda Haber Programları, Şiddet ve Çocuk. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi*, 3(2), 57-67.
- Mag4. (2018). *2018 IDC Türkiye Öngörüler Raporu*. 11 25, 2018 tarihinde Mag4: <https://https://mag4.com/2018-idc-turkiye-ongoruleri-raporu/.com/2018-idc-turkiye-ongoruleri-raporu/> adresinden alındı
- Marshall McLuhan, Quentin Fiore. (1967). *The Medium is the Message : An Inventory of Effects*. United Kingdom: Bantam Book.
- McRobbie, Ginns ve Stein. (2000). Preservice elementary teachers' thinking about technology and technology education. *International Journal of Technology and Design Education*, 10(1), 80-101.
- Min Kwon, Joon-Yeop Lee, Wang-Youn Won, Jae-Woo Park, Jung-Ah Min, Changtae Hahn, Xinyu Gu, Ji-Hye Choi, Dai-Jin Kim. (2013). Development and Validati-

- on of a Smartphone Addiction Scale (SAS). *PLoS ONE*, 8(2). doi:<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0056936>
- Moore, G. (1965). Cramming More Components onto Integrated Circuits. *Electronics Magazine*.
- Morgan, J. (2014, 03 13). *A Simple Explanation Of 'The Internet Of Things'*. 08 10, 2018 tarihinde Forbes: <https://www.forbes.com/sites/jacobmorgan/2014/05/13/simple-explanation-internet-things-that-anyone-can-understand/#20c8cc681d09> adresinden alındı
- Mynet. (2018). *Instagram*. 10 2018 tarihinde <https://www.mynet.com/instagram-min-gercek-hayat-olmadigini-kanitlayan-fotografilar-110103219254#6212764> adresinden alındı
- Naisbitt, J. (1982). *Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives*.
- Naisbitt, J. (2004). İnsan ve Teknoloji: Teknoloji ve Hızlandırılmış Anlam Arayışımız. (Çeviren, Çev.) İstanbul: CAS Global Yayın Ajansı.
- Netflix. (tarih yok). *Netflix'in En Çok İzlenen Dizileri*. Dünya Halleri: <https://www.dunyahalleri.com/netflixin-en-cok-izlenen-dizileri/> adresinden alındı
- Orwell, G. (2000). *1984*. (C. Üster, Çev.) Can Yayınları.
- Platon. (2012). *Devlet*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Potapov, A. (2018). Technological Singularity: What Do We Really Know? *Information*, 9(82). doi:10.3390/info9040082
- Rifkin, J., & Howard, T. (2010). *Entropi Dünyaya Yeni Bir Bakış*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Rousseau, J. J. (2011). *Toplumsal Sözleşme*. (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: İdea.
- RTÜK. (2018). *2017 Yılı Faaliyet Raporu*.
- RTÜK. (2019). *Mahkeme Yayın Yasakları*. RTÜK: <https://www.rtuk.gov.tr/mahkeme-yayin-yasaklari-5320> adresinden alındı
- Saad, G. (2012). *Tüketim İçgüdüsü*. İstanbul: Mediacat.
- Serenko, A., & Turel, O. (2015, 07). Integrating Technology Addiction and Use: An Empirical Investigation of Facebook Users. *Transactions on Replication Research*, 1-18. doi:10.17705/1atr.00002
- Sevim, C., & Gönül, E. (2012). Tarihsel Süreç İçerisinde Oyuncağın Gelişimi ve Seramik Oyuncaklar. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 23-40.
- Singularity. (2016). *The Near Future of VR and AR: What You Need to Know*. 2018 tarihinde Singularity Hub: <https://singularityhub.com/2016/02/23/the-ne->

- ar-future-of-vr-and-ar-what-you-need-to-know/#sm.000000atx0fifjffeyhnx-yofidin adresinden alındı
- Socialblade. (2018, 08 01). *Top 25 YouTube Users by Subscribers*. Socialblade: <https://socialblade.com/youtube/> adresinden alındı
- Tarhan, N., & Nurmedov, S. (2011). *Bağımlılık*. İstanbul: Timaş.
- Turhanlı, H. (2011). *Teknolojinin Egemenliğine Karşı*. 2012 tarihinde Birgün.Net: <https://www.birgun.net/haber-detay/teknolojinin-egemenligine-karsi-11365.html> adresinden alındı
- Uyanık, F. (2013, 5 7). Sosyal Medya: Kurgusallık ve Mahremiyet. *Kocaeli Üniversitesi Yeni Medya Kongresi*. http://www.academia.edu/4085102/SOSYAL_MEDYA_KURGUSALLIK_VE_MAHREMIYET adresinden alındı
- We Are Social. (2018). *Global Digital Report 2018*. We Are Social: <https://digitalreport.wearesocial.com/> adresinden alındı
- Webrazzi. (2012). *Akıllı telefonları ne için kullanıyoruz? [Araştırma]*. 08 10, 2018 tarihinde Webrazzi: <https://webrazzi.com/2012/07/06/akilli-telefonlari-ne-i-cin-kullaniyoruz-arastirma/> adresinden alındı
- WebTekno. (2014). *Ramazan Ayı'na Özel Mobil Uygulamalar*. webtekno.com: <https://www.webtekno.com/mobil-uygulama/ramazan-ayi-uygulamalari-v261.html> adresinden alındı
- Yıldırım, M. B. (2018, 09 17). *Video Oyun Bağımlılığı Hastalık Olarak Kabul Edildi*. 11 25, 2018 tarihinde Bilim Genç Tubitak: <http://www.bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/video-oyun-bagimliliği-hastalık-olarak-kabul-edildi> adresinden alındı
- Yıldız, F. (2018). Ölümcül "Mavi Balina" Oyununun Basında Temsiline Dair Eleştirel Bir Değerlendirme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 557-570.
- YEŞİLAY. (2016). *Türkiye bağımlılıkla Mücadele Eğitim Programı*. 11 25, 2018 tarihinde YEŞİLAY: http://yetiskin.tbm.org.tr/Content/Uploads/Dosyalar/TBM_yetiskin_teknoloji_icerik_web.pdf adresinden alındı
- Zadeh, L. (1965). Fuzzy Sets. *Information and Control*, 8(1), 333-353.
- Zadeh, L. (2017). *Bulanık Düşünen Deha*. (Ş. Işıklı, & B. Kurbanov, Çev.) İstanbul: Sophos Yayıncılık.

ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi

ISophos: International Journal of Information, Technology and Philosophy

ISOPHOS • Yıl/Year: 2 • Sayı/Num: 2 • Bahar/Spring 2019

ISSN: 2651-463X

Doğa Bilimleri ve Pozitivizm Işığında Sosyal ve Beşerî Bilimlere Dijital Veri Etkisi

Türkan Öykü Büyükçelikok
İstanbul Gelişim Üniversitesi
tobuyukcelikok@gelisim.edu.tr

Özet

Doğa bilimsel paradigmaya uygun bilim yapma anlayışı, genel olarak geçerli bilim yapma yöntemi olarak düşünülmüş ve kabul edilmiştir. Onun gözlem ve deneye dayalı, sayısal değerler ve formüller içeren yapısı, bilimselliğin nesnellik ve geçerlilik kriterlerini temin etmeye çalışan sosyal ve beşerî bilimler tarafından da kullanılmıştır. Bununla birlikte pozitivist paradigma uzun süre sosyal ve beşerî bilimlerde egemenliğini sürdürmüş olsa da zaman içinde pozitivizme yönelik güçlü ve yoğun eleştiriler ortaya konulmuştur. Sosyal ve beşerî bilimlerde nitel araştırmalarla birlikte pozitivist anlayıştan uzaklaşma hatta pozitivizm karşıtlığı gözlenmiştir. Günümüzde dijitalleşme etkisiyle sosyal ve beşerî bilimlerin odak noktası olan insan ve insan ilişkileri ile ilgili temel veriler, nesnel ve somut bir şekilde elde edilebilmektedir. Dijital verilerin bilimsel çalışmalarda kullanılması, sosyal ve beşerî bilimleri somut, sayısal ve nesnel değerlere daha fazla yaklaştırmış, ön görülemez sosyal olaylara dair tahminlerde bulunma mümkün hale gelmiştir. Pozitivist bilim paradigmasının sosyal ve beşerî bilim alanına doğru genişlemesi ve bu genişlemeye verilen pozitivizm karşıtı refleksi, dijitalleşmeyle yeni bir evreye girmiştir. Dijitalleşme araç ve kavramları, bu iki karşıt bilim yapma paradigmasında yeni bir sentezi tartışmaya açmış durumdadır. Dijitalleşme, dijital veri, hesaplamalı bilimler ve dijital beşerî bilimler bağlamında ele alınan bu sentez tartışması, literatür taramasına dayalı analitik bir yaklaşımla irdelenmiştir. Sonuçta dijital akademi ve dijital beşerî bilimler gibi yeni türden dijitalleşme fenomenleri, sırf nesnellik ve öngörü ilkelerini karşılayabilmek için beşerî olguları kuşatmaktan uzak pozitivist paradigmayı kullanan sosyal bilimleri bu boş gerekliliklerden kurtarabilir.

Anahtar Sözcükler: *Doğa Bilimleri, Pozitivist Paradigma, Dijital Beşerî Bilimler, Dijitalleşme, Dijital Veri.*

The Effects of Digital Data on Social and Human Sciences in the Light of Natural Sciences and Positivism

Abstract

The idea of making science appropriate to the scientific paradigm of nature has always been considered and accepted as the most powerful and most valid method of doing science in the historical process. The nature of the scientific method, based on observation and experiment, expressed with numerical values and formulas, has been applied to social and human sciences in order to ensure objectivity and validity. Although these studies carried out with the understanding of positivism continue for a long time in the social and human sciences, the criticisms brought to the concept of positivist science, especially in the 1950s, are also very strong and powerful. In social and human sciences, qualitative research has gained importance with the move away from positivist understanding. Therefore, qualitative studies have come to the forefront in many areas of social sciences and humanities. Thus, in addition to positivism effect in social and human sciences, anti-positivism was adopted. Today, with the effect of digitalization, basic information or data about human and human relations, which are the focal point of social and human sciences, can be obtained objectively and in a concrete way. This knowledge has the qualifications to shed light on the results of scientific research. In the light of the positivism understanding in the field of social sciences and humanities and the criticisms of positivism, the literature review was conducted in this study, in which two different views were combined with digital data and adapted to social and human sciences. It is aimed to reveal the usefulness and necessity of using digital data and computational science in social and human sciences.

Keywords: *Natural Science, Positivism, Social Sciences, Humanities, Digital Humanities Sciences, Digitalization, Digital Data.*

1. Giriş

Bilim yapma pratiklerindeki temel anlayış bilimsel etkinliklerin tüm süreçte deney ve gözleme dayanmasıdır. Özellikle doğa bilimsel yöntem, deney ve gözlem temelli ve bu anlayışa uygun yapısıyla bilinmekte ve gerçek bilim olarak kabul edilmektedir. Deney ve gözleme dayanan bilim anlayışı bilim yapmanın biricik yolu olarak uzun yıllar gücünü korumuştur. Özellikle fizik, kimya, biyoloji gibi alanlarda çalışmalar gerçekleştiren Kopernik, Galilei, Newton gibi isimler tümevarımsal yöntemi kendilerine ilke edinmiştir (Işıklı, 2014, s. 90).

Deney ve gözleme dayanan ve bilimsel hipotezleri oluşturmak için bu çalışmalara ihtiyaç duyan, insani etkinin olmadığı savunulduğu ve kaynağı da insan olmadığı için genel geçer doğrulara ulaşıldığını kabul eden doğa bilimsel anlayışın temel bilim yapma tarzı olarak kabul edilmesinin ardından sosyal bilimler alanında da bu yönde çalışmalar ortaya çıkmıştır. Pozitivist bilim anlayışı bu çalışmaları ifade etmektedir. Pozitivizme göre doğa bilimsel yöntem temel bilim yapma yöntemidir. Bu doğrultuda sosyal ve beşerî alanlardaki bilimsel çalışmalarında evrensel ve nesnel nitelikler kazanması deney ve gözleme dayandırılmasıyla gerçekleşebilecektir. İnsan ya da toplum fark etmeksizin sosyal ve beşerî bilimler de pozitivist anlayışa uygun olarak tümevarımsal yöntemi kullanmalıdır.

Sosyal ve beşerî bilimlere doğa bilimsel yöntem ve felsefenin aktarılmasıyla bilim yapılmasını ön gören pozitivism anlayışına karşı pek çok görüş de sosyal ve beşerî bilimler alanında yer almaktadır. Ortaya çıkan marjinal eleştiriler tarih, iktisat, psikoloji, sosyoloji, antropoloji, iletişim gibi pek çok alanda ortaya koyulmuş, sosyal ve beşerî bilimlerde elde edilmesi amaçlanan nesnellığe pozitivism çerçevesinde şüpheyle bakılmaya başlanmıştır. Deneye ve gözleme dayanmayan, insan ve toplum temelli ilerleyen sosyal ve beşerî bilimlerle ilgili de geçerlilik ve nesnellik tartışmaları devam etmektedir. Çünkü sayısal değerlere dayalı, somut bilim anlayışının daha değerli kabul edildiği bilim dünyasında, bunun sosyal bilimlere uyarlanması (belki de uyarlanamaması demeliyiz!) sorun teşkil etmektedir. Uyarlanma girişimi, sosyal ve beşerî bilimlerin kendi felsefesinden uzaklaşması ve bilimde tektipleştirme gibi bazı yan sorunları beraberinde getirir. Öte yandan pozitivismin gözlemden bağımsız dışsal gerçeklik ve gözlemci etkisinden arındırılmış tarafsız deney ve gözlem varsayımı, kültür ve ideoloji gibi insani değerlerin gölgesinden sürdürülen sosyal ve beşerî bilim çalışmalarının “bilim” kategorisine dahil edilmemesi gibi tartışmalı durumlara yol açar.

Günümüzde dijitalleşme ve dijital veriler, bilimsel yöntem düşüncesi üzerine ciddi etkilerde bulunmaktadır. Artık herkes gibi, bilim insanları da bilgi edinmek için deney ve gözlemden ziyade, dijital verilere odaklanmaktadır (Schönberger ve Cukier, 2013, s. 27). Gözlem ve deneyin yerini alan veri artık bilgiye ulaşmanın temel aracı haline gelmiştir. Verilerden elde edilen bilgiden hareketle şöyle ya da böyle bir bilgiye ulaşılması ise bilgi ve bilimin felsefi bir ilgiyle ele alınmasıyla mümkündür (Işıklı, 2014, s. 90). Bu araştırmada, dijital veri ve dijitalleşmenin sosyal ve beşerî bilimlere katkısı, hesaplamalı bilimler, hesaplamalı düşünme, hesaplamalı dönüşüm gibi anahtar kavramlar etrafında vebilimsel yöntem bağlamında ele alınmaktadır. Ayrıca sosyal ve beşerî bilimlerde dijital veri kullanımının ölçülebilirlik ve öngörülebilirlik gibi büyük pozitivist taleplere nasıl katkı sunabileceği tartışılmaktadır.

2. Doğa Bilimsel Yöntemin Yapısı

Doğa bilimsel yöntem, olgularla hareket eden gözlem, deney, ölçüm gibi yollar kullanarak nesnel ve evrensel gerçekliğe ulaşmayı hedefleyen bir yöntemdir. Olgulardan hareketle kavram, yasa ve kuramlara ulaşmayı amaçlar. Bu hedef doğrultusunda, doğa bilimsel yöntemin yapısını oluşturan çeşitli basamaklar bulunmaktadır. Özlem'e göre bu basamakların ilki betimlemedir. Betimleme aşamasında nesne, durum ve olgulara tasvir edilmektedir. Betimleme aşaması gözlem, analiz, deney, ölçüm ve sınıflandırma gibi çeşitli işlemler içerir. Güneşin doğuşu ve batışı, suyun kaynama derecesi, herhangi bir cismin belirli bir yükseklikten boşluğa bırakılınca düşüşü gibi gözlemsel tasvirlerle sahip olunabilmektedir (Özlem, 2010, s. 72). Bu şekilde belli bir nesne, durum veya olguyu, tüm diğerlerinden ayırabilir, başka bir ifadeyle nesne, olgu ve durumları sınıflandırabiliriz. Ancak betimleme, bilimin temel merakı olan "neden" sorusuna bir yanıt vermez. Yani betimleme-tasvir, bilimsel açıklama konusunda yeterli değildir. Bu noktada da açıklama aşamasına geçiş yapılmaktadır. Örneğin bir kalemin, bir elmanın, bir şişenin belirli bir yükseklikten aşağıya bırakılınca yere düştüğü gözlemlenir ve nasıl düştüğü tasvir edilebilir. Tasvirlerden hareketle tümevarımsal yöntem kullanılarak genellemelere ulaşılır. Örneğin "Yüksekten bırakılan nesnelere yere düşerler." Burada olayın nasıl olduğu bellidir ancak düşme olayının nedeni bilinmemektedir. Bilimdeki nedensellik ancak nedensel açıklamalarla ortaya çıkartılabilmektedir. Nedenselliği keşfetmek için çeşitli hipotezlerle hareket edilir ve bu hipotezler çok farklı olabilir. Herhangi bir konuda üretilen hipotezlerin nesnel olguları ortaya çıkartıcı ya da açıklayıcı gücünün olup olmadığı, hipotezlerin olgulara tatbik edilmesiyle, başka bir ifadeyle deney ve tecrübeyle ortaya çıkabilen bir durumdur. Eğer olgular hipotezi doğruluyorsa hipotez artık bilimsel bir yasaya dönüşmüş olur (Özlem, 2010, s. 73).

Doğa bilimsel yöntemin temel amacı, doğada hali hazırda bulunan, metafiziksel olmayan, bilim insanının müdahalesinden etkilenmeyen dışsal gerçekliği keşfetmektir. Bu amacına, doğaya dair hipotezleri deney ve gözlem yoluyla test edip doğrularak ulaşır. Bunun sonunda bilimsel yasalara ulaşır. Doğa bilimsel yöntemin esas olarak uygulandığı fizik, kimya, biyoloji gibi alanlarda doğadan elde edilen bilgilerin analizi ile bilim insanlarının evrensel ve nesnel sonuçlara ulaşabileceği kabul edilmiş bir gerçektir. Ancak doğa bilimsel yöntem içerisinde araştırma öznesi insan ve insani değerler olmasa dahi sonuçların anlamlandırılması bilim insanlarının işidir yani bilimsel analizde yine insan faktörü bulunmaktadır. Doğa bilimsel yöntemle elde edilebilecek nesnel sonuçlar bilim insanının kendi akıl süzgecinden geçerken kişisel yorumlar nedeniyle değişime uğrayabilmektedir. Yani doğa bilimsel yöntem içerisinde de bili-

min nesnellğine gölge düşürebilecek insani içerikler ve bilim dışı unsurlar yer alabilmektedir. Bu görüşler doğrultusunda doğa bilimsel yöntemin fizik, kimya ve biyoloji dışında temel sosyal ve beşerî bilimlere de aktarılması ve bu şekilde bilim yapma anlayışını benimseyen görüşlerin olması ve pozitivistimin eleştirildiği bilimsel paradigmaların bulunması söz konusudur.

3. Pozitivist Bilim Paradigması

Pozitivizm tanım itibariyle deneye dayanan, spekülâtif söylemlerden uzak, gözlemlenebilir anlamlarını taşımaktadır. Giddens'a göre pozitif bilimler ve bilimsel araştırmalar sadece deney yoluyla ulaşılabilen gözlemlenebilir olgularla ilgilenmelidir (Giddens, 2000, s. 7). Pozitivizme göre bilim, olgulara odaklanmalı ve insani değer yargılarından kendini bağımsızlaştırarak ilerlemelidir. Çünkü bilgi edinimi olgulara, gözlemlere ve deneylere sıkıca bağlıdır. Ancak bu şekilde nesnel bilgiye ulaşılabilir.

Pozitivist bilim anlayışı, doğanın yasalara dayalı olarak işlediği varsayımına temellenir. Doğa yasası kavramına dayanan pozitivistim göre yasalar doğada evrensel olarak yer alır. Bu evrensel, genel yasalar, gözlemlenebilir olay ve durumlardan tümevarımsal olarak elde edilmiş genellemelerdir. Pozitivist anlayış, bilimsel araştırmayı deney ve gözlemlerle sınırlandırarak bilimsel bilgiyi nesnel hale getirmeyi, böylece onu ideolojik, öznel ve yerel değerlendirmelere bulaşmış sözde bilimlerden ayırt etmeyi hedefler (Hekman, 1999, s. 54). Evrensel doğa yasalarına ve nesnel gerçekliğe odaklanırken aslında her türlü beşerî değer ve kişisel görüşleri bilimden ayıklamaya çalışır.

Pozitivizm'de doğru bilgi tektir ve bilginin kaynağı doğa ve duyuşsal tecrübedir. Pozitivizm, felsefi düşünce ve incelemeleri bilimsel olmadığı gerekçesiyle reddeder (Frolov, 1997, s. 389). Çünkü felsefi bilgi ölçülebilirlik ve test edilebilirlik kriterini karşılamaktan uzaktır. Bir şey varsa ve gerçekse bu ölçümlenebilmelidir. Deneyim ve matematiksellikten çok uzaktaki sosyal ve beşerî bilimlerin bu iki kriteri karşılayamadığı ortadadır. Pozitivizm bu noktada bir adım daha ileri gider ve şunu iddia eder: "Her türlü metafizik ve dini içerikler, beşeriyete ait tarihsel olgular, ideolojiler ve her zaman yerel olan kültürler, nesnel bilim yapmanın önünde birer engeldir. Bilimsel sonuçlar yani evrensel bilgiler elde etmek isteniyorsa bunlardan bilimi arındırmak gerekir" (Cevzici, 2010, s. 1292).

Beşerî ve toplumsal olguları araştıran sosyal ve beşerî bilimler, kendi çalışmalarının da bilimsel nitelikte olduğunun kabul edilmesi için sıklıkla pozitivist yöntemi taklit etmişlerdir. Bu doğrultuda pozitivist anlayış ve ayrıca sosyal ve beşerî bilimlerin pozitivistim temellendirilmesiyle yapılan bilimsel çalışmalarda **bilimlerin birliği** ideali esas alınmaktadır. Pozitivist yöntemi temellendiren ve savunan filozoflardan Neurath ve

Carnap için bilimlerin birliğini mümkün kılan idea, **fizikalizm** fikridir (Bryant, 1985, s. 113). Fizikalizm, kısaca her türlü bilimsel bilginin fizik temelli olması gerektiğini benimseyen bir görüştür. Fizikalizm, tüm zihinsel etkinliklerin varlığının fiziksel dünya ve maddi unsurlardan ibaret olduğunu savunur (Çelebi, 2015, s. 128). Yani tüm zihinsel, düşünsel etkinlikler fiziki dünyada somut olarak açıklanabilmelidir. Fizik yasalarına yaptığı aşırı vurgudan ötürü fizikalizm, tüm düşünme faaliyetlerini, olasılıkları, soyut varlıklar fiziksel bağı açık seçik gösterilmediği müddetçe reddeder.

Neurath için kimya, biyoloji, jeoloji gibi diğer doğa bilim alan çalışmaları başta olmak üzere, bütün bilimsel çalışmalar kabul edilir bilim haline gelebilmek için fizik bilimini temel almalıdır (Bruzina, 2009, s. 605). Carnap, bu görüşü genişleterek sosyoloji, psikoloji, tarih gibi alanlardaki bilimsel çalışmaların da fizik kurallarına uygun olması gerektiğini savunur. Carnap için fizik kuralları ve fiziğin evrensel dili, tüm bilimleri kapsar (Carnap, 1935, s. 48-49). Bilimler birbirlerine ait kavramları kullanabilmelidir ve bu ancak ortak bir dil sistemine sahip olmakla mümkündür. Bu ortak dil sistemi ise fizik bilimi terminolojisine dayanmalıdır. Fizikalizmde bilim tektir ve bu bilimsel birliği, bilimlerin fizik terminolojisi ve yasaları etrafında birleşmesiyle sağlamak mümkündür. Bilimlerin birliğini sağlarken bilimler arasındaki terminolojik ve yöntembilimsel farklılıkları evrensel bilim olan fizik merkezinde ortadan kaldırmak gerekir (Bravo, 2007, s. 48).

Tüm bu görüşler bilimdeki en genel geçer doğruların doğa bilimleri ile elde edilebileceği ve herhangi bir alanda gerçekleştirilen çalışmaların bilimsel değerinin doğa bilimleri metodlarını kullanmasıyla doğru orantılı olarak belirleneceği inancını da beraberinde getirmiştir (Ataman, 2008, s. 316). Bu pozitivist mantık, doğa bilimlerinde sadece deneysel çalışmaları bilimsel olarak kabul eden bir mantıktır. Bu anlayış doğrultusunda sosyal ve beşerî alanda yürütülen çalışmalar eğer “bilim” kategorisinde ilerlemek ve “bilim” olarak kabul görmek istiyorlarsa bu mantığa uygun hale gelmelidirler. Pozitivist yöntemin güçlü etkisi kendisini sosyal bilimlerde bilimsel araştırma olarak nicel yöntemin tercih edilmesinde açıkça gösterir. Ne var ki daha fazla matematiksel ve istatistiksel sonucun elde edildiği nicel araştırmalar sosyal bilimlerdeki soyut kavram ve sonuçların somutlaştırılmasına neden olmaktadır (Kuş, 2007, s. 21).

Pozitivist bilim anlayışının kökleri İngiliz Francis **Bacon**'a kadar götürülmektedir. Bacon, gözlem ve deney odağında bilimin yeniden inşa edilmesi ve gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur (Ural, 1986, s. 19). Ancak pozitivistimin temelleşmesi ve yaygınlık kazanması 19. yüzyıl ortalarında olmuştur. İlk temsilcisi de Auguste **Comte** olarak bilinmektedir. Yaygın olarak bildiğimiz pozitif kavramı, felsefe dilinde 19. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmıştır. Geçmişte öğrendiklerimizi yani şüpheli olan, kanıtlan-

mamiş olan bilgilerimizi bir yana bırakmak için Comte tarafından ortaya konulmuştur (Korlaelçi, 2002, s. 17). Ancak bazı kaynaklarda pozitivistimin ilk temsilcisi Saint Simon olarak gösterilir. Ural'a göre ise kavramı ilk ortaya çıkaran ve kullanan Saint Simon'dur ancak kavramı sistemleştiren ve yaygınlaştıran Auguste Comte olmuştur (Ural, 1986). Simon, pozitif bilimlerin geneliyle ilgilenmiş ve bilimin, pozitivistime dayanan sosyal fiziğin kurulmasıyla tamamlanacağını ileri sürmüştür (Swingewood, 1998, s. 56). Comte'a göre, fizik bilimi olayları önceden ön görebilme imkânı sunar. Meriç'e göre ise sosyal fizik arayışını da ilk başlatan kişi Simon'dur. Simon'a kadar hiçkimse beşeri ve toplumsal olguların bilim konusu yapılması ve bilimin konusunun sadece doğa bilimlerinin ilkelerini temel alarak oluşturulması gerektiğini ifade etmemiştir (Meriç, 2006, s. 15).

Comte'un pozitivist bakış açısı ve pozitivist bilim anlayışına göre, bilimsel bilgi nesnel olan doğa bilgisine dayanmalıdır. Nesnelliği gölgeleyecek teolojik, metafizik ya da insani öğelerin hiçbiri bilimsel etkinliğin içinde yer almamalıdır. Comte için bilim neyin var olduğuyla ilgilenmekten ziyade şeylerin **nasıl** var olduğuyla ilgilenmeli ve bu sorunun yanıtını vermelidir. Bu doğrultuda tüm bilimsel çalışmaların doğa yasalarıyla sistemleştirilmesi gerekir. Comte'un pozitivistizm üzerindeki en başat etkisi, felsefenin sorularını ve temel bakış açısını bilimsel çerçevenin dışına çıkarmak ve bilimsel yasaların nesnelliğini pekiştirmektir (Narski, 2013, s. 65).

Jeremy **Bentham**'ın kavramsallaştırdığı yararçılık akımının temsilcisi olan ve Comte'un etkisinde kalan Mill, tümevarımcı ve tüm dengelimci mantık anlayışını formüle etmiş ve bunu sosyal ve siyasi alana uygulamıştır. Mill'in bu mantıkçı yaklaşımı, onu Comte'tan uzaklaştırmaktadır. Çünkü bilimlerin Comte'un sınıflandırması içinde mantığın yeri yoktur. Bilgi kuramsal sorunsalla derinlemesine bir ilişkisi bulunmayan Comte, ampirizm ve rasyonalizm arasındaki karşıtlık durumunu bir türlü yok edememiştir. Comte, kendisinin temsil ettiği ampirizm ve tümevarımcılık propagandasını yaparken matematiksel bilgiyi elde etme sürecindeki öznellik etkisini ifade etmesiyle çelişkili bir durum yaratmış olduğunun farkında değildi (Narski, 2013, s. 68). Mill'in Comte'tan ayrıldığı bu nokta şöyle özetlenebilir:

“Bilinen her şey bizim bilgimize bağlıdır. O halde deneye çok önem vermeliyiz. Oysaki Comte, her şeyin esası ile ilgili ilk nedenleri anlamının imkânsızlığını açıklayarak deneyi geride bırakır. Comte'un eseri (Pozitif Felsefe Dersleri) 'Induction' ve 'deduction' için hiçbir kaide ve kesinlik ölçüsü ihata etmez” (Korlaelçi, 2002, s. 132).

Spencer, Comte'un tanımladığı haliyle pozitivistimi onaylamaktadır. Bir farkla: Comte, doğa bilgisiyle ilerleyip onu yorumlamaya çalışırken Spencer, doğayı meydana getiren olguların kökenini yorumlamaya ve açıklamaya çalışır. Spencer'in bakış açısının

dan bu yönüyle Comte, nesnel değil, özeldir (Swingewood, 1998, s. 74).

Durkheim, pozitivistizmin oluşumunda ve gelişmesinde büyük role sahiptir. Özellikle günümüzde sosyal bilimler çatısı altında yer alan sosyoloji biliminin pozitivist anlayışla temellendirilmesinde indirgenemez katkıları olmuştur. Durkheim'e göre sosyoloji felsefe temellidir ve bu yüzden bir felsefi esasa dayanmalıdır. Ancak yine de sosyoloji kendini bu durumdan çıkarmak zorundadır (Ballıkaya, 2015, s. 99). Çünkü sosyolojinin bazı özellikleri bunu zorunlu kılar: "Sosyolojinin her türlü felsefi içerikten bağımsız olması, tamamı ile nesnel olması, sosyolojik incelemelerde olayların psikolojik ve biyolojik boyutlara indirgenmemesidir" (Korlaelçi, 2002, s. 128).

Doğa bilimsel yaklaşıma dayalı çalışmalarda deneysel yöntemin başarılı olması, aynı yöntemin toplumsal olgulara da uygulanabileceği inancını yaratmıştır. Bu inanç, deneysel yöntemeye dayanan sosyal ve beşerî bilim çalışmalarının temelini oluşturur. Doğa bilimlerinin doğada aradığı evrensel yasaların benzerleri beşerî ve toplumsal olgularda da aranacak, böylece insan ve toplumun genel yasalarına ulaşılacaktır. Genel yasa arayışının sosyal bilimlerde tespit edilmeye çalışılması ve bulunamaması, doğa bilimi-sosyal bilim ayrımını derinleştiren epistemolojik ayrımlara yol açmıştır. Bunlar şu şekilde özetlenebilmektedir:

- i. **Doğa Bilimleri:** Ampirik olmayan bir çalışma alanı matematik, determinizm ve deneysellik içeren fizik, kimya, biyoloji.
- ii. **Sosyal Bilimler:** Sosyal gerçekliklerin, sanat, edebiyat, felsefeye ya da doğa bilimlerine daha yakın incelenmesi.
- iii. **Beşerî Bilimler:** Ampirik olmayan bir çalışma alanı olarak felsefe (doğa bilimlerindeki matematiğin karşılığı), sanat çalışmalarını inceleyen edebiyat, resim, müzik vb. (Yıldız ve Hira, 2010, s. 136).

Bundan sonra sosyal bilimlerinin kendine özgü epistemoloji arayışına girdiği görülmektedir. 1950'li yıllara kadar sosyal bilim ayrışması bu şekilde devam etse de bu tarih itibarı ile sosyal ve beşerî bilimlerde yöntem tartışmaları, pozitivistizm karşılığında artarak devam etmiştir. Temelde burada doğa bilimi-sosyal bilim ayrımından beslenen bir paradigma farklılığından bahsedilmelidir. Sosyal bilimler alanında hedeflenen nesnel bilginin tam olarak hangi yöntemle ve nasıl elde edileceğinin belirlenememesi ile "sosyal bilim" diye adlandırılan uzmanlık alanı sayısının sınırlı kalması arasında ya da sosyal bilimlerin doğa bilimleri gibi hızlı gelişmemesi arasında bir ilişki vardır.

3.1 Pozitivist Bilim Paradigmasına Karşıt Görüşler

Pozitivist bilim anlayışına getirilen eleştirilerin başında, insan faktörünü (beşerî

unsurları) bilimsel araştırma süreçlerinin dışına ittiğini iddia etmesi gelmektedir. Bilimsel hiçbir araştırmanın insani unsurlardan, değer yargılarından tümüyle bağımsız olamayacağı savunulmaktadır. Uzun bir süredir bilim, bilimsel iddiaların mutlak gözlemle temellendirildiği ve deneyle taçlandırıldığı bir süreç olarak görülmüştür. Fakat pozitivist eleştiren bu yeni paradigmaya göre nesnel gerçekliği sadece gözlem ve deneyle ortaya koyabilmek imkânsızdır çünkü deney ve gözlem gerçekliğin eksik tasviridir. Gözlem ve deneylerle elde edilen verilerle teori, model ya da bilimsel açıklamalara ulaşmak zordur. Dahası yaratıcı düşünmeyi ve dolayısıyla da insanı işin içine dahil eden bir süreçtir. Bilim ya da bilimsel açıklama, gözlem ve deneylere dayanan gerçeklerle değil, bilim insanları tarafından anlamlı hale getirilen bilgilerde elde edilmektedir. Yani gözlem ve deney bilimin temeli değil, yardımcı unsurları ve destekleyicisidir (Köseoğlu, Tümay ve Budak, 2008, s. 226).

Pozitivism, pozitivist bilim anlayışı ve pozitivistlere yönelik eleştirileriyle öne çıkan diğer bir yaklaşım ise eleştirel teoridir. Eleştirel teori, sosyal ve beşerî bilimlerin bilgileriyle sosyal, ekonomik, politik, kültürel değerler eleştirisine ve incelemesine dayanan bir sosyal teoridir ve bu teori nesnellik hedefinden daha çok düşünsel bir etkinliktir (Seyrek, 2018, s. 71). Bu nedenle eleştirel teori, salt deneysel nesnellik durumunu reddetmektedir.

Eleştirel teorisyenlerin pozitivist bilim anlayışına eleştiri getirdiği nokta, pozitivist sosyolojinin ya da bir diğer ifadeyle pozitivist bilim anlayışının sosyal ve beşerî bilimlere uyarlanması ile bilimin verili gerçeklikle sınırlı kalmasıdır. Onlara göre pozitivist sosyal bilim, tarihin akışı içerisinde değişebilen toplumsal ve kişisel özellikleri yok saymakta ve sosyal ve beşerî bilimlerde pozitivism varlığı o dönemin verili düzenini meşru kılmaktadır (Sabia ve Wallulis, 1983). Eleştirel teinin ana yaklaşımı, deney ve gözlem yoluyla elde edilen verilerle toplumsal olguları tasvir etmek yerine, bunları sosyal olgunun insana görünen haliyle eleştirel aklın süzgecinden geçirerek analiz etmesidir. Pozitivist anlayışta amaç, toplumsal dinamikleri pozitivism ışığında ortaya çıkartmak, kontrol etmek ve sorgulamaksızın kabul etmektir. Buna karşın eleştirel teori, ortaya çıkan sonuçları farklı bakış açıları ve alternatif gerçeklik tasarımıyla yeniden yorumlamak veyeniden inşa etmek amacındadır (Geuss, 1981, s. 15-26).

Frankfurt Okulu'nun 5 teorisyeni; Herbert Marcuse, Theodor Adorno, Max Horkheimer, Walter Benjamin ve Jürgen Habermas, eleştirel teoriyi çalışmalarıyla temel anlamına ulaştırmışlardır (Seyrek, 2018, s. 72). Sosyal bilimlerde eleştirel teori genellikle söylem analizi yöntemiyle işletilmekte ve kültür, edebiyat, dil, psikoloji vb. çalışmalarda kullanılmaktadır (Kuş, 2007, s. 21). Pozitivist epistemolojiyi eleştiren Adorno'ya göre, pozitivist gerçeklik tasarımı, düşüncenin dinamizmini ve devinimini

engelleyen bir unsurdur. Pozitivist epistemoloji, evren ve beyin arasında, düşünce ile nesnesi arasında bir örtüşmenin, bir özdeşliğin olması durumunda düşüncenin gelişmesine gerek olmayacağını varsayar. Adorno, tam da bu noktadan hareket eder ve pozitivist epistemolojinin deneysel gerçekliği tasvir etmediğini, aksine yarattığını ileri sürer. Bu doğal gerçeklikten uzaklaştırılmış yaratılmış gerçekliğin ise zaman içinde tek ve mutlak doğru haline getirildiği sonucuna ulaşır (Adorno, 2000, s. 132). Adorno'ya göre pozitivism hem gerçekliği hem düşünceyi dönüştürmüştür.

Pozitivist bilim anlayışının ve dünya görüşünün yaygın olduğu durumlarda, doğada yer alan ve gözlem ve deney yoluyla ortaya çıkartılan verilerin dışında yer almak kabul edilebilir değildir. Pozitivizmin verili olanı düşünceden uzakta kabul etmesi, sorgulama olmaksızın verileri devam ettirmek ve kanıtlamak için uğraş içinde olması düşüncenin yapısını bozmakta ve düşünceyi sadece uyuma aracı haline getirmektedir. Bu durumda da düşüncenin temel sonuçlarından eleştiri, bilimsel faaliyetler için ortadan kalkmış olmaktadır (Rutli, 2014, s. 147). Adorno'ya göre yapılması gereken şey, bilginin eleştirisi yoluyla "kavram ile onun karşıladığı nesne arasında tam bir örtüşmenin imkânsız olduğunu göstermektir" (Adorno, 2000, s. 133). Adorno'ya göre pozitivist anlayışta eleştirel yetisini kaybeden düşünceyi yeniden canlandırmanın ve bilimsel faaliyetlerin içine almanın yolu da eleştiri yapabilmekten geçmektedir. Yani ona göre pozitivist anlayışın önüne geçmedeki ihtiyaç, negatif diyalektik olarak karşımıza çıkmaktadır. Düşüncenin ilerlememesi aklın ilerlememesi ile eşdeğerdir.

Pozitivist bilim anlayışını özellikle pozitivist sosyal bilimi **Adorno**, toplumsal nesnellığın ya da gerçekliğin bireylerin öznel davranış, tutum ve ifadeleriyle elde edilecek genellemeler doğrultusunda ortaya çıkarılabileceği anlayışı yönünden eleştirmektedir. Adorno, bireylerden elde edilen kişisel verilerin toplumun yapısıyla ilgili genelleme yapmak için yetersiz olduğunu savunmaktadır (Adorno, 1977). Ona göre doğayla ilgili bilimsel gerçekliğe ulaşılan bir yöntem olarak genellemelerin, sosyal bilimlerde geçerliliğinin olmadığı bir gerçektir. Özetle Adorno, pozitivist sosyal bilimleri, insanları nesnel olarak olması gereken ya da olması beklenen gibi ortaya çıkarmak amacıyla ele alan, insan etkisi olmaksızın doğal olarak meydana gelen gerçeklik olarak kabul etmektedir. Kabul edilen bu nesnel toplumsal gerçeklik sahte bir gerçekliktir. Pozitivist sosyal bilimler kendi doğal şartlarını yaratarak bilimsel ilerlemeyi gerçekleştirme amacındadır ve bu nedenle mutlaklık ve nesnellik iddialarının temelini olmadığını ifade etmektedir (Rutli, 2014, s. 150).

Karl Popper'a göre pozitivism, tümevarım yöntemiyle kendi varsayımlarını doğrulamaya odaklanmaktadır. Zaten en başından da kendi hipotezinin doğruluğunu benimsemektedir. Bu nedenle Popper pozitivist bilim anlayışının tam anlamıyla

güvenilir olmadığını, aynı zamanda eleştirilemez olduğunu ifade etmektedir (Ömerustaoğlu, 2004, s. 33). Popper, mantıksal pozitivizmin kabul ettiği bu kendi hipotezlerini doğrulama çabası ile bilim gerçekleştirilmesi anlayışını yani kısaca doğrulama ilkesini nesnellik çerçevesine yerleştirememektedir. Popper bu noktada, bilimsellik ve nesnellüğün ölçütü olarak **yanlışlamacılık** ilkesini önerir. Aslında neyin bilimsel çalışma olarak kabul edilip edilmeyeceğine dair bir çerçeve oluşturmak istemektedir. Yanlışlama ilkesi, özellikle tümevarımcı bilim anlayışını eleştirmekte kullanılır. Pozitivizmin temel akıl yürütme biçimi olan tümevarım, doğrulama prensibiyle çalışır. Deney ve gözlemlerle doğrulanmış bilimsel hipotezler, bilimsel açıdan doğru kabul edilir. Popper şöyle yazar:

“Bilimsel kuramlarımızın hakikatini hiçbir zaman savunamayız çünkü belki de ileride yanlış olarak ortaya çıkabileceklerdir. Fakat onları eleştirel sınamalardan geçirebiliriz. İşte burada esas olan doğruluklarını savunma değil, rasyonel eleştiridir” (Popper, 2012, s. 68).

Pozitivizm eleştirileri arasında **Sembolik Etkileşimcilik Kuramı** da yer almaktadır. Sembolik etkileşimciliğin temsilcilerinden Herbert Blumer, pozitivist yaklaşımın sosyal alanda, sosyal olgu ve ilişkileri anlamada yetersiz olduğunu ifade etmektedir. Blumer için birey, toplumdaki aktif bir ögedir, toplum ise bireyler arasındaki etkileşimlerden meydana gelir. Birey sadece toplumun ona dayatmalarına maruz kalan pasif bir unsur değildir, aksine kendini de tanımlayabilen ve toplumu etkileyen aktif bir unsurdur. Birey toplum içindeki sayısız etkinliklerle nesnelere anlar, tanımlar ve bir yargıya varır. Kişiler arasındaki etkileşim ve kişilerin toplumu etkilemesi sembolik bir sistem içinde gerçekleşir. Sembollere dayanarak etkileşim sağlama durumu Blumer için bu şekilde özetlenmektedir. Kuramın odağı, toplumbilimlerin ve toplum bilimsel çalışmalarının gerçekleştirilmesindeki bilimsel anlayış matematiksel formüller, doğa bilimsel anlayıştan ziyade kişilerarası sembolik etkileşimdir (Poloma, 1993, s. 226-227).

Pozitivist bilim anlayışına bir diğer eleştiri ise **postmodern yaklaşımlardan** gelir. Postmodern yaklaşıma sembolik etkileşimcilik anlayışının temel oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz. Doğa bilimsel yöntemi temel alan bir sosyal bilim, öznenin yani insandan bağımsız bir dışsal ve nesnel gerçekliğin mevcut olduğu inancını sürdürür ve araştırmalarını bu varsayımdan hareketle gerçekleştirilir. Gözlemden ve gözlemciden bağımsız dışsal gerçeklik varsayımını eleştiren postmodernistler ise sosyal ve beşerî bilimlerde bilginin kişisel, sezgisel ve epistemolojik kaygıları çerçevesinde oluşturulması gerektiğini ileri sürerler. Post modernistlere göre insan, varsa eğer, bu türden dışsal gerçekliği kavramak için yeterli donanıma sahip değildir (Rosenau, 1998, s. 180).

Bilim felsefesine paradigma kavramını yapılandırıp sunan Thomas Kuhn, pozitivist

bilim anlayışını eleştiren düşünürlerden biridir. Kuhn için hiçbir bilim anlayışı ve hiçbir bilimsel kuram evrensel olamaz. Bilimsel kuramlar, uygulama alanları sınırlı yapılardır. Üstelik bu sınırlar tam belirlenemezler. Tüm bilimsel teoriler, paradigmlar karşılaştırmadır. Karşılaştırma modelleri ile doğru ya da yanlış diye bir yorum yapmaktansa modelin olaylarla karşılaştırılması kullanışlılık çerçevesinde olabilir (Hira, 2000, s. 93). Bu doğrultuda paradigma ya kabul edilir ya da değiştirilmeye çalışılır. Kabul durumunda olağan bilim, reddi durumunda da paradigma değişimi ile devrimci bilim oluşur. Kuhn için olağan bilim geçmişte kazanılmış ve birden çok bilimsel deney ve gözlem sonuçlarına oturtulmuş bilimsel araştırma anlamına gelmektedir (Kuhn, 2017, s. 81). Olağan bilim, o çağda kabul gören paradigmlarla yapılan bilimsel çalışmaları kapsamaktadır. Bilim insanları benimsenen bu paradigmaya sonsuz bağlılık içerisinde. Ancak Kuhn için bilimsel olarak doğru yöntem bu değildir. Doğru olan devrimsel ilerlemeyle bilimsel çalışmaların gerçekleştirilmesidir (Kuhn, 2017, s. 11). Devrimci bilim içerisinde felsefeyi temsil etmektedir. Kuhn için bilimsel ilerleme devrimlerle açıklanmaktadır. İlerleme, tek bir çalışmadan ve o çalışmadan elde edilen bilgi doğrultusunda değil, farklı farklı yöntemlerle geliştirilen bilgiler arasında yapılan seçimlerle olur (Kuhn, 2017, s. 14). Bilimsel bilgi, bilim insanının kişisel özelliklerinden ve dünya görüşünden ayrı değerlendirilemez. Bilimsel çalışmalar, bir bilim cemaatinin bilim yapma tarzını ifade eden belli bir paradigma içinde gerçekleştirilir. Olağan bilim paradigması, her sorunu kendi yöntemiyle çözmeye çalışır fakat bazı yeni olaylar, olağan bilim paradigması kullanılarak açıklanamamaya başlar. Bu yetersizlik durumu artmaya başladıkça paradigma değişimleri başlamaktadır (Kuhn, 2017, s. 183). Öte yandan Kuhn için bilimsel çalışmalarla oluşan bilim tarihi, hiçbir terim, model ya da sonucun eskisiyle kıyaslanamayacağı yeni bir paradigma oluşturan bilimsel devrimlerden oluşmaktadır (Stuart ve Loon, 2012, s. 11).

Wilhelm Dilthey, pozitivist yaklaşımla oluşturulmuş sosyal bilimlerin felsefi olarak yanlış olduğunu ifade etmektedir. İnsan doğası ve toplumsal özneler tin bilimlerinin konusu olmalıdır. Tinsel olan bilimlerin doğa bilimsel yöntemlere uygun hale getirilerek açıklanması mümkün değildir (Özlem, 1998, s. 67). Çünkü doğaya uygun, doğa yasalarını içeren toplum, insan yasaları olamamaktadır. İnsanlarda var olan tarihsel gerçeklik ve kültürel değerler, doğa yasalarının evrenselliğine sahip değildir. Dilthey için insan dünyası, doğa bilimleri ya da doğal gerçeklik gibi üzerinde hakimiyet kurulması arzulanan değil, kavranmak istenen bir gerçekliktir (Dilthey, 2011, s. 22).

Max Weber, sosyal bilimleri ve sosyal bilimcileri insani değerler, tarihsellik, değer yargıları gibi unsurlardan arındırarak bilim yapma çabası yani sosyal bilimler paradigması açısından doğru bulmaz. Weber'e göre hem öznellik hem de nesnellik, bil-

gide için olarak mevcuttur. Weber' e göre, insanın kültürel ve tarihsel değerlerden oluşan düşünce yapısına dayanarak değişmez yasalara sahip olmayan beşerî olguları incelemesiyle ancak sınırlı genellemelerle ve kavramsallaştırmalarla nedensel açıklama ulaşılabilir. Yani sosyal bilimcilerin, araştırmalarında kültürel ve insani değerlerini bilimsel etkinliklerde dışarıda bırakması gerekmez:

“Şüphesiz değer yargıları bildiren bütün düşüncelerimiz öznelidir. Araştırma nesnesinin seçimi ve bunun üzerinde uzmanlaşmak ve yoğunlaşmak, araştırmacı ve dönemine hâkim olan değer yargılarına göre belirlenmiş sınırlı/sonlu nedensel ilişkiyi anlama girişimidir” (Weber, 1977, s. 32).

George W. Hegel için de pozitivist anlayış, sosyal ve beşerî bilimler için uygun bir yöntem değildir. Ona göre varlık, düşünceyle bir bütündür. Nesnel olarak doğrulanmasa da bilgi düşünme yoluyla keşfedilebilir. Hegel, bilimsel gerçekliğin doğada var olan ve deneyle ortaya çıkarılan gerçekliğin olgusalılığından ziyade, olguların ussal olarak eleştirilmesinde yattığını söyler(Baldız, 2004, s. 150). Bilimsel hakikat, verili olan bu olgusalılığın ussal olarak aşılmasıyla mümkündür.Hegel bu görüşünü “Ussal olan olgusal, olgusal olan ussaldır” sözüyle ifade eder (Hegel, 1991b, s. 29). Yani Hegel, bilimsel hakikati doğa biliminde yer alan deney ve gözlemlerle herhangi bir zaman diliminde ortaya çıkarılan gerçeklik olarak değil, zaman içerisinde usun ilerlemesiyle yapılan olgusal eleştiri olarak kabul eder. Usun ilerlemesi mevcut olan ve kabul gören gerçekliği eleştirmeyle doğru orantılıdır(Özçınar, 2018, s. 177).

Deneyin ve ussallığın orijinal bir sentezini yapmayı başaran Kant'a göre bilgi tek kaynağa indirgenemez. Kant için bilgi, deneyle başlar fakat deneyim süreci tek başına bilgiyi oluşturmak için yeterli değildir. Epistemoloji, insanının dış dünyadan elde ettiği duyuların sezgi gücü ve zihnin formları tarafından biçimlendirilmesiyle işleyen bir süreçtir (Özlem, 2010, s. 65). Kant için deney, duyu verilerine zihnin biçimlendirici müdahalesinden ayrı tutulamaz. Yani deneysel bilgi, duyuşal içeriğe sahip, duyuların duyarlılık ve anlık müdahale çerçevesinde işlenmesiyle ortaya çıkan bilgidir. Kısaca Kant için bilimsel bilgi, doğa bilimsel yöntemin benimsediği ve kuşkusuz gerçek kabul ettiği tek tip “realite bilgisi” olmaktan ziyade, “fenomenal” bilgidir (Cassirer, 2017, s. 135-174).

Pozitivist bilim anlayışına eleştiri getiren bir diğer görüş, inşacı (constructivism) yaklaşımıdır. İnşacı yaklaşım, anlamacı epistemoloji ile inşacı/ yorumlayıcı yaklaşımları ilke edinmiştir (Kuş, 2007, s. 22). Keat ve Urry için bilimsel bilgilerin büyük bir çoğunluğu, bireyden bağımsız olarak doğada bulunan gerçekliğin ortaya çıkartılması değil, bilim insanının yaratısı olarak görülmelidir. Anlamacı yaklaşımla ilgili diğer bir özellik ise bilimsel bir bilginin kabul veya reddedilmesinin bilim insanının değerleriyle belir-

lenebileceği, dolayısıyla öznel olduğudur (Keat ve Urry, 1994, s. 45). Buna göre inşacı anlayış içerisinde, bilim insanının değerleri ya da fikirlerinden bağımsız bir nesnellik söz konusu değildir. Anlamacı paradigma sosyal bilimlerdeki nitel araştırmalarda kullanılmaktadır. Nitel araştırma teknikleri içerisinde yaygın olarak kullanılan yöntemler, katılımlı gözlem ve görüşmelerdir.

5. Sosyal ve Beşerî Bilimlere Dijital Veri Etkisi

Teknolojik gelişmeler ve dijitalleşen dünya sadece kişilerarası iletişim, iş ve eğitim hayatını değil, bilim ve bilimsel yöntemlerin işleyişini ve sistemlerini de etkilemektedir. Sosyal ve beşerî bilimlerde, kendilerini bilim olarak kabul ettirmek, doğa bilimlerinin nesnelliklerine erişmek için çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Deney ve gözleme dayanan doğa bilimsel anlayışını sosyal bilimlere uyarlanma çabası ve ardından gelen pozitivist eleştirileri, sosyal ve beşerî bilimlerle ilgili yöntem ve çalışma prensibini temellendirmeye çalışmışsa da tam anlamıyla sosyal ve beşerî alanlar nesnellik ve yöntem çerçevesinde yer alamaz. Dijital dünya ile birlikte özellikle internetin hayatın her alanında kullanımı, sosyal ve beşerî bilim pratiklerini de çeşitlendirir hatta somutlaştırır. Dijitalleşmenin getirisi olarak verinin varlığı özellikle sosyal ve toplumsal araştırmalara büyük katkı sunabilir ve bu beklenen bir durumdur. İnsani durumları, içerikleri ya da olayları verileştirerek analizi kolay üretimler yapılabilmektedir.

Olayların deney ve gözleminin yapılması, ardından sayısal değerler ve formüllerle bilimsel sonuçlara ulaşılması doğa bilimsel yöntem anlayışının temel bilim yapma tarzıdır. Bilimin değerinin, doğa bilimsel anlayış ve pozitivist sosyal ve beşerî bilimlere uygulanmasıyla yapılan çalışmalardan elde edilen sayısal sonuçlara bağlı olarak belirlenmesine karşı sosyal ve beşerî bilim için veri dünyasının yeni bir sayısallaştırma modelini yarattığı da görülebilmektedir. Dijital verilerle birlikte bu aşamada **hesaplamalı düşünme (computational thinking)** ile hesaplamalı bilim (computational science) anlayışının geliştiğini söylemek gerekir (Işıklı, 2014). Gelişen teknoloji ve yaygınlık kazanan internet pratikleri sayesinde elde edilen verilerin depolanması, analiz edilmesi, ölçülmesi, anlamlı hale getirilip bilgiye dönüştürülmesi, özellikle sosyal ve beşerî bilimlerde de sayısal verilere dayalı bilimin yapılabilmesinin yolunu açmıştır. Yani insan yaşantısı ve düşünceleriyle ilgili bilgilerin sözel olarak ifadesinin yanında bir veri olarak ortaya konulması artık mümkündür. Örneğin iletişim, pazarlama, ekonomi, sağlık bilimleri, gibi alanlarda yapılan çalışmalarda veri temelli bilim yapma anlayışı benimsenmiş durumdadır.

Işıklı'ya göre hesaplamalı dönüşüm ve hesaplamalı bilim anlayışı, dijitalleşme olgusuyla birlikte gündeme gelmiştir (Işıklı, 2014, s. 111). Berry'e göre dijital verinin, özellikle sosyal ve beşerî bilimlerde yeni bir bilim tarzını da beraberinde getirmesi

kaçınılmazdır. Karmaşık ve çok boyutlu olgulara sahip sosyal ve beşerî bilimlerde, yeni araştırma sahalarının açılması ve dijitalleşmeye dair araştırmaların artması, hesaplamalı düşünme ve hesaplamalı bilim anlayışının tatbik edilmesini zorunlu hale getirmiştir (Berry, 2011, s. 2).

Dijital teknolojiler yapısı nedeniyle bilimsel çalışma yöntemlerini, araştırma tarzını yeniden biçimlendirmektedir. Günümüzde özellikle sosyal ve beşerî bilim alanlarında dijital teknoloji ve dijital veri kullanımının gerçekleştirildiği bir gerçektir. Bu nedenle Berry, dijitalleşmeyle oluşan hesaplamalı dönüşüm sayesinde sosyal ve beşerî bilimlerin **dijital beşerî bilimler (digital humanities)** olarak ifade edilmesinin uygun olduğunu savunmaktadır (Berry, 2011, s. 1). Çünkü dijital veriler hesaplamalı düşünme anlayışını oluşturmuş ve bilimsel çalışmaların yapısı, araştırma yöntemlerinde değişiklik ve çeşitlenmelere neden olmuştur. Böylece, sosyal ve beşerî bilimler için yeni bir anlayışın imkânı sayesinde tüm olgular somutlaştırılabilmektedir. Bilgisayarlarla elde edilen ve işlenerek anlamlı hale getirilen tüm veriler sosyal ve beşerî bilimlerde manipüle edilebilecek sonuçların dijital ve sayısal ifadesini sunmakta üstelik bunu sosyal ve beşerî bilimlerin kendi özünden uzaklaşarak doğa bilimsel bilim anlayışına yakınlaşmasının da önünü keserek yapabilmektedir. Dolayısıyla bu yeni paradigmayla bilgi edinme ve bilim yapma süreci hangi bilim dalı olursa olsun deney ve gözlem içermekten çok verileri incelemeye dayanmaktadır (Schönberger ve Cukier, 2013, s. 27).

Dijitalleşmeyle gelen hesaplamalı bilim, sosyal ve beşerî bilimlere pozitivist anlayışın temel bilim kriteri olan sayısal değerleri vermesine rağmen sosyal ve beşerî bilimleri fizikalizm etkisinden kurtararak farklı bir yöntemle geçerlilik elde etmesini sağlamaktadır. Yani sosyal ve beşerî bilimler için yeni bir paradigma ortaya çıkmaktadır. Hesaplamalı düşünme anlayışı ve dijital veriler, pozitivist görüşe karşıt sosyal ve beşerî bilimcilerin anlayışı olan deney ve gözlemden ziyade işin felsefesini esas alarak insani verilere odaklanmayı ve çarpıtma olmaksızın bu bilgilerin kullanılmasıyla bilim yapma anlayışını sağlayabilmektedir.

4.1 Dijital Veriye Yönelik Eleştiriler

Dijital veri ve hesaplamalı düşünmeye yönelik bilim yapma tarzının pek çok olumsuzluğu getirisi bulunmaktadır. Ancak tüm bu getirilerin yanı sıra dijital veriye dayalı bilim yapma anlayışına yönelik çeşitli şüpheler ve eleştiriler de mevcuttur. Örneğin elde edilen verilerin bilim için ya da herhangi bir başka sebeple kötü amaçlı kullanımı dijital veriye dayalı bilim yapma anlayışının dezavantajlarından biri olarak görülmektedir. Sosyal medya etkileşimleri, arama motoru kayıtları, internet reklamları, web sitesi yorumları, alışveriş sitesi kayıtları vb. pek çok durum bireylerin kişisel görüş, tercih, beğeni ya da eleştirileriyle ilgili bilgi sunmaktadır. Bu veriler kişisel olanı, mahremiyeti

görünür kılmaktadır. Kişisel olan üzerinde gerçekleştirilebilecek kontrol ya da kısıtlama dijital verinin kötü kullanımına yol açmış olur (Işıklı, 2014, s. 106). Bunun dışında Leonelli, dijital manipülasyonun ve dolandırıcılığın üzerinde durarak dijital veriyle ilgili şüphesini dile getirir. Dijital veri; intihal, dijital manipülasyon ve çeşitli dolandırıcılık yollarını içinde barındırır (Leonelli, 2014).

Dijital verinin varlığı, bireylere sürekli kendileri ile ilgili kişisel verilerin toplandığı, incelendiği ve bu nedenle sürekli izlendiği hissini verebilmektedir. Teknolojik araçların çoğu örneğin MOBESE kameraları kişilerin tüm fiziksel hareketlerini kaydettiği gibi internet erişimine sahip cihazlar aracılığıyla da bireylerin tüm aramaları kaydedilmektedir. Bu nedenle dijital dünyada elde edilen dijital veri, kullanıcılar için sürekli gözetim riski taşır. Kullanıcılar panoptikon mimarisi içerisinde gözetlenme paradoksuyla karşı karşıyadırlar. Öte yandan bilimsel amaçlarla kullanılmak üzere elde edilen verilerin büyük sermaye sahipleri ya da büyük şirketlerin eline geçmesi ve bu verilerin bilimsel amaçların dışında kişi ya da şirketlerin çıkarlarına hizmet edecek şekilde kullanılması da söz konusu tehditlerden biridir. Böylesi bir durumda bilimsel çalışmaların ışığında bireylere ve topluma faydalı olması amaçlanan dijital veriler tam tersi bir etki de yaratabilir.

5. Sonuç

Uzun yıllar boyunca doğa bilimin, deney ve gözleme dayalı somut kanıtlar ve sayısallık içeren bilim yapma tarzı esas olarak kabul edilmiş bir anlayıştır. Bu bilimsel kabulün varlığı sosyal ve beşerî alanlardaki çalışmalarda da kendini göstermiştir. Çünkü amaç sosyal ve beşerî çalışmalarda sayısallık ve deneye dayalı bilim anlayışına kavuşturarak bu alanlarla ilgili de nesnel bir kabul sağlamaktır. Pozitivizm anlayışı çerçevesinde doğa bilimsel yöntemin sosyal ve beşerî bilimlere uyarlanma çabası ve bu anlayışla yapılan bilimsel çalışmalara elbette ki eleştirel yaklaşımlar da oluşmuştur. Bu eleştirel yaklaşımlar çoğunlukla doğa bilimsel yöntemin, sosyal ve beşerî bilim felsefesinin özüne aykırılığı üzerinedir. Ayrıca sosyal ve beşerî bilimlerin odak noktası olan insan ve insani unsurların pozitivizmin beklentisi olan sabit ve değişmez verileri veremeyeceği görüşü de eleştirilerde ifade edilmektedir. Pozitivizme yapılan bu eleştiriyi doğa bilim çalışmaları için yapmak da mümkündür. Çünkü doğa bilim çalışmalarında doğada var olan nesnel gerçekliğin ortaya çıkartılması bilim insanının hipotezlerinin doğruluğunu kanıtlamak esasıyla yapılmaktadır. Elde edilen sonuçlar doğadan deney ve gözleme dayalı ortaya çıkartılmış olsa da bu verilerin değerlendirilmesi ve formüle edilmesi bilim insanının yorumuna bağlıdır. Bu yüzden sosyal ve beşerî bilimlerdeki insan unsurunun yanıltıcı payı, doğa bilim çalışmaları içinde geçerli olabilmektedir.

Dijitalleşmeyle birlikte dijital verilerin varlığı, sosyal ve beşerî bilimler içerisinde yer alan pek çok alanda yapılacak bilimsel çalışmalar için belirli bir noktada pozitivizm

düşüncesini ve pozitivistimin eleştirisini birleştirerek yeni bir anlayışla bilim yapma fırsatı sunmaktadır. Pozitivizmin öznellik etkisi olmaksızın bilim yapma isteği dijital verilerle mümkün kılınmakta, sosyal ve beşerî bilimlerde dijital verilerden faydalanılmasıyla öznellik en aza indirilebilmektedir. Çünkü bu dijital veriler bilim insanının kişisel yorumlarının sonuçlarından ziyade dijital algoritmalarla elde edilmiş sonuçları ortaya çıkarmaktadır. Bunun dışında dijital veri, bilginin tek kaynağını pozitivistim olarak gören sosyal bilim anlayışı ve doğa biliminin temelinin tüm bilimlere uygulanmasını esas alan fizikalizm anlayışının sosyal ve beşerî bilimlerdeki hâkimiyetini de sarsmıştır. Çünkü dijital veriler, bilim yapmak için tek kaynağın doğa bilimlerde olduğu gibi deney ve gözleme dayandırılmasına gerek kalmadan bilim yapmayı mümkün kılmaktadır.

Dijitalleşme ve dijital veri etkisi ve bu verilerin sunduğu somut sonuçların bilimsel çalışmalar içerisinde bilim insanı tarafından anlamlı hale getirilip kullanılması tüm bilimsel çalışmalara ama özellikle sosyal ve beşerî bilim çalışmalara yeni bir soluk getirmiştir. Çünkü dijital veriler ve sonuçlar sosyal ve beşerî bilimlere fizikalizm etkisinden uzakta farklı bir nesnellik etkisi kazandırır. Üstelik bu nesnellik, sosyal ve beşerî bilimlerin doğa bilimsel felsefesini benimsemek zorunda kalmadan elde edebileceği bir özellik olmuştur. Yani dijital verilerin bilimsel çalışmalarda kullanımı sayesinde sosyal ve beşerî bilimlerde pozitivistim, fizikalizm etkisi olmadan dijital olarak elde edilmiş sayısal verilere dayalı nesnel bilgilerin ortaya çıkarılması sağlanabilmektedir.

Özetle laboratuvarlarda yapılan, deney ve gözleme dayanan yöntemi esas alarak sosyal ve beşerî bilim çalışmaları da dâhil her araştırmada kullanılmasını benimseyen bilim yapma anlayışının yerini dijital temelli, internet ile başlatılan, yürütülen ve dijital sonuçlara ulaşan araştırmalar almış durumdadır. Sosyal ve beşerî bilimlerin araştırma konusunun insan ve toplumsal hayat ve bu hayat içerisinde yaşanan pek çok farklı durum olduğu düşünülüğünde, internet çok daha geniş kitlelere çok daha farklı fikirlere ulaşarak neredeyse sınırsız veriye ulaşabilme özelliği ile pozitivistim anlayışının sınırlı araştırma alanını aştığı görülmektedir.

Tüm bunların dışında veri bilimi ve hesaplamalı düşünme ile bilim yapma anlayışına yönelik çeşitli şüpheli yaklaşımlar da bulunmaktadır. Dijital verilerde elde edilen genetik kodların, kişisel görüşmelerin, sosyal medya içeriklerinin, arama motorlarında yapılan aramaların ve insanlar tarafından oluşturulan tüm dijital verilerin analizi yapılırken olumlu yönleri ele alındığı kadar tehditleri de fark edilmesi gereken bir durumdur. Çünkü dijital verilerin kötü amaçlı kullanımı gerek bilim gerek toplumsal gerekse de bireyler için ayrı ayrı tehditler oluşturmaktadır. Dijital verilerin başarısının ve etkisinin artması için avantajları kadar dezavantajlarına da odaklanılması ve sorunların çözümü için çaba harcanması gerekmektedir.

Olumlu ve olumsuz tüm yönleriyle dijital veri etkisi ele alındığında gelecek dönemlerde dijital içeriklere ve dijital veri kullanımına dayanan, hesaplamalı düşünme sistemi ve hesaplamalı bilim yapma tarzını benimseyen ya da bunlardan faydalanan herhangi bir alanda gerçekleştirilen bilimsel araştırma sayısının gittikçe artması ön görülebilecek bir durumdur. Bu durum kendisini en çok sosyal ve beşerî bilimlerde hissettirmeye devam edebilecektir.

6. Kaynakça

- Adorno, T. (1977). Sociology and Empricial Research . D. Frisby içinde, *The Positivist Dispute In German Sociology* (s. 69-70). London: Heinemann Pub.
- Adorno, T. (2000). *Minima Moralia: Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar* (O. Koçak, & A. Doğan, Çev.) İstanbul: Metis .
- Ataman, K. (2008). Bilimsel Sosyal Bilim İdealinin Açmazları: Bir Hermenötik Açılım Teklifi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 313-329.
- Baldız, B. (2004). Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik ve Pozitivizmin Eleştirisi. *Sosyoloji Dergisi*(12-13), 135-158.
- Ballıkaya, C. (2015). Pozitivizm: Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi ve Sosyolojik Düşünceye Etkileri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*(33), 87-106.
- Berry, D. M. (2011). The Computational Turn: Thinking About the Digital Humanities. *Culture Machine*, 12, 1-22.
- Bravo, I. B. (2007). Viyana Çevresinin bilim Tasarımı. *Kayı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 41-50.
- Bruzina, R. (2009). Fizikalizm. A. Cevizci içinde, *Felsefe Ansiklopedisi* (F. Elmas, Çev., s. 605). Ankara: Ebabil Yayınları. <https://www.academia.edu/35901388/F%-C4%B0Z%C4%B0KAL%C4%B0ZM> adresinden alındı.
- Bryant, C. (1985). *Positivism in Social Theory and Research: Theoretical Traditions in the Social Sciences*. London: Macmillan Publishers Ltd.
- Carnap, R. (1935). *Philosophy and Logical Syntax*. London : Kegan Paul.
- Cassirer, E. (2017). *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi* (1. Baskı b.) (D. Özlem, Çev.) İstanbul: Notos.
- Cevizci, A. (2010). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma .
- Çelebi, V. (2015). Zihinsel Süreçlerin Fiziksel Olarak Açıklanması Problemi ve Fizikalizm Eleştirisi. *Felsefe Dünyası*, 127-152.

- Dilthey, W. (2011). *Hermeneutik ve Tin Bilimleri* (D. Özlem, Çev.) İstanbul: Notos Kitap.
- Doğan, S. (2012, Ocak 30). *Bilgi Olgudadır: Pozitivizm*. Açık Bilim: <http://www.acikbilim.com/2012/01/dosyalar/bilgi-olgudadir-pozitivizm.html> adresinden alındı.
- Freyer, H. (1971). *İçtimai Nazariyeler Tarihi* (T. Çağatay, Çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Frolov, I. (1997). *Felsefe Sözlüğü* (A. Çalışlar, Çev.) İstanbul: Cem .
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji* (H. Özel, & diğerleri, Çev.) Ankara: Ayraç .
- Hegel, G. W. (1991b). *Hukuk Felsefesinin Temel Prensipleri* (C. Karakaya, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Hekman, S. (1999). *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik* (H. Arslan, & B. Balkız, Çev.) İstanbul: Paradigma.
- Hira, İ. (2000). Sosyal Bilimler: Yasa Koyucu Tasarımdan Yorumcu Tasarıma. *Bilgi, Sosyal Bilimler Dergisi*(3), 81-96.
- İşıklı, Ş. (2014). Büyük Veri, Epistemoloji ve Etik Tartışmalar. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 5(17), 90-122.
- Keat, R. ve Urry, J. (1994). *Bilim Olarak Sosyal Teori* (N. Çelebi, Çev.) Ankara: İmge.
- Korlaelçi, M. (2002). *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*. Ankara: Hece .
- Köseoğlu, F., Tümay, H., ve Budak, E. (2008). Bilimin Doğası Hakkında Paradigma Değişimleri ve Öğretimi ile İlgili Yeni Anlayışlar. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(2), 221-237.
- Kuhn, T. (2017). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (N. Kuyaş, Çev.) İstanbul: Kırmızı.
- Kurtyılmaz, D. (2018, Haziran 15). Pozitivizmin Doğrulama ve Yanlışlama İlkeleri Ekseninde Modern Bilimin Bilgiyi Metafizikten Arındırma İdeali. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* , 5(1), 15-33.
- Kuş, E. (2007, Aralık). Sosyal Bilim Metodolojisinde Paradigma Dönüşümü ve Psikolojide Nitel Araştırma. *Türk Psikoloji Yazıları*, 10(20), 20-41.
- Leonelli, S. (2014). Philosophy of data-intensive science. Exeter. 2019 tarihinde <https://archive.mith.umd.edu/sharedhorizons/wp-content/uploads/Shared-Horizons.Sabina-Leonelli.pdf> adresinden alındı.
- Magee, B. (1990). *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı* (M. Tunçay, Çev.) İstanbul: Remzi .

- Meriç, C. (2006). *İlk Sosyolog İlk Sosyalist Saint Simon*. İstanbul: İletişim .
- Narski, İ. S. (2013). Pozitivizmin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi. *Pozitivizm* (s. 25-118). içinde İstanbul: Everest.
- Ömerustaoğlu, A. (2004). *Bilgi Kuramı: Karl R. Popper'ın Eleştirel Akılcılığı Üzerine*. Ankara: Araştırma.
- Özçınar, Ş. (2018). K. Marx'ın Feuerbachçı Hegel Eleştirisi . *ETHOS: Dialogues in Philosophy and Social Sciences*, 11(1), 164-188.
- Özlem, D. (1998). *Bilim, Tarih ve Yorum*. İstanbul: İnkılap.
- Özlem, D. (2010). *Felsefe ve Doğa Bilimleri*. İstanbul: Notos.
- Poloma, M. (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* (H. Erbaş, Çev.) Ankara: Gündoğan.
- Popper, K. R. (2012). *Bilimsel Araştırmanın Mantığı* (İ. Aka, & İ. Turan, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rosenau, P. (1998). *Post-modernizm ve Toplum Bilimleri* (T. Birkan, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat.
- Rutli, E. E. (2014). Sosyal bilimlerde Pozitivizm Tartışması: Adorno ve Popper. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*(1), 134-160.
- Schönberger, V. M. ve Cukier, K. (2013). *Büyük Veri: Yaşama, Çalışma ve Düşünce Şeklimizi Dönüştürecek Bir Devrim* (B. Erol, Çev.) İstanbul: Paloma .
- Seyrek, A. M. (2018). *Felsefe Sözlüğü* (Y. Güler, Dü.) İstanbul: Yediveren.
- Stuart, S. ve Loon, B. V. (2012). *Eleştirel Teori* (A. E. Pilgir, & E. Arıcılar, Çev.) İstanbul: NTV.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi* (O. Akinhay, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat.
- Ural, Ş. (1986). *Pozitivist Felsefe*. İstanbul: Remzi.
- Weber, M. (1977). "Objectivity in Social Science and Social Policy. F. R. Dallmayr, & T. A. McCarthy içinde, *Understanding and Social Inquiry* (s. 24-38). Notre Dame: : University of Notre Dame .
- Yıldız, R. ve Hira, İ. (2010). Sosyal Bilimlerde Yöntem Tartışmaları Bağlamında Kuhn Ve Rothacker. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(2), 134-153.

ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi

ISophos: International Journal of Information, Technology and Philosophy

ISOPHOS • Yıl/Year: 2 • Sayı/Num: 2 • Bahar/Spring 2019

ISSN: 2651-463X

Kurumsal Çalışma Hayatına Heideggerci Bir Bakış

Hasan Yükselten
Marmara Üniversitesi
hyukselten@hotmail.com

Özet

Günümüzdeki anlamıyla çalışma olgusu temel olarak sanayi devrimi sonrasında şekillenmiştir. İnsanın “mesai” kavramı ile tanışması bu döneme denk gelir. Çalışma hayatındaki hızlı dönüşümün itici gücü olan büyük boyutlardaki mekanik teknoloji, ekonomi ve iş yaşamındaki insanı, “kullanıcı” ve “araç”a dönüştürmüştür. Peki, insanın kullanıcıya dönüşümü ne anlama gelir? İnsanın bir araç olarak konumlandırılmasından ne anlamalıyız? Kurumsal çalışma hayatında, çalışan ile makine birbirlerinin homolog sistemleri gibi kabul edilir. Bir çalışanın yaptığı işleri bir makine de yapabilir. Bundan sonra etkileşim her zaman çift yönlü olacaktır: Mekanikleşen insan ve insanileşen makineler. Heidegger’e göre mekanikleşme yirminci yüzyılında insani olan her şeyi ve hatta doğal dünyayı kuşatmıştır. Heidegger, teknolojinin gelişimiyle şekillenen tekno-dünyanın eleştirisini yapmış ve modern dünyada buna karşı düşüncenin görevlerini belirlemeye çalışmıştır. Bu çalışmada, günümüzkurumsal çalışma hayatı, Heideggerci teknik eleştirisi bağlamında analiz edilmiştir. Bilişim devrimiyle kesinlikle tüm yönleriyle yeniden biçimlendirilen çalışma hayatı, insanın mekanikleşmesi ve dehumanizasyon (insansızlaştırma) koşullarından bazılarını tespit etmektedir. Sonuçta kurumsal çalışma hayatının insanı nesneleştirerek kullanıcıya dönüştürdüğü hipotezi desteklenmektedir. İnsanın cansız araçlar kategorisine indirgenmesi, felsefi ve sosyolojik analizlere açıktır.

Anahtar Sözcükler: Heidegger, Teknoloji Felsefesi, Kurumsal İş Hayatı, Teknolojik Düzen.

Heideggerian View of Corporate Work Life

Abstract

The working phenomenon in the present sense was basically shaped after the industrial revolution. In this period that people meet with the term of overtime. The large-scale mechanical technology, the driving force of the rapid transformation of work life, transformed the economy and business people into users and tools. So, what does it mean to transform into a user? What should we understand from the positioning of human being as a tool? An employee and a machine have been con-

sidered as each other's homologous systems in the corporate work life. An employee can do a job, a machine can also do. From now on the interaction will always be bidirectional: Mechanized human and humanized machines. According to Heidegger, in the twentieth century the mechanization encompassed everything human and even the natural world. Heidegger criticized the techno world, shaped by the development of technology, and sought to determine the tasks of thought in the modern world. In this study, today's corporate work life is analysed in the context of Heideggerian technical criticism. The work life, which has been reformed with all aspects of the IT revolution, identifies some of the conditions of human mechanization and dehumanization. As a result, the hypothesis that the corporate work life is objectified and transformed into the user is supported. The reduction of human to the category of inanimate vehicles is open to multi-dimensional criticism and analysis.

Keywords: Heidegger, Philosophy of Technology, Corporate Work Life, Technological Order.

1. Teknoloji, İnsan, Toplum ve Felsefe

Teknoloji günümüzde gündelik yaşamın çeşitli boyutlarına nüfuz etmiştir. Bilimsel, sanatsal, politik ve dini etkinlikler de gittikçe teknolojikleşmektedir. Ekonomi ve profesyonel çalışma hayatı da teknolojik destekten fazlasıyla yararlanmıştır. Emek ve zamandan tasarruf sağlayan insan için imkânsız görünen birçok girişimi mümkün hale getiren teknoloji, beraberinde çeşitli sorunlara da yol açmıştır. Çevre kirliliği, işsizlik, teknolojik ve dijital uçurum, teknoloji bağımlılığı, teknolojik suçlar, gerçekliğin sannallaşması, mahremiyet, denetim, mekanikleşme gibi yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Çünkü teknoloji-insan arasındaki ilişki, McLuhan'ın dediği gibi tek yönlü değildir: Teknoloji, insanların sadece kullandığı icatlar değildir; aksine insanları yeniden icat eden araçlardır. Biz araçlarımızı biçimlendiririz fakat buna karşın onlar da bizi biçimlendirir (McLuhan, 1964).

İlk bakışta birbirlerinden çok farklı alanlar gibi görünse de felsefe ve teknoloji arasında aslında çok kuvvetli bağıntılar vardır. Felsefe temelde sorular sorar, çoğunlukla da eleştirel düşünme üzerine kurulu bir disiplindir. Teknoloji ise fiziki ve kanıtlanmış argümanlar üzerine bina edilen bilimsel bilgilerin hayata geçirilmesidir. Bu yüzden teknolojik gelişmeler bilimin konusudur, felsefenin değil. Fakat felsefe, insanla ilgili bir disiplindir ve insanla ilgili her şey, özellikle de teknoloji felsefesi ilginin odağıdır. Teknoloji, insan ve toplum üzerindeki etkileri göz önüne alındığında salt fayda sağlayan araçlar olarak düşünülemez. Artık teknolojik değişim öyle büyük bir hızla gerçekleşmektedir ki ne yöne doğru ilerlediğimize karar vermek için dikiz aynası işe

yaramamaktadır. Felsefi sorgulanmadan muaf tutulan teknolojinin insanlığı ne yöne doğru götürmekte olduğundan emin olunamaz.

Pozitif ve negatif etkileriyle teknolojikleşme sosyolojik, psikolojik, bilimsel ve felsefi analizlere tabi tutulmuştur. Felsefi ilgi, teknolojinin pozitif ve negatif etkilerine dair bir dizi konuyu sorunlaştırmış haldedir. Örneğin süper yapay zekâ, teknolojinin yan etkisi olarak iklim değişikliği, nükleer savaşlar, süper-insan vb. kaynaklı kıyamet senaryoları da dile getirilmektedir. Benzer şekilde teknolojiden ayrı kalma korkusu, tekno-fobi, tekno-stres, internet bağımlılığı, yalnızlık duygusu, reel ilişkiler yerine sanal ilişkileri tercih etme vb. problemler teknolojinin gelişmesiyle koşut olarak ortaya çıkan problemlerdir (Işıklı ve Küçükvardar, 2016, s. 229). Teknolojik gelişmelerin insanlığın hayatına gelecekte ne tür negatif etkileri olacağıyla ilgili de pek çok distopya (karanlık gelecek senaryosu) dile getirilmektedir. Dolayısıyla bilimveya teknoloji, dışarıdan bakan bir gözle eleştirel yaklaşımla ele alınmalıdır. Bunu da en doğru şekilde teknoloji felsefesi yapabilir.

On sekizinci yüzyıla kadar felsefe ve bilim birlikte hareket etmekte, bilim zaten felsefenin içinde yapılan bir alt disiplin olarak görülmekteydi. Örneğin modern bilimin ilk kuramı olan Newton'ın kitabı, **Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri (Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica)** adını taşımaktaydı (Newton, 2016). Bu tarihten sonra özellikle de sanayi devrimini takip eden yıllarda, teknolojik gelişmelerin verdiği güvenle felsefeye sırt çeviren bilim, sonunu düşünmeyen yani insanlığı nereye götürdüğünü bilmeyen bir teknoloji üretmeye başlamıştır. Bilim ve teknoloji arasındaki sıkı ve karşılıklı işbirliği, dışsal sorgulamaya izin vermeyen kapalı bir bilim ve teknoloji felsefesine yol açmış görünmektedir. Örneğin 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Albert Michelson, bilimin tamamlandığını bundan sonra yapılacak tek şeyin daha hassas hesaplamalar yapmak olduğunu söylemiştir (Işıklı, 2012, s.2). Teknoloji üretmeyi mümkün kılan bilimin bu başarılarından güç alan filozof Schlick ise görece yeni epistemolojik bir prensip önermiştir: “Bir önermenin anlamı, onun doğrulama yöntemidir.” Bu neo-pozitivist prensipte dile gelen doğrulama ilkesine sıkı sıkıyabağlı kalan Viyana Çevresi filozofları, artık felsefenin de bittiğini, yapılması gereken tek şeyin bilimin önermelerini çözümlenmek olduğunu iddia edebilmişlerdir (Magee, 2004). Bununla birlikte bilim, felsefeyi yadsımasının bedelini, teknolojinin sadık hizmetkârı olmanın ötesine geçememekle ödemiş, insan ise Heidegger'in ifadelerinde teknoloji karşısında özne olma konumunu kaybetmiş, nesne durumuna düşmüştür. Tekniği, felsefe ve sanattan ayıran bilim, teknolojinin bir anlamda insana tahakküm etmesinin de yolunu açmıştır.

Bu araştırmada, teknolojikleşen veya teknolojik destekle işleyen iş dünyasında insanın bir birey olmaktan çıkarılması ve sadece belirli işlevleri yerine getiren canlı bir

makineye, bir araca dönüşmesi konu edilmiştir. Günümüzün teknolojikleşmiş kurumsal çalışma hayatında insan, çeşitli teknolojik baskılar altındadır ve bir birey olarak varlığını korumakta zorlanmaktadır. Bu zorlayıcı baskıyı tasvir edebilmek için araç-sallaşma, nesneleşme, işleve indirgenme, stokta tutma, varlığın kendini geri çekmesi gibi Heideggerci terimler uygun olabilir.

2. Teknoloji ve Kurumsal Çalışma Hayatı

20. yüzyılda insanın kurumsal çalışma hayatındaki konumu, teknolojinin insana tahakkümü, teknolojik gelişmenin insanlığa katkıları ve zararları gibi konular felsefecilerin de dikkatini çekmiş, bu konuda ayrıntılı eserler verilmiş, Frankfurt Okulu, Chicago Okulu gibi kurumlarda da bu konular irdelenmiştir. Teknoloji ve iletişim alanında yaşanan gelişmeler, çalışanların gözetimini kolaylaştırırken çalışma hayatında sıradanlaşan işler, niteliğin de önemsizleşmesine, bunun ötesinde çalışanın nesneleşmesine yol açmıştır. Özellikle kurumsal çalışma hayatında insan bir makine, bir araç durumuna düşmüştür. Bu ise insanın mekanikleşmesi ve insanlıktan uzaklaşması anlamına gelir.

Günümüzde kurumsal çalışma hayatı, insanın ontolojik olarak artık orada var olmadığı bir hayata doğru evrilmektedir. İnsan için üretilen teknoloji, Descartes'ın insan-doğa arasında kurduğu özne-nesne ilişkisinin de ötesinde, Heidegger'in belirttiği gibi, insanı da nesneleştirerek teknoloji üretimi için raftan alınan basit bir "kaynak" a dönüştürmüştür. Personel yönetiminin insan kaynakları yönetimine dönüşmesi gibi, proje yönetim süreçlerinde çalışan insanlar da "proje kaynağı"na dönüşmüştür. Artık esas olan proje veya teknoloji üretimidir. Bu uğurda eskiyen kaynaklar, rafta ve stokta, hazırda tutulan muadili yedek kaynak ile kolaylıkla değiştirilmektedir. Tekno-dünyanın nesnesi olan insan, emre amadebir kaynak olarak değer görmektedir. İnsan, ontolojik olarak burada bir tür ismi değildir; kişiliği, kimliği bilinen bir özne, fail veya ajan değildir. Bir proje, plan veya tablodaki bir sayı, numara veya simgedir. Uzmanların belirttiği gibi, insan, teknoloji için hem tüketici hem de tüketilendir. (Işıklı ve Küçükvardar, 2016, s. 276) Kendisine, gittikçe bilinç kazanırken kendisi dışındaki her şeyi nesneleştirmek, teknolojinin giderek araç olma özelliğinden sıyrılarak bir amaç haline gelmesiyle ilgilidir.

Kurumsal iş hayatında ortak çalışma alanlarında benzer iş rolleri üstlenen çalışanlar, kurumun amacı doğrultusunda tesis edilmiş düzen içerisine "yerleştirilmiş ve aynılaştırılmış araçlar" görüntüsü sunarlar. İş hayatının öncesinde eğitimde birlik adı altında tek-biçimli eğitim tarafından topluma hazır halde sunulan "kalifiye eleman" kavramında ifade edilen "kullanıma hazır insan kaynağı unsuru" olarak yetiştirilir. İş hayatında ise kendinden bekleneni gerçekleştirme, bir çalışanın ödül-

lendirilmesini gerektirir. Çalışanlar, hedefinde verimlilik ve daha fazla üretim olan çalışma düzenine özgür iradeleriyle uyarlar. Kurumsal hayat, insanın kişisel kimliğini pasifleştirirken kurumsal kimliğini ön plana çıkarır. Başka bir açıdan kişiye sadece o kurum içinde kalmaya devam ettiği sürece bir değer taşıdığı ve hatta hayatın anlamının kurumsal iş hayatı olduğu telkin edilmektedir. Yani modern dünya bir özgürlükler dünyası değildir. Bilakis teknolojik taciz altında nesneleşen insanın bütün hareketlerinin kontrol altına alınarak takip edildiği bir dünyadır.

2.1 Kurumsal Çalışma Hayatında Birey ve Kimlik

Kurumsal iş hayatında çalışanların kartvizitlerini yakalarında taşıması, efendisinin ismini boynunda taşıyan Sakson kölelerini çağırıştırır. Kişilerin kimliği iş yerinde geçerli değildir. Onlara gerçekte kim olduklarını, iş yeri yönetimi tarafından verilen kartvizitler söylemektedir. Yönetici, memur, eleman, muhasebeci, koruma, güvenlik vb. kartvizitler kişiyi göstermezler, çalışanı gösterirler. Kartvizitlerden çalışan banka hesabına ay sonunda yatan paranın miktarını, emri altında çalışan eleman sayısını, kullandığı araçların markasını, sigorta primlerini ve elbette ki tekno-toplumdaki prestijlerini görebiliriz. Fakat işverenler, neredeyse tamamı elektronik çipler barındıran bu kartvizitlerin en çok da sunduğu kesintisiz gözetim imkânını önemserler. İş yeri kimlikleri, çalışanların mesai saatleri içindeki her hareketini izlenebilir hale getirmenin fiyakalı araçlarıdır. Aslında sürekli izlenebilirlik, çalışanın zorunlu olarak rıza gösterdiği ve ikna olduğu dikizleme seanslarından başka bir şey değildir. Çalışanın iş dışında da işe dâhil edilmesini ve takip edilmesini mümkün kılan cep telefonu, internet, elektronik posta, anlık mesajlaşma programları ve mobil uygulamalara her gün yeni teknolojiler eklenmektedir. Çalışanların dünya ile bağlantıda olmak için kullandıkları bu teknolojiler, dünyayı işe dönüştürmekte, iş dünyası söz konusu olduğunda ise çalışanı işle bağlantılı hale getirmektedir. İnsanı dünyaya bağlayan, dünyayı dönüştürmek için icat edilen cihazlar, çalışanı işe bağlar. Her şeyin uzaktan erişilebilir, kontrol edilebilir ve yönetilebilir bir araca dönüştüğü nesnelere interneti dünyasında insan da uzaktan erişilebilir durumdadır. İşe bağlı herhangi bir bilgisayar, makine, üretim veya denetim aracıdır. İnternete bağlı olan sanki iş ve nesnelere değil, insanlardır.

2.2 Kurumsal Çalışma Hayatında İşin Anlamı

İşin insanın yakasını bırakmama arzusu, tekno-kültürde teknolojik desteğe kavuştuğundan beri insan yakasını işten kurtaramamaktadır. İnsan evinde, sokakta, alışverişte ya da eğlencede işin kuşatması altındadır. Şimdi burada bulunan insan, işle bağlantıda kaldığı müddetçe o an orada var olmayan bir şeye dönüşür. Kişi ve yaşadığı dünya birbirinden koparılır. Kurumsal iş hayatında, plazanın içerisinde olduğu sürece, “işte olmak” bakımından hangi kartviziti taşıdığıнын önemi yoktur. Birbirlerine karşı

güçlü veya zayıf kartvizitlere bağlı olarak hak ve erişim imkanları açısından farklılık olsa da her iki kartvizit için de her zaman bir üst pozisyon, bir tür havuç olarak başlıca motivasyon kaynağıdır. Çalışan, kendi insani benliğini kurumun varlığına bir anlamda armağan etmekte, bu süreçte kendi var oluşunu unutmaktadır.

Çağımız, işin ve çalışmanın merkezi roller sergilediği bir çağdır. Kişinin işi varsa saygınlığı, parası ve hatta kimliği vardır. Ancak teknolojik gelişmeyle birlikte ekonomi kurumunda birçok yeni iş modeli ortaya çıkmıştır (Işıklı ve Küçükvardar, 2016, s. 285). Özellikle bilişim sektöründe, e-iş, e-ticaret, uzaktan çalışma, farklı ülkelerden kişilerin portal üzerinden birlikte çalışması vb. yeni iş modelleri oluşmuştur. Uzaktan yani her yerden iş yapabilme sorgulanmaksızın pozitif bir gelişme olarak görülmüştür. Fakat uzaktan iş yapabilmenin, işin uzaktan sizi bulması, sizin işten uzaklaşıp kafanızı dinlediğiniz zamanlarda sizi rahat bırakmaması sonucunu da doğurması kaçınılmazdır. Böylece iş hayatı, bütün hayatı işgal eder bir vaziyete dönüşmüştür. Yol, ev, kafeterya, vb. pek çok mekân ofisin devamı olarak işle bağlantılı mekânlar haline gelmiştir. Bunun sonucunda saygınlık ve para sahibi olan kişilerin zamanlarını istedikleri gibi planlayabilmeleri beklenirken kurumsal çalışma hayatındaki pek çok insan kendileri için harcayacak zaman bulamamaktan şikâyetçi olmaktadır.

İş hayatında iletişim içerisinde bulunulan kişiler, sadece gerektiğinde kullanılmak üzere kayıtlı olan birer kantağa (bağlantı) dönüşmüştür. Telefon kayıtlarındaki kişiler sadece birer nesne veya araç durumundadırlar ve işe yaradıkları sürece vardılar. Orta Çağ toplumunda, yani içine doğulan hazır bulunan, toprağa bağlı bir cemaate aidiyeti olan bir kişinin aforoz edilmesi, nasıl ki o kişinin bütün yaşama imkânlarının elinden alınması yani ölüme mahkûm edilmesi anlamını taşıyorsa kurumsal çalışma hayatında da mevkiini, pozisyonunu, işini kaybeden kişi, benzer şekilde yokluğa mahkûm edilmektedir. Kişinin değeri, işini, mevkiini koruduğu sürece sadece bir araç olarak potansiyel kullanım değeri kadardır.

2.3 Fazla Mesainin Geleneksel Anlamını Yitirmesi

Kurumsal çalışma hayatında fazla mesai, ekstra bir durum olmaktan çıktığında çalışkanlık, özendirilen ve erişilmesi beklenen bir erdem olmanın sınırlarını çoktan aşmış olur. Çağımızın iş yaşamında çalışma temposunun tanımlayıcı ilkesi “Daha çok kazanmak için daha çok çalışmak” şeklindedir. Peki, insanlar daha çok kazanmanın anlamını sorguluyorlar mı? Fazla çalışmak, niçin “gereğinden fazla çalışmak” olarak görülmüyor? Fazla, sözcük anlamıyla “gereğinden çok” demek değil midir? Harcama gücü, gelişmiş toplumun en önemli statü göstergesi olduğunda yeni slogan “Daha çok harcamak için daha çok kazanmak” biçimine bürünür.

Aşırı çalışmak, özendirilen ve yükselmek için gerekli olan bir şart olarak görül-
mekte ve çok çalışmak kutsanmaktadır. Çünkü sistem tüketim odaklıdır ve bu yüzden
normallığın öldüğü bir sistemdir. Normal çalışma temposu, normal insani deneyim-
leri yaşamak ve normal bir yaşam sürmek için gerekli ekonomik birikimi sağlamaktan
uzaklaştırılmıştır. Teknoloji dünyasının önde gelen isimleri, “modern zaman kahra-
manları” şeklinde rol model olarak sunulurken elde ettikleri başarılar hikayeleştiri-
lerek çalışanları çalışmaya daha çok motive etmeye hizmet etmektedir. Örneğin tek-
noloji girişimcisi ElonMusk’ın, başarısını haftada 120 saat çalışmaya borçlu olduğu
şeklindeki sözleri, haber manşetlerinde yer aldı. Frankfort’un dile getirdiği gibi, in-
sanlar bu durumu örnek alarak haftada 120 saat çalışmanın kendilerine de harika
şeyler getirebileceğini düşünebilirler fakat bu “gerçekçi” değildir (Wetsman, 2019).
Fazla mesai ile gerçek başarı arasında kurulan korelasyonlara neredeyse küresel
ölçekte inanılmaktadır. Çalışmanın aylıklık ve boşa zaman harcamaya karşı çağdaş
üstünlüğü apaçık ortadadır. Günümüzde insanın iş dışında hiçbir şey için yeterince
zamanı yoktur. Fakat huzur, mutluluk ve tatmin gibi evrensel ölçütler açısından insa-
nın durumu net değildir. Hastaneler, sosyal yardım kuruluşları, psikiyatr poliklinikleri
ve alternatif tedavi turizminin bu yüzyılda yıldızının giderek parlaması arasında da
korelasyonlar olduğu açıkça söylenebilir.

3. İşin Yayılımı: Çalışmanın Özel Yaşama Tahakkümü

Daha fazla çalışmak ve kazanmak, kişinin özel hayatından alır. İş öylesine yoğun
talep görür ki insanlar, özel yaşamlarından çok azını kendilerine ayırırlar. İş, gündelik
yaşamın büyük boyutlarını işgal eder. Bu işgal birçok çalışan için meşrudur: Kurumsal
iş hayatının kuşatıcılığı çalışma sistemine dâhil olmak isteyen çalışanlara giriş koşu-
lu olarak baştan sunulur ve yeni oluşmuş bir çalışma alışkanlığı olarak baştan kabul
edilen sıradan bir kural olarak görülür. Sürekli daha fazla verimlilik hedefiyle kısalan
proje süreleri sonucunda, varlığın ve sükûnetin unutulduğu iş odaklı yaşam tarzında
anahtar kavramlar **araçsallaşma** ve **yoğun strestir**. İş odaklı yaşam tarzı egemenliğini
her yana doğru genişletmektedir. Eğlence, boş vakit, tatil, gezi ve yemeklerde, gece
ve sabahın erken saatlerinde iş hep kendini bize sunar, bizden ilgi bekler.

Kurumsal çalışma hayatında kişinin tükettiği kadar değerli olduğu anlayışı hâkim-
dir. Bu anlayışın neticesinde adeta bir gösteri dünyasına dönen çalışma hayatı, sadece
giyim kuşam, yeme içme açısından değil aynı zamanda hal, tavır ve davranış açısından da
basmakalıp ve tekdüze insan tipini üretmektedir. Seri üretim arabalar arasındaki
fark nasıl ki sadece şase numaralarıysa kurumsal çalışma hayatında araç haline gelen
ve sıradanlaşan çalışanların da ayırt edici özellikleri boyunlarında taşıdıkları kimlik
kartvizitlere benzetilebilir. Başka bir ifadeyle çalışanları, seri üretimden çıkmış araç-

lara benzetmek mümkündür. Brian O'Connor'a göre çalışma hayatındaki insanlar, iş yerinin yapısına ve bilindik görevlerine uyacak şekilde geliştirilmiş ve uyarlanmış bir beceri kümesine sahiptirler. Sahip olmadıkları şey ise aylıklık becerisi ve boş zaman kapasitesidir. Boş zamanlarında canları sıkılır, ne yapacaklarını bilmezler. Sonuç olarak yıllık izin talebinde bile bulunmayabilirler (Humphreys, 2019).

4. Heideggerci Teknoloji Eleştirisinin Ana Hatları

Teknoloji felsefesi kavramı daha önce yaşamış düşünürler tarafından kendi dönemlerinin teknoloji algısı çerçevesinde gündeme getirilmiştir. Teknoloji felsefesini Antik Yunan'a kadar götürmek mümkündür. Bu alanda felsefe, teknolojinin doğası ve sosyal etkileriyle ilgilenmektedir. Örneğin Herakleitos (MÖ 500) ve Demokritos (MÖ 410) teknolojiyi doğanın taklidi (imitasyon) olarak tasvir eder. Demokritos'a göre ev yapma işi kırılancın, dokumacılık ise örümceğin taklit edilmesinin bir sonucudur. Bir ustanın esas işi mevcut eserleri inceleyerek bu yaratılmışların benzerlerinin üretim süreçlerini tasarlamaktır. İmitasyon (taklit) olarak doğa görüşünü onaylayan Aristoteles'e göre teknoloji, doğanın tamamlayamadığı işleri bitirebilir. Bununla birlikte teknolojiyi sadece bir imitasyon olarak değil, bazen de doğanın tamamlamayı başaramadığını tamamlayan bir sanat olarak ele almıştır (Aristoteles, 2017). Antik Yunan'da teknoloji kavramı daha çok bir işi yapmanın doğru yolu anlamında, nesnel bir bağlamda kullanılmıştır. John Dewey, Martin Heidegger, Karl Marx gibi düşünürlerin felsefi görüşlerinden hareketle teknolojiye dair felsefi çıkarımlar yapmak mümkün olmuştur.

Teknik sözcüğü Yunanca "tekhne" sözcüğünden türetilmiştir. Heidegger'e göre tekhne (teknik) sözcüğü, içerdiği birçok anlamın yanında "el işi, zanaat, pratik yetenek, bilgi, marifet vb." anlamlarını gelen "sanat" ve "ustalık" kavramlarını da kapsar. "Logos" kavramı ise anlamlandırma, mantığa büründürme, akla vurma vb. anlamlara gelir (Heidegger, 1998, s. 54). **Oxford İngilizce Sözlüğü**nün tanımlarından birine göre teknoloji sistematik iyileştirmedir (Oxford Dictionaries, 2019). Teknoloji bu anlamda pratik uygulamalara yönelik bilgi olarak açıklanabilir. Buna göre teknoloji, bizim eksikliklerimizi tamamlayan ve becerilerimizi arttıran yeteneklerdir. Örneğin uçma yeteneğimiz olmadığı için uçan araçlara, ağaçları kesmek için balta ve testerelere, zihnimizin matematiksel yetersizliğinden ötürü, hesap makinesi veya bilgisayarlara ihtiyaç duyarız. Bu şekilde teknoloji bizim becerilerimizi arttırır.

Teknoloji felsefesi, bir tür epistemoloji kaynağı olarak çağımızın genç bilim dalları arasındadır. Martin Heidegger de bu alanın kurucularından biridir. Heidegger teknolojiyi, hakikati bulmak ve hakikate doğru gitmek çerçevesinde bir inkişaf ve zuhurat olarak değerlendirir. Heidegger'e göre teknoloji, insan gelişiminin merkezidir fakat en büyük tehlikeyi de o oluşturur. Her ne kadar tekniği Varlık'ın bir görünümü, açılı-

mı olarak felsefesine uyarlasa da onun, dünüyasal bir gerçeklik olarak, Varlık ve İnsan varlığı için olası bir tehdit unsuru ve büyük bir tehlike olarak değerlendirir ve eleştirir (Heidegger, 1998, s. 71). Tekniğin sonu gelmeyen ilerleyişi insana öncelikle Varlık'ı, daha sonra da kendi yazgısını, kendi hakikatinin bilgisini örterek ölümlü bir varlık olduğunu unutturur.

Heidegger, Varlık (Being) ve var oluş (existence) arasında ayırım yapar. “Varlık her türlü nesneden ayrılmalıdır” (Heidegger, 1996, s. 272). Nesnelere ontik olarak mevcuttur (existence) ve bilimin konusudurlar. Fakat felsefenin konusu varlık ise ontolojik var olan Varlık'tır. Fiziki evrende nesnelere kategorik düşünmeyle tasvir edilebilirler fakat bütünsel Varlık bu tür girişimi yanıtsız bırakır. Ontolojik “Varlık”, kullanıma hazır haldeki mevcudiyetten daha fazladır. Nesnelere, araç gereçler, cisimler ontik varlıklardır. Beden-ruh, öz-görünüş, töz-ilinek gibi kategorik ayrımlar, Varlığı kavramaktan çok uzaktır. Varlık'ı kavrayabilmek için “var olanların neler olduğunu” sormaktan vazgeçip “var olmanın ne anlama geldiği” soruşturulmalıdır. Bir bütün olarak Varlık, Dasein'dir. Heidegger'e göre “Varlık” kendiliğinden açık kavramdır. Tüm bilmede, önesürümde, varolan-şeylere doğru her davranışta, her kendi-ile-ilişkide “Varlık” kullanılır ve anlatımda bunlar “dosdoğru” anlaşılabilirler” (Heidegger, 2004, s.23). İnsan varlığı ile “Varlık” arasında kurulan bağıntılar, var oluş ile insan arasında da kurulur. İnsanın var olanlarla girdiği ilişki karşılıklıdır. Var olanlara el altında tutulan nesnelere olarak yaklaştığında insan kendini nesneleştirme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Bu bağlamda teknik, bir imalat olmakla birlikte aynı zamanda hakikatin kendini gizlediği bir alan haline de gelir:

“Şeylere sadece kullanım değerleri açısından bakmaya mahkûm etmekte hatta şeylerin şey olarak görünüşünü yok ederek onları hiçleştirilmektedir ki şey artık şey olarak bile görünmez hale gelir. Bu durum da Varlık'ın kendini geri çekmesine ve var-olanları unutmamasına neden olmaktadır. Var-olanlar, Varlık'tan kopmakla kendi özlerinden kopmakta ve makineleşmenin nesnelere olmaktadır. Bu nedenle Heidegger, Varlığın kendini var-olanlarda sonsuza kadar gizlemesine engel olmak için onun çağrısına kulak vermenin ve sorgulayıcı düşünceyi ön plana çıkarmanın önemini vurgulamaktadır” (Delice, 2017, s. 326).

Heidegger, özne merkezli ve kartezyen bilim anlayışı karşısında oldukça köklü bir eleştiri getirir. Bu noktada, hesaplayıcı aklın dünyamıza egemen olması, çağımızın temel krizi olarak değerlendirilir. Heidegger, Varlık'ın Descartes ile felsefeden alındığını, fiziğin konusu haline getirildiğini savunmaktadır (Megill, 1998, s. 218). Descartes

“cogito” fikriyle dünyadan ayrı bir özne oluşturmakta ve dünyayı da bu öznenin emrine sunmaktadır. Heidegger’e göre, modern dünya tasarımının ürünü olan teknolojik tahakküm, Descartes’ın özne-nesne ayırımını dayanak alan hakikat anlayışının ürünüdür. Ona göre Descartes, insanı merkeze yerleştirerek modern teknolojinin temel karakterini oluşturan doğa üzerinde mutlak bir hâkimiyet kurma girişiminin yolunu açmıştır (Megill, 1998, s. 218).

Teknik, insanı kendi kökünden uzaklaştırmış, onu köksüzleştirmiş, kendi toprağı üzerinde değil de teknik koşullar üzerinde yaşamaya mahkûm etmiştir. O halde şimdi düşünülmesi ve soruşturulması gereken tekniğin varlığının düşünülmemiş egemenliğidir. Nitekim teknik doğaya tabi iken teknoloji doğaya hâkim olmakta ve doğayı emrine amade kılmaktadır. İnsan elinden çıkan ve doğaya hâkim olan teknoloji, kendisini var edeni de hâkimiyeti altına almaktadır (Heidegger, 1993, s. 34). Öyleyse Heidegger için modern teknik, insanın çağrısına dayalı olarak doğanın çözülüşü, değiştirilip dönüştürülmesi, dönüştürülmüş olanın korunması ve dağıtılması olarak sürekli bir hâzır-oluş halidir. Modern teknik doğayı insana farklı koşullarda ve farklı amaçlar doğrultusunda kullanılmak üzere sunar. İşte bu nedenledir ki doğa, insan kullanımı için hazır olarak duran bir imkânlar bütünüdür ve hazır-oluş olarak açığa çıkan ya da çıkarılacak olandır ki bu da bize tekniğin özünü verir. Çünkü “Tekniğin özü, asla ve hiçbir şekilde teknolojik değildir” (Heidegger, 1998, s. 35).

Heidegger’e göre modern teknik, bir özgürlük alanı oluşturmamaktadır. Yani modern dünya bir özgürlükler dünyası değildir. İnsan, insan varlığı olarak tüm gücünü var olanların hesaplanmasına, planlanmasına, şekillendirilmesine harcamaktadır. Bu bağlamda modern dünya kişisel bir özgürlük olarak algılansa da aslında kişinin kendi kişiliğinden kopup modern çağın kişiliğine adapte olmuş olmasından dolayı büyük bir yanılsamadır. Kişi ve yaşadığı dünya birbirinden koparılmıştır. İşte bütün bu nedenlerden dolayı Heidegger için modern teknik insan varlığı için büyük bir tehlikedir. Onun için tehlikeli olan, onu kaygılandıran tekniğin kendisi değildir. Tekniğin iblisliği diye bir şey yoktur, daha çok özünün gizemliliği diye bir şey vardır. Tekniğin özü, bir açığa çıkartma yazgısı olarak tehlikelidir (Heidegger, 1998, s. 35). Ona göre insanlık bugün hakikati, salt aklın, bilimin ve matematiksel bir tasarımın öğelerine indirgemekle aslında düşünen düşüncenin sonunu, kendi sonunu, düşünenin yokluğunu hazırlamaktadır (Towarnicki, 2002, s. 15). Bu şekilde insan da doğal nesnelere grubu içerisine itilmek, kurumsal çalışma hayatında el altında tutulan ve gerektiğinde kullanılıp atlabilen sıradan bir kaynağa dönüşmektedir. Çünkü modern teknolojik yaklaşım modern bilimin, olanın nesneleştirilmesi girişimini öteye taşıyan, bir olanın “el altında kullanıma-hazır tutma” çabasıdır.

Heidegger 20. yüzyılın en büyük ideolojisi olarak teknolojiyi görmektedir. Ona göre teknoloji, ideolojilerin gerçekleşebilmesi için sağlanan alet ve araçlar olmaktan çok, insanın dış dünyaya bakışını belirleyen bakış açısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern Çağ ile birlikte teknolojik bakış açısı yerleştirilmektedir. Bu teknolojik bakış açısının özü “çerçeveleme”dir. Teknoloji, doğa ve insanı kaynak, ham madde olarak görmeyi ve bu kaynakları düzenlemeyi amaç haline getirmiştir. İnsan (seçimi kendisinin olduğunu düşünse de) belirlenmiş ihtiyaçlara göre yetişmekte, seçilmek için bu belirli nitelikleri edinerek raflarda yerini almaktadır. “Aynı biçimde niteliksizlik de bir biçimde kullanıma hazırdır. Teknolojik kavrayışta her şey “Ne işe yarar?” sorusunun yanıtına göre sıralanır. Hiyerarşide en üstte bulunan en çok işe yarayandır”(Tonyalı, 2005, s. 93).

Heidegger’e göre Varlık bu çağda, tekrar aynı biçimde tasarılanır, yeniden üretilir ki varlığın düşüşü tam da budur. Daha büyüğünü, daha küçüğünü, daha hızlısını, daha etkisizini vb. üretme yarışı verilen modern çağda Varlık kendini geri çekmiştir. Dünya nesneleştirmektedir. Nesneleşmeye ise istatistikleştirme ve verileştirme gibi nicelikselleştirme faaliyetleri eşlik etmektedir. “Hâlbuki varlık, yeniden sunulabilecek niteliğinin ötesinde başka türlü sunulabilme imkânlarıyla doludur. Kısacası bu çağda ‘bir şeyin açığa çıkması’ diye bir şey yoktur. Bu ise hiçlik (nothingness) denen durumdur” (Işıklı, 2008). Böylece varlık, sınırsızca manipüle edilmiş, yalnızca kullanım değeriyle bilinir olmuş ve böylece araçsallaştırılmıştır. Varlığın yalnızca bazı bilme türleriyle (örneğin doğa bilimleriyle) bilinmesi varlığın değerini, kullanım değerine indirgemıştır: “Bu ne işe yarar?” sözünde bu tehlikeli tutum yinelenmektedir. Örneğin önümde duran bardak, çay ve su içilen veya herhangi başka bir işlevle kullanılan bir şey değil de yalnızca satılan bir maldır ya da yalnızca su içilen bir maldır. Böyle imkânı daraltılmış varlık, kendini geri çeker. Eğer varlık kendini tümüyle geri çekerse bir daha gelme, ebediyen tahrip olma, yok olma tehlikesine düşmüş demektir.

5. Heideggerci Terminolojinin Çalışma Hayatına Uyarlanması

Günümüz çalışma ve toplumsal hayatı, teknolojik gelişmelerin getirdiği dönüşümler ile çok farklı bir yöne doğru gitmektedir. Değişen değerler yeni bir yaşam anlayışını ortaya koymaktadır. Davranış ve alışkanlıklarıyla artık yeni bir insan tipi ortaya çıkmıştır. İnsan ve birey kavramları, kullanıcı ve çalışana dönüşmektedir. İnsan ve teknoloji ilişkisinin sağlıklı olarak kurulabilmesi ve teknolojik gelişimin doğru yönlendirilebilmesi için teknolojinin felsefi anlamı daha çok sorgulanmalıdır. Bu noktada, teknoloji kavramının teknolojinin kendisinden önce gelmesi ve Heidegger’in teknoloji felsefesi bağlamında, teknolojinin insana tahakkümünün sorgulanarak tekniği tekrar insana ve doğaya tabi kılmanın yollarının aranmasını gerektirmiştir. Teknolojik düşünmenin

insanı nesneleştirmesi ve teknolojikleşen çalışma hayatı, bireyin bir kitle içerisinde anlam kazanmasına yol açar.

“Birey, adının başına aldığı edinilmiş/kazanılmış nitelikleriyle tanı- nır- değer kazanır. ‘Kendinden bahset’ dendiğinde bu niteliklerini anlatır, dünyaya yüklediği anlam ve dünyanın ona verdiği değer bu niteliklerinin ardından gelmektedir. Birey ‘anlamsız kalmamak’ adına, içine “atıldığı” yerde hazır bulduğu anlamları sorgulamaksızın benimseyerek kitle içerisinde kendisini konumlandırmaya başlar. İçine atıldığı ‘onlar alanının’ dışına çıkmamak için, onlarla aynı kalmak için özen gösterir” (Tonyalı, 2005, s. 96).

Teknolojik düzen, tekdüze ve sıradan insanlar üretir. Fabrikalarda seri üretim bantlarında çalışan kişilerden, kişilik özelliklerini yansıtmalarından çok banttaki işle- yişe uygun hareket etmeleri beklenmekte yani robotlaşmaları istenmektedir. Benzer şekilde kurumsal çalışma hayatında kişilerin, kişiliklerini plaza girişinde askıya asarak, kendileri için tasarlanmış basmakalıp bir kişiliğe bürünerek araçsallaşmaları beklen- mekte, imalat hatası olarak tespit edilen yani araçsallaşamayan kişiler de hızlıca siste- min dışına itilmektedir. Bu durum insanı mekanikleştirmekte ve varlığın kendisini geri çekmesine sebep olmaktadır. Kurumsal çalışma hayatında insanın varlığı unutulmak- ta, insana sadece bir araç olarak değer atfedilmektedir.

Heidegger Varlık’ın bu şekilde unutulmuş olmasını “yurtsuzluk” olarak tarif eder (Kırmacı, 2011, s. 65). Teknolojinin sınırları dâhilinde Varlık’ı düşünmeyen, sorgulamayan, Varlık’a doğru yol almayan ve varoluşsal kaygı duymayan kişi yurtsuz- dur. Varlığın yurdu düşünmez. Varlık düşüncenin konusu olmadığında, varlık düşü- nülmediğinden, varlık sadece istimlak ya da istimal veya tasarruf edildiği tedavülde tutulup tedavülden çekildiğinde yurtsuz kalır. Varlığın kökenindeki potansiyeller, araç- sallaştırma mekanizmasında baskılanır.

Kurumsal çalışma hayatında hesaplayıcı aklın egemenliği söz konusudur. İş dünyasında hesaplanan şeylerle birlikte hesaplanabilir olmayan fakat insan varlığı- nın indirgenemez parçalarından olan şeyler de mevcuttur. Proje yönetiminde veya iş takibinde matematiksel hesaplanabilirlik daima göz önünde tutulmaya çalışılırken, hesaplanabilir olmayan insan psikolojisi, insanlar arası iletişim gibi konular da he- saplanabilir alanın içerisine dâhil edilmeye çalışılmaktadır. Çerçeveleme içine hap- solmuş çalışanın bir makinanın kullanım kılavuzu misali, her projede hesaplanabilir yeni bir iş tanımı mevcuttur. Çalışanın veya elemanın iş tanımı her projede yeniden tanımlanabilmekte, araçsallaşan çalışan, bir makine gibi yeniden kurulabilmektedir.

Kartezyen düşünceye göre insan, fiziki evreni bilebilir ve düzenleyebilir. Bu yerlilik ve ruhsat, insanın çevre düzenlemesi girişimine felsefi bir meşruiyet kazandırmıştır. Heidegger'e göre doğa üzerinde egemenlik kuran kartezyen insan, varlığı sadece potansiyel kullanım değeriyle anlamlandırmış, bu da varlığın insan varlığından kendini geri çekmesini yani yurtsuzluğu netice vermiştir. Varlığı yurtsuz bırakan insan, çalışma hayatında kendisini de nesneleştirerek kendi yurtsuzluğuna da sebep olmuştur. İnsan, çalışma hayatında artık stokta tutulan, el altında hazırda bulundurulmuş araç veya tüketim malı gibi bir nesneye dönüşmüştür. Bu süreçte bir tüketim nesnesi olarak çalışana dönüşen insan eskidikçe "insan kaynakları" tarafından hızla işten atılabilmekte, yerlerine stokta tutulan, askıda hazır bekletilen kaynaklarla hemen ikame edilebilmektedir. İnsan kaynaklarının hesaplanabilir ve ölçülebilir performans değerlendirmeleri, eskiyen kaynakları tespit için vardır. Üniversitelerden ya da iş eğitim programlarından mezun kişiler piyasaya hazır kalifiye işgücü olarak takdim edilmekten buralardan yetişmiş, sıradanlaşmış elemanların raflarda, stoklarda yerlerini almaları, rafların boş kalmamasını sağlamaktadır.

Kartezyen öznenin doğa üzerinde kurduğu egemenlik, teknolojik gelişmeyle birlikte çalışma hayatında teknolojik tahakkümün insan doğası üzerine kurduğu egemenliğe dönüşmüştür. İnsan çalışma hayatında artık araçsallaşan ve mekanikleşen bir çalışandan öte bir şey değildir.

6. Sonuç

21. yüzyıldaki bilişim devriminin koşulları içinde şekillenen çalışma hayatı, insanı ve insanın etkileşim halinde olduğu her etkinliği mekanikleştirmektedir. Çalışma hayatında insan, mekanikleşmenin etkisi, varlığa yabancılaşma, varlığın kendini geri çekmesi, el altında tutma gibi Heideggerci tanımlara uygun olgular yüzünden bir amaç için istimal edilen bir araç durumuna dönüşmektedir. Seri üretim yapılan ve milyonlarca aynı bantta üretilen bir arabanın fiyatı ile el üretimi olan özel yapım bir arabanın değeri kıyas dahi edilemez. Birincisinin fiyatı, ikincisinin ise değeri vardır. Benzer şekilde kurumsal çalışma hayatında araç seviyesine indirgenen ve sıradanlaşan insanınsadece fiyatı vardır. İnsan, Dasein olarak artık çalışma ve iş dünyasında gittikçe kendine daha az yer bulmakta, Dasein olarak insan iş dünyasından dışlanmaktadır. Orada insanın değer olarak, varlık olarak bir anlamı yoktur. Var olmanın anlamı iş dünyasında yitmektedir. Ontolojik karakteriyle insan, ontik bir karaktere dönüşürülmekte, bir araç kategorisine indirgenmekte, Dasein vasfını kaybetmekte, böylece nesneleşmektedir. Nesneleşmiş ve araçsallaşmış insan artık bir çalışandır. İnsan, teknolojik tahakküm altında araçsallaşmaktadır. İş yaşamında insanın yok oluşuna çalışanın ortaya çıkışı yerini eşlik etmektedir. Artık insan kaynakları departmanında

kaydedilen, bakımı yapılan, stokta tutulan, kullanıma hazır haldeki elemanlar vardır. İnsan, stokta tutulan diğer mallar ve teknolojik ürünler gibi gündelik yaşamdan, var oluş zemininden koparılmakta böylece varlığın kendini iki kere geri çekmesinin bir mekânı olmaktadır. Çalışan insan artık bir birey değil, bir iş yapmak ve üretmek için daha fazla çalıştırılan bir araçtır. Nihayetinde teknolojikleşmiş iş dünyasında “Varlık” olarak insan, artık unutulmaktadır. Bu, teknolojik tahakkümün insan ilişkilerinden sonra bizzat insanı zaptetmesi, hapsedmesi veya yok etmesi anlamına gelebilir. İnsan-makine etkileşimi, insanı makineleşme yönünde dönüştürmektedir.

7. Kaynakça

- Aristoteles. (2017). *Fizik*. (S. Babür, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cevzici, A. (2002). *Aydınlanma Felsefesi*. Bursa : Ezgi Kitabevi.
- Delice, D. (2017). Heidegger’in Tekniğin Kökenine İlişkin Bir Soruşturma. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2017 Bahar(23), 307-328.
- Heidegger, M. (1996). *Being and Time*. (J. Stanbaugh, trans.), New York: State University of New York Press.
- Heidegger, M. (1989). *Contribution to Philosophy*. (P. Emad, & K. Maly, Çev.) USA: Indiana University Press.
- Heidegger, M. (1993). *1933’te Neler Oldu?* (T. Ilgaz, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Heidegger, M. (1998). *Tekniğe İlişkin Bir Soruşturma*. (D. Özlem, Çev.) İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Heidegger, M. (1998). *Teknik ve Dönüş*. (N. Aça, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Heidegger, M. (2004). *Varlık ve Zaman*. (Aziz Yardımlı, çev.), İstanbul: İdea Yayınevi.
- Humphreys, J. (2019, 01 30). *İnsanlar, Aylaklık Yeteneklerini Kayıp mı Ediyor?* Ocak 30, 2019 tarihinde Sophos Akademi: <https://www.sophosakademi.org/insanlar-aylaklik-yeteneklerini-kayip-mi-ediyor/> adresinden alındı.
- Işıklı, Ş. (2012). *Kuantum Felsefesi*. Ankara: Birleşik Yayınları.
- Işıklı, Ş. (2008). *Contribution to Philosophy’deki Bazı Temel Kavramların Çözümlemesi*. *Tabula Rasa-felsefe&teoloji Dergisi*, Yıl: 8, ss.91-113.
- Işıklı, Ş. ve Küçükvardar, M. (2016). *Bilişim Devrimi*. Ankara: Birleşik Yayınları.
- Kant, I. (2015). *Arı Usun Eleştirisi*. (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: İdea Yayınevi.
- Kırmacı, N. Y. (2011). *Martin Heidegger’de Teknoloji Problemi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Magee, B. (2004). *Yeni Düşün Adamları*. (M. Tunçay, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: USA:- New American Library.
- Megill, A. (1998). *Aşırılığın Peygamberleri*. (T. Birkan, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Newton, I. (2016). *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri*. (A. Yardımlı, Çev.) Ankara: İdea Yayınevi.
- Oxford Dictionaries*. (2019). <https://en.oxforddictionaries.com>: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/technology> adresinden 21 Ocak 2019 tarihinde alındı.
- Tonyalı, Z. (2005). Martin Heidegger'in Teknoloji Yorumu. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Towarnicki, F. (2002). *Anılar ve Günlükler*. (Z. Durukal, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Wetsman, N. (2019, Ocak 30). *Elon Musk yanılıyor: Aşırı çalışmak, insanı daha mükemmel yapmıyor!* Sophos Akademi: <https://www.sophosakademi.org/elon-musk-yaniliyor-isinizde-cok-uzun-sure-calismak-sizi-daha-iyi-hale-getirmiyor/> adresinden alındı.
- Zamanlou, H. (2015). *Martin Heidegger ve Teknolojinin Hermeneutik Ontolojisi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi

ISophos: International Journal of Information, Technology and Philosophy

ISOPHOS • Yıl/Year: 2 • Sayı/Num: 2 • Bahar/Spring 2019

ISSN: 2651-463X

Teknoloji, Ahlak ve Suç İlişkisi¹

Abdulkadir BÜYÜKBİNGÖL

Marmara Üniversitesi
a3medya@gmail.com

Özet

Teknolojinin ahlaki tutum ve davranışlara önemli ölçüde tesir ettiği düşünülmektedir. Özellikle hızla gelişen bilişim teknolojileriyle birlikte gelen yeni olanakların kişiler arası ilişkilerde ve insanın doğa ile münasebetleri üzerinde çok yönlü etkisi olduğu da varsayımlar arasındadır. Bu teknolojik imkânların ahlak ve suç ile ilişkisinin tespit edilmesi, gerekli tedbirlere yönelik eğitim programlarının hazırlanması açısından önemli görülmektedir. Konu ile ilgili literatür taranarak yapılan bu çalışma göstermektedir ki toplum kapsamında bütün ahlaki değerler eşit derecede geçerli değildir ve bir değer diğerine tercih edilmesini sağlayacak herhangi bir ölçüde de rastlanmamaktadır. Bu nedenle, bireylerin kendi “iyi” anlayışını hayata geçirmesini temin edecek hak ve özgürlükler ön plana çıkmaktadır. Fiilin suç sayılması ise toplumda, sosyal bir denetim mekanizması olan ayıplama refleksinin kullanılması ve yasal otorite tarafından yasadışı olarak nitelendirilmesi şartına bağlanmaktadır. Sonuç olarak bilişim teknolojilerinin toplum faydasına kullanılması öncelikle bireysel ahlâka bağlı olduğu için küçük yaşlardan başlayarak küresel düzeyde sanal âlemlerle ilgili etik davranış kuralları konusunda özellikle genç kuşağın eğitilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Teknoloji, Ahlak, Suç, Değer*

Technology, Moral And Crime Relationship

Abstract

Technology is thought to have a significant effect on moral attitudes and behaviors. In particular, it is assumed that the new possibilities that come with rapidly developing information technologies have a multifaceted effect on interpersonal relations and on the relationship of human with nature. Determining the relationship between these technological opportunities and morality and crime is considered important in terms of preparing training programs for necessary measures. This study shows that the literature related to the subject is searched; All moral values in the community are not equally valid and there is no criterion to allow a value to be preferred over another. For this reason, the rights and freedoms that enable individuals to realize

¹ Bu makale 2. M.E.K. BİLİŞİM - Mesleki Eğitim Kongresi'nde (15/17 Mayıs 2019, Ayvansaray Üniversitesi-İstanbul) sunulmuş bildirinin düzenlenmiş halidir.

their good understanding come to the fore. The criminalization of the offense is conditional on the use of the reflex system, which is a social control mechanism, and is considered illegal by the legal authority. As a result, it is understood that the use of ICT for community benefit is primarily dependent on individual ethics, so it is necessary to train especially the younger generation in terms of ethical behavior rules at the global level since young ages.

Keywords: *Morality, Technology, Crime, Value.*

1. Giriş

Bir fiilin ahlaki yönden değerlendirilmesi zamana, olaya ve mekana göre farklılık göstermektedir. Bu nedenle evrensel ahlak ilkelerinden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü geleneksel ahlak yaklaşımı içinde ahlaksızlık olarak değerlendirilen bir fiil yeni dönemde doğal karşılanabilmekte (Cereci,2017), süreç içinde değişen toplumsal yapılarıdaki ahlak ve hukuk normları da yeniden gözden geçirilmektedir. Bu nedenle, “ahlak” kavramı kapsamına nelerin girdiğine karar verilmesi analizlerin en zoru olarak tanımlanmaktadır (Darcan, 2015, s.44).

Diğer yandan kişinin bir etkinliğinin veya eyleminin insani ölçüler içinde değerlendirilmesinin önde gelen şartı olarak fiili gerçekleştiren kişinin temel aldığı ahlaki ilkelerinin etik bilinçten beslenmesi olduğu belirtilmektedir (Koç, 2013, s.11). Bu bilinç, toplumun değer yargıları arasında “iyi” ve “kötü” ölçütlerini oluştururken ahlak kuralları ile birlikte hukuk kurallarının oluşturulmasına da dayanak sağlamaktadır. Toplumda rol alan sınıfların kendi vazifelerini mümkün mertebe “iyi” ölçülerde yapması ve bu sınıflar arasındaki ahengin sağlanması, belirlenen bu kurallara titizlikle uyulmasına bağlıdır (Gürcan, 2005, s.40). Ahlak kuralları çoğunlukla hukuk kuralı olarak da dayatılabildiği için toplumlarda (Karadağ, 2016, s.2052) bireylerin ahlakiliği bu kurallara olan sadakati baz alınarak değerlendirilmektedir.

“Etik” davranışın karşısında konumlanan “ahlaksızlık” doğal olarak suça tekabül ettiği için “ahlak” ile “suç” kavramı arasında sıkı bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Hayatı kolaylaştıran bir unsur olarak geliştirilen teknolojinin de bu iki kavramı birden etkileyerek hem içerik hem de tanımsal düzeydeki değişim ve dönüşümlerinde etkin bir rol oynadığı görülmektedir. Ayrıca teknolojinin hem suç işlemeyi kolaylaştırması hem de suç ve suçlularla mücadele için en etkin imkânlar sunması nedeniyle ahlak ve suç kavramları üzerine baskısının yüksek olduğu varsayılmaktadır. Siber uzay çağında, siber saldırılara karşı farklı tedbirler alınmasının sık sık tartışılması ahlak ve suça dair endişenin boyutu açısından önemli görülmektedir.

2. Bir Fiilin Ahlaka Aykırı Sayılmasının Kıstası Nedir?

Uzmanların tam bir tanım yapamadığı ahlak, genel olarak, insanla birlikte doğuştan gelen ve yaşamı boyunca edindiği tutum ve davranışlarının tümü olarak yorumlanmaktadır (Aydın, 2012, s.173). Konu ile ilgili geniş bir çalışması bulunan Felman'dan alıntı yapan Aydın'ın yaptığı çalışmada, bir yargıyı ya da bir buyruğu ahlaki olarak değerlendirirken tatmin edici cevaplar aramak yerine insanın, bu olgularla karşılaştığında olayı iyi ya da kötü şeklinde ayırt etmesinin daha doğru olacağını savunmaktadır. Bu düşünceye paralel olarak Skolnick'in, "ahlakın zevk ve popülerliğin yanında günahkârlık ve aynı zamanda adaba aykırılığı da barındırdığını" öne sürmesi,ahlaki tutumların bulunduğu kaygan zeminin anlaşılması açısından önemli görülmektedir (Skolnick, 1998, s.32). Poyraz ise "Ahlaklı Olmanın Gerekçesi Nedir" başlıklı makalesinde, Platon'un *Devlet* adlı eserinde anlattığı "yüzük" öyküsü üzerinden "ahlak" kavramının özelliğine vurgu yapmaktadır (Poyraz, 2005, s.9):

"Gyges'in yüzüğü gibi kişiyi görünmez yapan iki yüzüğümüz olsa, birini doğru adamın, birini de eğri adamın parmaklarına takarak şehre salıversek ne olurdu? Bunlar her istediklerini korkmadan alacaklar, evlere girip gönüllerinin hoşlandığı kimselerle düşüp kalkacaklar, canları kimi isterse öldürecek, kimi isterse hapisten kurtaracak, tıpkı bir Tanrı gibi dilediklerini yapacaklar. Üstelik kimse kendilerini görmediği için dürüst olarak bilinmeye devam edecekler. Böylece en dürüst görünen, görünmeyi beceren en ahlâksız adam olacak. İşte soru burada düğümleniyor: Her türlü bağdan azade olarak yakalanma, ayıplanıp dışlanma korkusu olmadan her şeyi yapabilecek bir güce sahip biri, hiç kimseye hesap verme endişesi taşımazken ahlâklılı olmaya devam eder mi? Neden? Ahlâksız ile ahlaklı arasındaki fark nedir?"

Ahlakla ilgili önemli bir sorgulama olarak yukarıdaki metne bir cevap niteliğinde, ahlâkın ölçü getirmekte olduğu ve bu ölçünün gücün kullanımını da belirlediğini söylemek mümkündür. Adalet olarak kendini gösteren bu ölçüler yasa olarak somutlaşmaktadır. Hikayeye göre kişi mecbur olmasa kimse "ahlâklılı" davranmaz. Öyleyse ahlâk için oynanmak zorunda olunan çok gelişmiş, ince bir oyun ve toplumda yaşamak için ödenen bir fiyat olduğunun söylenmesi yanlış olmaz. Bu şekilde insanların itaat ettirilmesini sağlanarak, güçlü olanın istediği şeyi yapması engellenmektedir (Poyraz, 2005, s.11).

Modern Çağ'ın ahlak anlayışını anlatan Jungkunz ve White, önceki dönemlerde toplumsal düzenin sağlanmasında yararlanılan ve kişinin haklarını gözetken kurallardan oluşan ahlakın, bu dönemde artık modern dünya kurallarına uygun olarak dönüşüğünü belirtmektedir (Jungkunz ve White, 2013, s.439). Modernite ile birlikte

değişen yaşam koşulları araçlar ve yaklaşım biçimlerinin ahlak anlayışını da değiştirmiştir. Ayrıca bu dönemin baş döndürücü hareketliliği içinde artık küçük kabahatlerden tutun da nüfuz sahibi olan insanların büyük suçlarına kadar önceden ahlaksız ve yasa dışı sayılan pek çok fiil olağanlaşmaya başlamıştır (Adams ve Reed, 2011, s.252).

Salt bu verilere bakıldığında, bütün ahlâk anlayışlarının eşit derecede geçerli olmadığı ve birinin diğerine tercih edilmesini sağlayacak herhangi bir ölçütten bahsedilmediği ortadadır. Bu nedenle toplumun tüm üyelerince kabul edilecek bir ahlâk anlayışı ve erdemler kümesi yerine, her bireyin kendi “iyi” anlayışından sorumlu tutulması ve bu anlayışını hayata geçirmeyi temin edecek hak ve özgürlüklerden (Çilingir, 2003, s.138) söz edilmesi daha doğru görülmektedir.

3. Ahlaka Aykırı Fiil Hangi Durumda Suç Sayılır?

Her şeyden evvel cemiyet içerisinde vücut bulan içtimaî, olumsuz bir fenomen olarak bilinen suç, “toplum düzenini bozan, kanunlarca yasaklanan, hukuka aykırı davranışlardır” şeklinde tanımlanmaktadır (Dilber, 2014, s.62). Fakat bu çalışmada bir adli vaka olarak “suç” unsuru birincil tartışma konusu değildir. Çünkü kanun koyucular tarafından ceza yaptırımı belirlenmiş olan adli suçun diğer sapma davranışlarından ayrılmış olmasından dolayı (Kızılçelik ve Erjem, 1996, s.402) burada daha ziyade genel anlamda toplumda var olan değer ve normlardan sapan eylem olarak **suçluluk durumu** ele alınmaktadır. Bu durum da tek bir faktöre bağlı olmadığı gibi daima değişebilmekte ve oluş halinde bulunan bir akışın içerisinde, yani sosyal bünyede, aynı anda biyolojik, psikolojik, sosyolojik faktörlerin toplandığı bir durum olarak açıklanmaktadır (Nirun, 1968, s.133). Cook da en eski medeniyetlere kadar dayanan ahlak konusuna dair toplumda suç olarak kabul edilen veya kabul gören davranış biçimlerinin dinamikliğine, fikir birliği içinde açıklama çabasına dair pek çok terimin türettiğini bildirmekle vurgu yapmaktadır (Cook, 1982, s.198).

Bu çerçevede Hamm, madde kullanımı, cinsellikle ilgili eylemler ve kumar olmak üzere ahlaka aykırı davranışları genel olarak 3 kategoride değerlendirir. Bunlara karşı tutumlar konusunda kamuoyundaki fikri değişimlerin, sosyal hareketliliklerin, siyasi yaklaşımların ve dini inanışların zaman içerisinde büyük değişimler geçirdiğini belirtmekte ve örnek olarak alkolün bazı dönemlerde maddenin kötüye kullanımı kapsamında yasaklanmasını göstermektedir (Hamm, 1995, s.76). Hamm’ı destekleyen bir görüş ortaya atan Harcourt da, uyuşturucu kanunlarının büyük bölümünün “ırkçı önyargılar ve bilgi eksikliği” sebebiyle 20. yüzyılın başlarında “Harrison Vergi Kanunu” ve “1970’lerin Kontrollü Maddeler Kanunu” ile değişimlere uğradığını hatırlatmaktadır. Yazar, pornografi ve pornografik yayınların çeşitlenmesinin internetin hızla gelişmesinden sonra farklı medya kaynakları tarafından kullanılmasının Amerikan kültüründe

hızla daha kabul edilebilir bir hal aldığına belirtmektedir. Bowers ve Hardwick (1986) ile Lawrence ve Texas (2002) davalarında Yüksek Mahkeme'nin verdiği kararlar (Harcourt, 2004) cinsel özerklikle ilgili eğilimin kısa bir süre içerisinde arttığının göstergesi sayılabilir. Darcan da Las Vegas ve Atlantic City'deki bilinen kumarhanelerin, devlet sponsorluğundaki piyango uygulamalarının ve kumar makineleri yoluyla oynanan kumarın giderek artan bir kamuoyu desteği aldığını belirtmektedir (Darcan, 2015, s.46).

Ayrıca bir toplumda belirli bir zamanda toplum üyelerinin ekseriyeti ve orta zekalı, dürüst ve makul kimselerin ortalama düşünce ve telakkileri olarak değerlendirilen (Aydın, 2013, s.139) genel ahlaka uygunluk ve zarar konusunun, ahlak suçlarının temel unsurlarından biri olduğu anlatılmaktadır. Uyuşturucu kullanımı, geleneksel olmayan cinsel davranışlar ve kumarın, dini veya ideolojik inanışlar sebebiyle genel ahlaka aykırı olarak değerlendirilebildiğini belirten Darcan, bu nedenle ahlak ile suç ilişkisinin kurulmasının hassas bir denge gerektirdiğini belirtmektedir. Yazar, genel ahlak ile zarar çatışmasını, mağdurların net olarak tespit edilemeyişi ve ahlakın hukuki statüsünü ve yasadışı piyasaları etkilemesini ahlak suçlarını diğer suçlardan ayıran temel hususlar olarak görmektedir. Ahlak suçu haricindeki suçlardan kaynaklanan mağduriyetin, ahlak suçlarının artmasıyla ilgili olabileceğine; çocukken seks mağduru olmanın, yüksek oranda madde kullanımına ve fuhşa yol açabileceğine, soygun mağduru olmanın kumara meylettirebileceğine, diğer mallara karşı suçlardan doğan mağduriyetlerin ise yasadışı ve gayriahlaki faaliyetlere başvurulmasına sebep olabileceğine işaret etmektedir (Darcan, 2015, s.45).

Bu tezlerle dilencilik üzerinden yorum getiren Birtek, toplumun tamamını etkileyen ciddi bir ahlaki sorun olarak gözüken dilencilik suçunun, yaygın olarak işlenen ve neredeyse her gün karşılaşılan bir suç olmasına karşın günümüzde bir meslek halini almasını bu suçla etkin bir biçimde mücadele edilememe sebebine bağlamaktadır (Birtek,2014). Ülkelerin sosyal ve kültürel yapılarının da bu mücadelede etkili olduğu tespit edilen bu tip eylemlerde, örneğin bireysel dilencilik "ahlaki kötülük" olarak görülebilirken birinin bir başkasını dilencilikte araç olarak kullanması ya da dilencilğe zorlaması "gizli bir istismar ya da bir tür köleleştirme" olarak değerlendirilebilmektedir. Kanun koyucuların da bu eylemleri derecelendirirken yerel kültürü ve etik değerleri dikkate aldığı görülmektedir. Örneğin gebe kadının doğrudan anne, fetüsün ise çocuk olarak kabul edildiği bir toplumsal yaşamda kürtaja dair ceza hükümleri de buna uygun düzenlenebilmektedir. Genel olarak tıbbi herhangi bir neden olmadan onuncu haftadan sonra kürtaj yaptırılması ahlaka aykırı sayıldığından bu eylemin bir suç olarak tanımlandığı görülmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de eğer ülkelerin kültürel geçmişinde kürtajın yasak olmasının bir ahlaki değer olarak korun-

ması söz konusuysa, ahlakın, hukuk olarak dayatılmasına olanak sağlayarak (Karadağ, 2016, s.2054), ahlak ve suç ilişkisinin yerel şartlara göre değişebileceğine atıf yapmaktadır.

Sonuç olarak bir suçun tanımlanması hakkındaki minimum gereksinim, belli bir toplumda belli bir zaman diliminde ahlaki olarak tutarlı bir normu yansıtmadır (Gardner ve Bekar, 2008, s.417). Bununla birlikte bir eylemin ‐ahlaka aykırı‐ olarak değerlendirilmesi, davranışın meşruiyetinden çok toplumsal tepkilere yoğunlaşmaktadır. Yani suçluluk, toplumun sosyal bir denetim mekanizması olan ayıplama refleksini kullanması ve devlet tarafından yasadışı olarak nitelendirilmesi şartına bağlıdır (Darcan, 2015, s.45).

4. Teknoloji, Ahlakı Nasıl Etkiler?

Marx'ın, insanın doğayla olan ilişki biçimi, yaşamını sürdürmesi ve toplumsal ilişkiler ile bu ilişkilerden doğan zihinsel kavramlara biçim veren üretim süreci olarak (Marx, 2006, s.57) tanımladığı teknolojinin gelişimiyle birlikte insanlığın etkinlik alanının genişlemesi, eylemde bulunmanın ahlaki müphemliğini de artırmıştır. Bauman, yapma-etme kabiliyeti arttıkça yapıların ahlaki olup olmadığı sorunsalının iyice belirsizleştiğini belirtmektedir (Bauman, 2001, s.44). Bu durum görülebilir olmayana dair bir ‐iyi‐ ölçütü ortaya koymayı zorlaştırmaktadır (Akça ve Başer, 2016, s.27). Örneğin insan zekâsının en büyük başarılarından biri olarak görülen atomun parçalanması, onun ilk kez Hiroşima ve Nagazaki'de kitlesel ölümlere yol açan bir bombada kullanılması, bu zihinsel başarının ahlaki ve tinsel değerler dünyasıyla ters düşen önemli örneklerinden biri olarak gösterilebilir. Ayrıca batmayacağı düşünülen Titanic'in ilk seferinde batması, uzay aracı Challenger'ın düşmesi, uçak kazalarında meydana gelen toplu ölümlerin hepsi tamamıyla olumlu amaçlar için kullanılması düşünülen bir teknolojinin esedir. Koç, öngörülemeyen bu olumsuz sonuçlara neden olan teknolojiyle ilgili ahlaki sorumluluğun kimsede olmayışını bir problem olarak değerlendirmektedir (Koç, 2013, s.8).

Kitle iletişim araçlarından görsel ve işitsel özelliklere sahip olan televizyonun hızla yayılması, kanal sayısının artması bu yolla izleyicilere şiddet eylemleri ile suçlu davranış biçimlerinin sunulması bireylerdeki suç işleme davranışı ile kitle iletişim araçları arasındaki ilişki sorununu ön plana çıkartmıştır (Dilber, 2014, s.65). Bu mecralarda kan, şiddet, saldırganlık ve ahlak bozucu programların olması ve özellikle çocuk ve gençlerin boş zamanlarını çoğunlukla kitle iletişim araçlarını kullanarak geçirmeleri nedeniyle bu araçların çocuklar ve gençler üzerinde olumsuz etki yaratarak suç işleme oranlarını yükselttiği söylenmektedir. Fakat bu söylemin ve Koç'un ifadelerinin aksine ahlaki sorumluluğun kimde olduğu açık olmasına rağmen ciddi bir yaptırımın

uygulanmaması çelişki oluşturmaktadır.

Aynı şekilde dünyada birçok ülkede, edebiyat ve bu alanda çıkan eserlerin, suçta yol açtığı; şiddet hikâyeleri, müstehcen öyküler ve resimlerle polisiye hikâyelerin ve romanlarda konu edilen suçların tavırlarının övüldüğü yayınlar olabilmektedir. Gazete ve dergi gibi iletişim araçlarında suç tekniğini öğretmek, suçta olağan, cazip hatta heyecanlı bir faaliyet olarak göstermek, suçluya saygın bir kişilik vermek, suçlu kişiyi sempatik biri gibi sunmak, adaletten kurtulmanın kolay olduğunu telkin etmek de göze çarpmakta ve bunlarda suç duygusunun yayılmasında etkili olmaktadır (Dilber, 2014, s.66).

Önemli bir iletişim ortamı sağlayan sosyal medya teknolojisi yararlı bir biçimde kullanılabilirdiği gibi bunu kişisel çıkarları için kullanmak isteyenler bulunabilir. Kötülük yapmak isteyenler için büyük olanaklar sunan sosyal medya, çeşitli çıkarlar sağlamak için tutun da toplumsal çöküntünün temellerini hazırlayan tutumlara kadar pek çok kanun ve etik dışı eylemde kullanılabilir. Cereci'nin verdiği örnekte olduğu gibi Avrupa'da sıklıkla görülen eş değiştirme olaylarına sosyal medya aracılığı ile Şanlıurfa'da da rastlanması, bu yolla gerçekleştirilen toplum tarafından onaylanmayan davranışların ürkütücü boyutunu göstermektedir. Diğer örnekte ise İsveç'te bir evde genç bir kadına tecavüz eden kişilerin o anı Facebook'tan canlı olarak yayınlamaları (Cereci, 2017) sosyal medyanın etkilerinin etik açıdan tartışılmasını haklı çıkarmaktadır.

Modern dönemlerde özel alanda kurumsal ve toplumsal yapılarca düzenlenen din, gelenek-görenekler, aile, akrabalık ilişkileri postmodern dönemde önem, işlev ve güçlerini yitirmektedir. Bu yüzden bireyin kendisini sanal bir özgürlük hissi içinde bulduğunu, bu nedenle medyada "Çok efendi birisiydi. Nasıl olur da böyle bir vahşeti işler?" gibi hayal kırıklığı ifadelerine sıklıkla rastlanıldığını söylemek mümkündür (Argun ve Bozdemir, 2011, s.249). Çünkü dijital çağda özellikle bilişim teknolojileri birey ve toplumu etkileyerek değiştirmektedir. Denilebilir ki ileri teknolojinin olanaklarıyla bilgilenen, haberleşen ve günlük işlerini gerçekleştiren bilişim toplumunun bireyleri aynı zamanda etik sorunlarla da karşı karşıyadır. Yeni suçlar, özel yaşamların gizliliği, fikri mülkiyet hakları, yapay zeka, sayısal bölünme, işsizlik, sağlık sorunları, sosyal ilişkilere ve sanal ortama ilişkin sorunlar, toplum ve teknoloji ilişkisi başlıklarında özetlenebilecek bu sorunların çözümü (Dedeoğlu, 2006, s.1) öncelikle farkındalık, daha sonra da etik bir anlayışın geliştirilmesi ile mümkün olabilir. Mesela sosyalleşme dönemlerinde bireylerin edindikleri ahlaki değer ve yaptırımların etkisi, toplumun denetimi ile ilgili insan üzerinde özel alanda da devam edebilmektedir. Yani kamusal denetçilerden arınmış, özel yaşantısında da aktif ve belirleyici olan birey, bu özel alanın denetimini daha çok vicdani unsurlar kullanarak yapabilir (Argun ve Bozdemir, 2011, s.255).

Akıncı'nın da ifade ettiği gibi etik ilkeler çerçevesinde bu iletişim olanakları kullanıldığında, dünyada yaşanan çatışma ve savaşların önüne geçilmesi gibi önemli fırsatların oluşturulabilmesi mümkün hale gelebilir (Akıncı, 2001, s.12). Yani bilişim teknolojilerinin sağladığı olanaklar önemli bir fırsat olarak değerlendirilip yeryüzünün her köşesinde yaşayan farklı kültürlerden bireylerin birbirini tanıma, iletişim kurma ve anlaşma olanağı olarak kullanılabilir. Fakat Cereci'nin ifade ettiği gibi geleneksel kuralların ve yaptırımların uygulanmaması nedeniyle kötü niyetli kişiler sosyal medya gibi önemli bir alanı kullanarak ahlaki çöküntüyü hızlandırmaktadır. Ahlak ve yasa dışı iletilerle toplumsal değerlere zarar vermeye çalışan bu kötü niyetli kişilerin çabaları, yasa uygulayıcıları tarafından engellenmediği ve toplumun geleneksel yaptırımları geçersiz kaldığı sürece amacına ulaştığı hatırlatılmaktadır (Cereci, 2017).

Görünen o ki, bilişim teknolojilerinin insan ve dünyanın zararına ya da faydasına kullanılması öncelikle bireysel ahlaka bağlıdır. Bu nedenle küçük yaşlardan başlayarak etik anlayışın geliştirilmesi çok önemlidir (Akıncı, 2001, s.12). Bireylerin eğitimi ve özellikle bu suçlara karşı bilgilendirilmesinin gerekli olduğu ortadadır. Çocukların küçük yaşlardan itibaren bilişim teknolojilerini kullanırken bir takım temel ahlak prensiplerine sahip olmalarının sağlanması hem ailelerin hem de devletin başlıca görevi olarak görülmelidir. Genç neslin ulusal düzeyde, siber etik dediğimiz sanal âlemde davranış kuralları konusunda eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi ileride olabilecek suçları önleme yönünde önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir (Kara, Aydın ve Oğuz, 2013, s.6).

5. Teknolojik Cihazların Suça Etkisi

Her ne kadar istenen bir durum olmasa da gelecekte suç ve suçluluk şeklinin günümüz dünyasından oldukça farklı olması beklenmektedir (Argun ve Bozdemir, 2011, s.255). Modernleşme sürecinde ortaya çıkan teknoloji, bilimsel ve ekonomik gelişmelerde artan rasyonelleşmede, demokratikleşmede, bireyselleşmede, sekülerleşmenin geleneksel değerlerinde ve onların denetim gücü üzerinde zayıflatıcı bir etkiye sebep olmaktadır. Ayrıca teknolojik yenilikler açısından "sınır yok" ilkesinin benimsendiği toplumlarda kişisel davranışlar konusunda da sınır tanınmadığı ve bu durumların suç oranlarını arttırdığı savunulmaktadır (Argun ve Bozdemir, 2011, s.256).

Kara ve Aydın, günlük yaşamda hırsızlık yapmayı ahlaki değerleriyle ve toplumsal statüsü ile bağdaştıramayan birinin internet ortamında hırsızlık yapmasını veya başkalarına zarar vermesini, teknolojinin suça meyli arttırdığına dair bir kanıt olarak öne sürmektedir (Kara, Aydın ve Oğuz, 2013, s.6). Bununla birlikte kötü niyetli kişilerin de suç eylemlerinde, fiillerini gizlemek, kolaylaştırmak veya daha sofistike hale getirmek için teknolojiyi kullandıklarını söylemek mümkündür. Dahası toplumların pozitif anlamda yararlandıkları teknolojik gelişmeler, organize suç örgütleri veya terör örgüt-

leri tarafından da izlenmekte, bu grupların siyasi ve ekonomik kazanımlarını arttırma yolunda geleneksel terör türlerinin dışında yeni stratejiler geliştirmek için teknolojiyi kullandıkları da söylenmektedir.

Daha şimdiden pek çok terörist örgütün internet, uydu teknolojileri ve mobil telefonlar aracılığıyla haberleşme ağları kurduğu göz önüne alındığında iletişim teknolojilerinin terörist örgütlerin lehine işleyebileceği görülmektedir. Günümüzde neredeyse bütün terör örgütlerinin internet sitelerinin, elektronik dergilerinin, televizyon ve radyo kanallarının bulunmasının temel amacı tabanı canlı tutmak, yeni eleman temin etmek, ekonomik ve lojistik destekler sağlamak olarak kabul edilir (Akıncı, 2001, s.5). Önceleri sadece devletler tarafından yapılan tehditlerin artık benzer şekilde dış aktörler tarafından da yapıldığını ve bu tehditlerin teknolojik güçten de faydalanarak küreselleştiğini belirten Kâhya, organize suç örgütlerinin gelişen iletişim imkânlarından yararlanarak devletlere çok daha etkili saldırılar düzenleyebildiklerini dile getirmektedir (Kâhya, s.371). İnternet ile birlikte küresel bilgi kaynaklarından faydalanarak bilgi sahibi olan bazı kişilerin, sonucunu bizzat hissetmedikleri ve hiç de cesaret gerektirmeyen eylemlere giriştiklerini belirten Argun ve Bozdemir de bu yolla internet üzerinden hizmet veren şirketlere yapılan saldırılarla ekonomiye büyük zararlar verilebileceğini anlatmaktadır (Argun ve Bozdemir, 2011, s.260). Diğer yandan bilgisayar destekli veri toplama ve baskı teknolojisinin de etkin ve hızlı bir şekilde bilgiyi yayma olanağı sunması nedeniyle mahremiyete yönelik ihlal tehlikesinin ortaya çıktığını belirten yazar, kamuya mal olmuş kişilerin kişisel yaşamlarına basında ve özellikle de popüler medyada yer verilmesiyle “mahremiyet hakkı”nın doğduğunu belirtmektedir. Bireylerin, grupların veya kurumların, diğerleriyle iletişime geçtiklerinde kendileri hakkındaki bilgiyi ne zaman, nasıl, ne ölçüde vereceklerini belirleme yetkisini ifade eden mahremiyet hakkının (Yüksel, 2009, s.278) yeni teknolojilerle birlikte zedelendiği anlatılmaktadır. Akıncı bu konuda, görsel gözetleme teknikleri daha düzenlenmiş emniyetli ve keşfedilmiş bir dünyada yaşama imkânı verirken küçülen ve ucuzlayan casus kameraların gayriahlaki ve huzursuz kullanım alanlarına sebep olduğunu anlatmaktadır (Akıncı, 2001, s.11). Küçük kameralar ile kurbanlardan habersizce toplanan görüntülerin, internette para karşılığı satılabildiğidurumlarda hukuksal mevzuat yeni teknolojilere yönelik sorunları öngörememekte, gelişimin hızına ayak uyduramamaktadır.

6. Bilişim Teknolojisi ve Siber Terör

Bilgi ve iletişim teknolojileri alanındaki bütün unsurların genel ismini oluşturan “bilişim teknolojisi” alanında, araç olarak bilgisayarlar kullanılmak suretiyle verilerinin değiştirilmesini, kişi ve kurumların zarara uğratılmasını, yetki dışı kullanımını ve her türlü hırsızlığı içeren suçlar siber suç olarak kabul edilmektedir. Avrupa Ekono-

mik Topluluğu (AET) Uzmanlar Komisyonu'nun 1983 yılında Paris toplantısında aldığı karar, bilgisayar suçlarını; "bilgileri otomatik işleme tabi tutan veya verilerin nakline yarayan bir sistemde kanuna, ahlaka aykırı olarak veya yetki dışı gerçekleştirilen her türlü davranış" şeklinde tanımlamaktadır (Keçeci, 2012, s.2). Sözelimi; kumar, dolandırıcılık, sahtecilik, taciz, çocuk pornografisi, mahremiyet ihlali gibi reel suçlar eğer bir bilgisayar kullanılarak işlenmekteyse bilişim suçları kategorisinde değerlendirilmektedir. En sık karşılaşılabilecek bilişim suçu türü bankacılık hizmetlerinde görülmektedir. Buna kredi kartı dolandırıcılığını örnek verebiliriz (Akıncı, 2001, s.12).

Siber suç, suçun fail ya da failleri tarafından bilişim sistemi kullanılarak başka bir bilişim sisteminin güvenliğine, buna bağlı verilere ya da kullanıcıya yönelik işlenen suçlar olarak da tarif edilmektedir. Son yıllarda siber saldırılar ile ilgili yasal düzenlemeler yapılmasına karşın mahremiyeti zedeleyecek siber suçlarda artış söz konusu olduğu bildirilmektedir (Söylemez ve Balaman, 2015, s.118). Terör örgütlerinin bilgisayar ve internet teknolojisini yakından takip ettikleri Türkiye'de; haberleşme, propaganda yapma, eğitim amaçlı CD'ler ve bildiriler hazırlama şeklinde faaliyetler içinde oldukları ve bu araçların eğitim amaçlı kullandıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca bilişim teknolojisinden yararlanarak bilgi işlem ve veri merkezlerine, bakanlıklara, PTT-Telekom, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Türk Silahlı Kuvvetleri gibi önemli birimlerin sistemlerine sanal saldırılarda bulunabilecekleri ve bu sistemleri çökertmek için çaba harcadıkları gelen bilgiler arasındadır. Emniyet kaynakları, Türkiye aleyhine faaliyet gösteren zararlı site sayısının yaklaşık 8000 civarında olduğunu belirtmektedir (Keçeci, 2012, s.3).

Siber teröre dair suç unsuru gösteren faaliyetler genelde propaganda ağırlıklı olarak yürütülse de, sosyal hayatın neredeyse tamamıyla sanal ortama geçtiği bir dönemde bir yandan şiddet içerikli uygulamalar da görülebilmektedir. Çünkü artık bilgisayarlar, terör örgütlerince strateji belirlerken, propaganda yaparken ve operasyonları destekleyen tüm alanlarda kullanılmaktadır (Kara, Aydın ve Oğuz, 2013, s.8). 11 Eylül saldırılarını bir siber terör olayı olarak nitelendiremesek de, Pentagon'un kırılmaz denilen güvenlik şifrelerinin kırılması, hava radar sistemlerinin devre dışı bırakılması ve düşen uçakların pilotlarından kaçırılma sinyallerinin alınmaması gibi unsurlar bu saldırıların önlenmesinde teknolojik sistemlerin ne kadar önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. 11 Eylül için teknoloji yoğunluklu bir terör olayı demek mümkündür (Keçeci, 2012, s.3).

7. Suç ve Suç ile Mücadelede Teknolojinin Rolü

Her ne kadar bu çalışmanın suç unsuru ile ilgili tartışması yerel ahlaka dayalı suç unsuru olsa da toplumun genel alışkanlıklarına aykırı olarak "suçlu"ya tekabül eden

faillerle mücadele alanında teknolojinin etkisinden de bahsedilmelidir. Bilişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin, yasaların yetersiz kalmasına neden olduğunu anlatan Karagöz ve arkadaşları, tüm devletlerin benzer suç tiplerini saptayarak uluslararası bir birliklik sağlama çalışmasını zorunlu görmektedirler (Kara, Aydın ve Oğuz, 2013, s.10). Böylece çok hızlı bir biçimde tüm dünyayı kat edebilecek suçların birbirine eş düzenlemelerle kovuşturulup cezalandırılması mümkün olabilecektir. Suçun birçok ülkede birden işlenebilmesi ülkeleri yargılama hakkı, araştırma faaliyetlerini yürütme ve suçluların iadesi gibi çözümü zor bir takım problemlerde karşı karşıya getirmekte, eğer soruşturmadaki siber terör suçu, diğer ülkede suç niteliği teşkil etmiyorsa o ülkeden gerekli bilgiler alınamamaktadır (Kara, Aydın ve Oğuz, 2013, s.11).

Başta polis ve adli merciler olmak üzere tüm birimlerin, teknolojik gelişmeleri takip etmeleri zaruri görülmektedir. Buna uygun olarak Argun ve Bozdemir, güvenlik güçlerinin bilişim suçları ve siber terör ile mücadelesi sırasında, suçun işlendiği yerin tespit edilemeyişi gibi sorunların, Türkiye toplumunda sosyal medyanın fazla kullanılması nedeniyle büyük oranda aşıldığını bildirmektedir. Üstelik bu veriye, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) gibi teknolojilerin kullanımının suçu önlemede etkili oluşunu kanıt saymaktadır (Argun ve Bozdemir, 2011, s.250). Böylece suç oranlarını mahalle, semt gibi mekansal bazda analiz edilebilmekte, suç haritaları internet üzerinden yayınlanmakta ve böylece halkın bilinçlenmesi sağlanabilmektedir. Amerika'da FBI gibi teşkilatlar da **Carnivore** adlı yazılım programı vasıtasıyla elektronik postalar filtreden geçirilerek suça ilişkin durumlar tespit edilerek anında müdahale edebilmektedir (Kara, Aydın ve Oğuz, 2013, s.11).

8. Sonuç ve Değerlendirme

Bir fiilin ahlaki açıdan zamana, olaya ve mekâna göre farklılık göstermesinden dolayı evrensel ahlak ilkelerinden bahsetmek mümkün olamamaktadır. Fakat etik davranış kişinin bir etkinliğinin insani ölçüler içinde değerlendirilmesinin önde gelen şartı olduğu için bir ahlaki kurallar bütününe ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece iyi ve kötü gibi temel ölçütler konularak toplumsal sınıfların ve bireylerin kendi vazifelerini mümkün mertebe iyi ölçülerde yapması sağlanabilmektedir. Bu yolla insanların itaat ettirilmesi sağlanarak güçlü olanın istediği şeyi yapması da engellenmektedir. Fakat modern dünya kurallarına uygun olarak ahlak kuralları da dönüşmektedir. Veriler bütün ahlâk anlayışlarının eşit derecede geçerli olmadığı ve birinin diğerine tercih edilmesini sağlayacak herhangi bir ölçütten bahsedilemeyeceğini göstermektedir. Bu nedenle bireyin kendi iyi anlayışından sorumlu tutulması ve bu anlayışını hayata geçirmeyi temin edecek hak ve özgürlüklerden söz edebilmesi daha doğru görülmektedir.

Suçluluk hâdisesi de tek bir faktöre bağlı olmadığı gibi ahlak ile eş zamanlı olarak değişmektedir. Madde kullanımı, cinsellikle ilgili eylemler ve kumar gibi temel aykırı davranışlara karşı tutumlarda bile fikri değişimler, sosyal hareketlilikler, siyasi yaklaşımlar ve dini inanışlar sebebiyle büyük değişimler gözlenmiştir. Ahlak suçu haricindeki suçlardan kaynaklanan mağduriyetin, ahlak suçlarının artmasıyla ilgili olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Genel olarak suçun tanımlanması hakkındaki minimum gereksinim, belli bir toplumda belli bir zaman diliminde ahlaki olarak tutarlı bir normu yansıtır. Bununla birlikte bir eylemin “ahlaka aykırı” olarak değerlendirilmesi, davranışın meşruiyetinden çok toplumsal tepkilere de yoğunlaşabilmektedir. Yani suçluluk, toplumun sosyal bir denetim mekanizması olan ayıplama refleksini kullanması ve devlet tarafından yasadışı olarak nitelendirilmesi şartına bağlı kalmaktadır.

Teknolojinin gelişimiyle birlikte, insanlığın etkinlik alanının genişlemesi, eylemde bulunmanın ahlaki olup olmadığı sorunsalı iyice belirsizleşmiştir. Bu durum görülebilir olmayana dair bir “iyi” ölçütü ortaya koymayı zorlaştırmaktadır. Yine de öngörülemeyen bu olumsuz sonuçlara neden olan teknolojiyle ilgili ahlaki sorumluluğun kimsede olmayışı bir problem olarak değerlendirilmektedir. Kitle iletişim araçlarından şiddet eylemleri ve suçlu davranış biçimlerinin sunulması ise bir başka problem olup bu durumun bireylerdeki suç işleme davranışını arttırdığı anlaşılmaktadır.

Her ne kadar istenen bir durum olmasa da gelecekte suç ve suçluluk şeklinin günümüz dünyasından oldukça farklı olması beklenmektedir. Bilişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, yasaların yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle tüm devletlerin benzer suç tiplerini saptayarak uluslararası bir birliktelik sağlama çalışması zorunlu görülmektedir. Böylece çok hızlı bir biçimde tüm dünyayı kat edebilecek suçların birbirine eş düzenlemelerle kovuşturulup cezalandırılması mümkün olabilecektir. Bu nedenle başta polis ve adli merciler olmak üzere tüm birimlerin teknolojik gelişmeleri takip etmeleri zaruri görülmektedir. Teknolojik gelişmeler, özellikle sosyal medya platformlarının gelişmesi ve toplumda kullanımının yaygınlaşması, polise geleneksel medyayı bypass ederek toplumla doğrudan iletişim kurma imkanı tanımaktadır. Bu yolla toplumun daha teknolojik ve medya odaklı olması ile birlikte polisin yaptığı faaliyetlerde halkı bilgilendirmesi kolaylaşmaktadır.

Önemli bir iletişim ortamı sağlayan sosyal medya teknolojisi yararlı bir biçimde kullanılabilirdiği gibi bunu da kişisel çıkarları için kullanmak isteyenler vardır ve bunların başında terör grupları gelmektedir. Yeni suçlar, özel yaşamların gizliliği, fikri mülkiyet hakları, yapay zeka, sayısal bölünme, işsizlik, sağlık sorunları, sosyal ilişkilere ve sanal ortama ilişkin sorunlar gibi yeni problemler ortaya çıkmıştır. Fakat bilişim teknolojilerinin insan ve dünyanın zararına ya da faydasına kullanılmasının öncelikle birey-

sel ahlaka bağılı olduğu açıktır. Bu nedenle küçük yaşlardan başlayarak etik anlayışın geliştirilmesi çok önemlidir. Genç neslin ulusal düzeyde, siber etik dediğimiz sanal âlemde davranış kuralları konusunda eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi ileride olabilecek suçları önleme konusunda önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

9. Kaynakça

- Adams, J. ve Reed, I. A. (2011). Culture in the transitions to modernity: Seven pillars of a new research agenda. *Theory and Society* , 247-272.
- Akça, G. ve Başer, D. (2016). “Karanlığın Yok Oluşu” Gelişen Teknolojinin Gizlilik ve Mahremiyet Üzerine Etkiler. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19-39.
- Akinci, P. D. (2001). Avrupa Konseyi Siber Suç Sözleşmesinde Yer Alan Maddi Ceza Hukukunda İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle İnternette Çocuk Pornografisi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 11-38.
- Argun, U. ve Bozdemir, S. (ed.) (2011). *Suç Önleme Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. (s. 247-461). Bursa: Bursa Emniyet Müdürlüğü Yayınları.
- Aydın, M. (2012). Etik Nedir. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (34), 172-177.
- Aydın, O. (2013). Genel Ahlak, Suç ve Cinsellik. *Mülkiye Dergisi*, 139-148.
- Bauman, Z. Ç. (2001). *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*. İstanbul: Ayrıntı.
- Birtek, Y. D. (2014). Dilencilik Suçu. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 121-167.
- Cereci, P. D. (2017). *Sosyal Medyada Ahlakın Çöküşü*. Mayıs 27, 2017 tarihinde Broadcasterinfo.net: <http://www.broadcasterinfo.net/ContentDetails-206-sosyal-medyada-ahlakin-cokusu-> adresinden alındı.
- Cook, P. (1982). *An Introduction to Vice*. Londra: Chapman.
- Çilingir, L. (2003). *Ahlak Felsefesine Giriş*. Ankara: Elis Yayınları.
- Darcan, E. (2015). Ahlak Suçları ve Diğer Suçlar Arasındaki İlişki. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44-55.
- Dedeoğlu, G. (2006). Bilişim Toplumunda Etik Sorunlar. *II. Uygulamalı Etik Kongresi* (s. 18-20). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Dilber, F. (2014). Kitle İletişim Araçları ve Suç Olgusu. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 60-66.
- Gardner, J. ve Bekar, Ç. E. (2008). Suçlar ve Savunmalar Hakkında Fletcher’in Görüşleri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 415-426.

- Gürcan, H. İ. (2005). İnternet Haberciliğinde Etik Değerler. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 39-46.
- Hamm, R. F. (1995). *Shaping the Eighteenth Amendment: Temperance Reform, Legal Culture, and the Polity*. Londra: University of North Carolina.
- Harcourt, B. E. (2004). You are entering a gay and lesbian free zone”: On the radical dissents of Justice Scalia and other (post-) queers. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 503-550.
- Jungkunz, V. ve White, J. (2013). Ignorance, Innocence, and Democratic Responsibility: Seeing Race, Hearing Racism. *The Journal of Politics*, 436-450.
- Kâhya, A. B. (tarih yok). Medya Ve Tehdit Güvenlik Algılamalarında Değişme. 367-384.
- Kara, O., AYDIN, Ü. ve OĞUZ, A. (2013). Ağ Ekonomisinin Karanlık Yüzü: Siber Terör. 1-14.
- Karadağ, A. K. (2016). Ahlak ve Hukuk Arasında Sıkışan Kürtaj. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2047-2057.
- Keçeci, O. (2012). Siber Suçlar ve Terörizm. 1-15.
- Kızılcılık, S. ve Erjem, Y. (1996). *Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü*. İzmir: Saray.
- Koç, E. (2013). Bilim ve Teknoloji Çağında İnsan Olma Sorumluluğu (Etik Bilinç). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1-13.
- Kösel, U. ve Köse, U. (2012). Siber Suçlara Karşı Türk Hukukundaki Cezaî Yaptırımların Yeterliği. XVI. *Türkiye’de İnternet Konferansı*. İzmir: Atatürk Kültür Merkezi.
- Marx, K. Ç. (2006). *Sosyoloji ve Felsefe*. İstanbul: Belge Uluslararası Yayınevi.
- Nirun, D. N. (1968). Suç Hadisesinin Sosyal Sebepleri Üzerine Bir Araştırma. 121-138.
- Önok, P. D. (2013). Avrupa Konseyi Siber Sözleşmesi Işığında Siber Suçlarla Mücadelede Uluslararası İşbirliği. 1229-1270.
- Poyraz, P. D. (2005). Ahlaklı Olmanın Gerekçesi Nedir? *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi*, 9-16.
- Skolnick, J. H. (1998). *“The Social Transformation”, Law and Contemporary Problems* (Cilt 51). New Orlands: Quid Pro Books.
- Söylemez, M. ve Balaman, F. (2015). Bilişimin Etik Olarak Kullanımının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 115-128.
- Şenol, F. T. (2014). Sosyal Medyadaki Ahlaki Panik Tepkisi: Facebook’taki “TC.” Örgütlenmesi. *Global Media Journal: TR Edition*, 277-300.
- Yüksel, M. (2009). Mahremiyet Hakkına ve Bireysel Özgürlüklere Felsefi Yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 275-298.

ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi

ISophos: International Journal of Information, Technology and Philosophy

ISOPHOS • Yıl/Year: 2 • Sayı/Num: 2 • Bahar/Spring 2019

ISSN: 2651-463X

Türkiye’de Veri Haberciliği Üzerine Bir Değerlendirme

Sedat Erol   **Şevki Işıklı**

Beykent Üniversitesi   *Marmara Üniversitesi*

sedaterol.news@gmail.com   *sevki.isikli@marmara.edu.tr*

Özet

Haberin, farklı görsel ve işitsel boyutlar kazandırarak gittikçe daha büyük kitlelere ulaşmasına imkân sunan çevrimiçi ortam hem gazetecilik pratiklerinin çeşitlendirmekte hem de haberin etkisini artırmaktadır. Veri haberciliği ve Türkiye’deki veri haberciliğinin gelişimini etkileyen unsurların analiz edildiği literatür taramasına dayalı bu analitik araştırmada, veri haberciliğinin hedef kitleleri, veri haberciliği eğitimi, medyanın olanakları ve açık veri politikaları gibi alanlara dair bugüne kadar literatüre kazandırılmış veriler incelenmiş, ulaşılan sonuçlar çeşitli araçlarla görselleştirilmiştir. Haberin sayısal içeriklerine karşı okurun yetersiz ilgisi, devletin ve ilgili diğer kurumların verileştirme ve kamuoyuna açık veri sunma konusundaki çekingen tutumları, medyanın yapısı ve işleyiş mekanizması gibi unsurların Türkiye’deki veri gazeteciliği pratiklerini belirlediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, veri haberciliğinin gelişebilmesi için ilişkili paydaşların aşmaları gereken bazı ciddi sorunlar olduğunu göstermektedir. Medyanın ekonomi-politik yapısı, hukuki alt yapı ve sayısal okuryazarlık gibi konularda toplumun hızlı adımlar atması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Veri, Veri Haberciliği, Gazetecilik, Veri Görselleştirme, Açık Veri.*

An Evaluation on The Data Journalism in Turkey

Abstract

The online media, which allows the news to reach increasingly larger audiences by providing different visual and auditory dimensions, diversifies the journalistic practices and increases the impact of the news. Data journalism and based on the data of literature which analyzed the factors affecting the development of journalism in Turkey in this analytical study, the target audience of data journalism, data journalism education, media facilities and on areas such as open data policies examined rendered data on up to literature today, the results were visualized by various means. It has been concluded that insufficient attention of readers to the digital content of the news, the shy attitudes of the state and

other relevant institutions that provide data and present publicly available data, the structure of the media and the mechanism of operation have determined the practices of data journalism in Turkey. This shows that there are some serious problems that stakeholders need to overcome in order for data journalism to develop. The society needs to take quick steps on issues such as the political economy of the media, legal infrastructure and digital literacy.

Keywords: *Data, Data Journalism, Journalism, Data Visualization, Open Data.*

1. Giriş

Dijital teknolojiler, internet tabanlı gazetecilik pratiklerini olumlu yönde etkilemektedir. Sosyal medya, bol miktarda anlık olay haberi içerir. Anlık olaylar vatandaşlar tarafından haberleştirilmekte ve anında paylaşılmakta, yorumlanmakta ve değerlendirilmektedir. Böylece vatandaş katılımının merkezde olduğu bir **etkileşimli habercilik pratiği** gelişmektedir. Okuyucuya farklı kaynaklardan haber alma fırsatının sunulduğu çevrimiçi ortam, geleneksel habercilik pratiklerini bu yeni dijital duruma uyarlamaya zorlamaktadır. Gazeteciliği bekleyen bir diğer tehlike ise doğrudan kullanıcılara ulaşmak ve onları yönlendirmek için yapılan aldatmacalardır. Ana akım medya çevrimiçi ortamda **tıklama gazeteciliğine** yoğunlaşmış, bu durum ise gazeteciliği kısır döngüye hapsedmiştir. Bu noktada veri haberciliğinin tıkanan gazeteciliğe yeni bir alan açma potansiyeli tartışılmalıdır. Veri haberciliği her şeyden önce bir gazetecilik pratiği olduğun danveriyi haberleştirmek veya veri temelli haber yapmak için öncelikle gazetecilik müktesebatına ve dijital okuryazarlık becerilerine sahip olunması beklenir. Veri gazeteciliğinde veriyi toplamak, teyit etmek, analiz etmek, görselleştirmek ve hikâyeleştirip okura sunmak gibi çeşitli aşamalarda dijital okuryazarlık becerileri elzemdir.

Bu metnin devamında veri haberciliği bileşenleri ve Türkiye’de veri haberciliğini etkileyen unsurlar incelenmekte, veri haberlerinin okur profili, Türkiye’de medyanın veri haberciliği potansiyeli, sektöre eleman yetiştiren iletişim fakültelerinin müfredatlarındaki veri haberciliği temalı dersler analiz edilmektedir. Metin, temelde veri haberciliğiyle ilgili şu iki soruya yanıt aramaktadır: i) Veri haberciliği bileşenleri nelerdir? Dijitalleşme ve veri haberciliği, gazetecilik pratiklerini ne yönde etkilemektedir? ii) Türkiye’de veri haberciliğini etkileyen unsurlar nelerdir? Araştırmada doğrulanması ve bu sorulara yanıt vermesi beklenen hipotez ise şudur: Veri gazeteciliği için iki temel unsurun birlikte gelişmesi gerekir: Veri okur yazarı bir toplum ve dijital veri. Türkiye’de okur kitlesi belirli bir süreç içerisinde çevrimiçine adapte olduğundan veri

haberciliği, gazeteciliğin geleceği için yeni fırsatlar sunar. Çevrim içinin imkanları hem genel habercilik pratiklerini hem de veri haberciliği pratiklerini geliştirebilir.

2. Haber Kaynağının Dönüşümü: Dijitalleşme

İnternetin hayatımızda kapladığı alan her geçen gün büyümeye devam ederken gündelik yaşam deneyimlerinden mesleki pratiklerimize kadar birçok alanda “bilinç değişiklikleri” (Dağ, 2014) meydana gelmektedir. Teknolojiye dayalı bir dijitalleşme olgusundan bahsediyoruz. Dijitalleşme olmuş bitmiş bir olay değil, ulaşacağı nokta şimdiden kestirilemeyen bir süreçtir. Dijitalleşme her şeyi sanal ortama aktarmakta ya da her şeyin sanalını inşa etmektedir. **The Data Journalism Handbook**'ta dijitalleşme ve verileştirme kavramları, “veri” ve “gazetecilik” kavramı üzerinde ayrı ayrı durulmuş ve kavramlar, içinde bulunduğumuz bilişim toplumu koşulları ile bir arada ele alınmıştır:

“Dijital bir dünyada yaşıyoruz. Neredeyse her şeyin rakamlarla tanındığı bir dünya... Kariyer geçmişiniz, 300,000 gizli belge, arkadaş grubunuz içindeki herkes; bunların hepsi rakamlarla, sıfırlarla, birlerle tanımlanır. Fotoğraflar, videolar ve ses dosyaları da tamamen aynı iki numara ile sıfırlar ve birler ile tanımlanır. Katiller, hastalıklar, seçimlerdeki oylar, yolsuzluklar ve yalanlar: Sıfırlar ve birler” (Gray vd., 2012, s. 10).

Veri haberciliğinin ortaya çıkışı ve uygulanışındaki en kritik unsur, hiç şüphesiz haber kaynağının internete taşınmasıdır. İnternette haber değeri taşıyan bir metin için belirli bir konu sınırlaması yoktur. İnsanın kendisine, düşüncelerine ve ayrıca toplumsal yaşamda her özne ve nesneye somut ve soyut olarak değinen her içerik potansiyel haber değeri taşımaktadır.

Kamu hizmetlerinin sunumunda internet temelli **dijital vatandaşlık pratikleri**, geleneksel vatandaşlık kavramını ve vatandaş-devlet ilişkilerini yeni bir evreye ulaştırmıştır. Yerel ve küresel ölçekte vatandaş-devlet ilişkisinde devasa miktarda dijital verinin oluşmasını sağlar. Dijital vatandaşlık pratikleri üç katmanlı bir yapı arz eder: Birinci katmanda resmi hizmetlerin elektronik ortam sunulması bulunur. Bürokratik hiyerarşie takılmadan, devletin soğuk yüzüyle karşılaşmadan bazı vatandaşlık görev ve taleplerini elektronik ara yüzler aracılığıyla, **e-devlet uygulamaları** vasıtasıyla karşılayabilirler. E-devlet uygulamaları hizmet sunumunda görece eşitlik temin etmektedir. İkinci katmanda ise **e-yönetişim** olgusu bulunur. Bir yandan devlet işlerinde maliyet, emek ve zaman tasarrufu sağlanır, diğer yandan vatandaşların talepleri ve devletin çeşitli düzenlemeleri, taraflara çok daha etkili ve kısa bir yolla ulaştırılır. Dijital vatandaşlık, web 2.0'ın sundu-

ğu etkileşimli ortamlardan beslenerek yönetime katılma sürecini daha etkin hale getirir. Üçüncü katmanda ise vatandaş-devlet ilişkisi her aşamada elektronik veri tabanlarında kaydedilir ve birer dijital veri haline getirilir. Devlet arşivlerinde, erişimi güç tozlu raflarda matbu yüzeylerde, çoğu zaman entropiye yenik düşerek okunmaz hale gelen belgelerde saklanan çok sayıdaki veri, veri analizi yapmayı zorlaştırmakta, bazen de imkânsız hale getirmektedir. E-devlet uygulamaları ve e-yönetişim süreçlerinde oluşan dijital veriler, devletin elektronik veri tabanları olan **e-arşiv** setlerinde saklanır. Entropiye karşı daha dayanıklı olan elektronik veri tabanları, erişimi ve işlenmesi görece daha kolay, onlardan elde edilen sonuçları genelleştirmenin daha mümkün olduğu veriler demektir. Dijital vatandaşlık, veri haberciliğinin ihtiyaç duyduğu başlıca kaynağı yani devletin ürettiği verileri zenginleştirmektedir.

Yeni iletişim teknolojileri, vatandaşların siyasal katılım kategorisindeki **toplumsal hareketlere** dâhil olma konusunda cesaretlendirmektedir. Örneğin sosyal medya platformları, kullanıcıların broşürler dağıttığı, siyasal ve ideolojik propaganda yaptığı, protest toplantıların organize edildiği, böylece düşünce ve ifade özgürlüğünün biraz daha kaygısızca kullanıldığı birer sanal ortamlar haline gelmiştir (Doğan, 2013, s.210). Bununla birlikte sosyal medyada siyasal özgürlüğü vurgulu biçimde kullanabilmek, birçok uzmana göre “anonim” olarak kalabilmekle doğrudan ilgilidir. Arap Baharı, 15-M Hareketi, Gezi Parkı, Wall Street İşgali gibi olaylarda sosyal medya ve anlık mesajlaşma programlarının aktif kullanımı birçok akademik tartışmaya konu olmuştur. Bugünlerde toplumsal olaylar ile yeni medya araçları arasında bağlantı kuran araştırmalara daha sık rastlanmaktadır.

Alvin Toffler, **Üçüncü Dalga** isimli çalışmasında, kömür, çelik, demiryolu ve makine parçaları üretimi gibi klasik endüstrileri “ikinci dalga” olarak nitelendirmiştir. İkinci dalgada, klasik endüstride iş gücü ucuzlamış, beden-kas gücü gerektiren işçilikler gelişmekte olan ülkelere nakledilmiştir. Gelişmiş ülkeler artık üçüncü dalgada kuantum mekaniği, enformasyon teorisi, uzay bilimleri gibi yeni bilim dalları ile ilgilenmeye başlamıştır. Ön plana çıkan ise gelişmiş manipülasyon becerilerimizden doğan bilgisayarlar ve veri işlemleri, ileri iletişim teknolojileri olmuştur (Toffler, 2008, s.175-177). Drucker ise Marks’ın işaret ettiği kapitalist sınıfın artık gerilediğini ve yeni toplumda bireylerin ürettikleri bilgi kadar sermayeye sahip olabileceğinin altını çizmiştir. Tüm bu değişimlerin temelini ise küresel ekonomi ve teknolojiyi yerleştirmiştir (Kocacık, 2003, s.7). Toffler’ın üçüncü dalga yaklaşımı, Drucker’ın “kapitalist ötesi toplumu” ile aynı sorunlara odaklanmaktadır. Para ve ekonomik sistem, bilişim teknolojiyle eş zamanlı olarak değişim geçirmektedir.

Değişen yalnızca haberin kaynağı değildir, yayımlandığı mecra da değişmektedir.

Geleneksel yayıncılıkta kullanılan **yayın organı** ifadesi, yeni iletişim ortamlarında **yayın ortamı** kavramına, **yayınlama** kavramı ise **paylaşım yapma** kavramına dönüşmüştür. Yayın ortamı ve paylaşım artık olağan gazetecilik terminolojilerinden ikisidir.

3. Mecranın Değişimi: Mecranın Değişimi

Gazetelerin dijitalleşme sürecine refleksleri iki yönlüdür: İnternetin yaygınlaşmaya başladığı 1995 yılından beri, bir yandan eski nüshalarını tarayarak dijital ortama aktarmakla, diğer yandan yeni dijital içerikler üretmeye çalışmakla meşguldürler. İnternete özgü içerikler üretmek, çevrimiçi ortamın hız, yaygın erişim, etkileşim ve bağlantılı metin oluşturma potansiyellerinden yararlanmaya çalışıyorlar. Fakat geleneksel gazetecilik alışkanlarının dijital içerik üretme konusunda engel oluşturduğu ileri sürülmektedir. Özgün dijital içerikler üretmediği, sadece iki boyutlu baskıdaki içeriklerin internet ortamına aktarıldığı yönünde eleştiriler sıkça dile getirilmektedir. Bu da geleneksel gazetecilik sorunlarının internet gazeteciliğinde, bloglar, sosyal medya ve video içerik paylaşım ortamlarında sürüp gitmesine yol açmış olmalıdır. İnternet gazeteciliği, dijitalleşmeyi yanlış anlamış olmalı ki okuyucusuna iyi içerik sunmak için kaygı duymak yerine yalnızca “tık peşinde koşan” bir yapıya evrilmeyi göze alabilmiş olsun. Bizce veri haberciliği, internet gazeteciliğinin sıkıştığı bu **dar alandan ve vizyon darlığından** çıkmak için bir fırsat sunabilir.

1990’lı yılların sonlarına doğru yaygınlaşmaya başlayan vatandaş gazeteciliği, yeni iletişim teknolojilerinin desteğinde hız kazanmıştır. Gazetecilik müktesebatına sahip olmayan sıradan vatandaşlar, sosyal medya hesapları ve kişisel bloglarında yeni ve özgün içerikler paylaşmaktadırlar. Bu içerikler yalnızca kitlelere ulaşmakla kalmamış sosyal mecra ve aygıtlarını kullanan sıradan ya da popüler figürlerin sözleri, paylaşımları, ürettikleri içerikleri ana akım medyada temsil imkânı bulmuştur (Arık, 2013, s.280). Yeni medya, vatandaşların haber kaynaklarının çeşitlenip zenginleşmesini sağlamıştır. Artık vatandaşların haber kaynakları, yalnızca geleneksel ana akım medya kuruluşları değildir. Bu ortamda geleneksel gazetelerin yalnızca haber aktarmakla yetinemezler. İçeriklerini zenginleştirmek ve genişletmek, farklı bakış açıları sunmaya ve okuyucuları detaylı bir şekilde bilgilendirmeye ihtiyaçları var.

Robot gazetecilik, insan müdahalesi olmadan otomatik olarak haber metinlerini yazılım ve algoritmalarından faydalanarak üretme sürecidir. Robot gazeteciler, verilerden yararlanarak algoritma ile bireysel anlamda okuyucununun ihtiyaçlarına göre kişiselleştirir ve daha hızlı, daha ucuz ve ortalama olarak herhangi bir gazeteciye göre daha az hatayla içerik üretir (Kalsın, 2017, s.26). Algoritmaların insani perspektifi yakalayamayacakları düşünülse de robot gazetecilerin rutin haberlerde daha başarılı oldukları söylenebilir. Gazeteciler artık daha derin ve ilgi çekici içerikleri haberleş-

tirmek zorundalar. Skandal haberler, sızıntı gazeteciliği ve hacktivist girişimler dikkat çekmektedir. Nixon Olayı, Wikileaks ve Assange, Snowden, Panama ve Paradise belgeleri, internet tabanlı ve veri odaklı sızıntı gazeteciliği, gazeteciliğin yeni formlarını tartışmaya açmıştır. Sızıntı gazeteciliği, ham verilerle ilgilenmenin önünü açmaktadır.

4. Veri Haberciliği

Veri kümelerinin artan boyutu, veri odaklı gazeteciliğin neden önemli olduğuna dair sorulara yanıtlar vermektedir. 2006'da Holovaty, veri odaklı gazetecilik için manifesto niteliğinde bir blog yazısı yazmıştır. Yazının ana noktası "Gazetelerin masal merkezli dünya görüşüne son vermeleri gerekir" şeklindedir. "Geleceğin medyası" için altyapı oluşturulmak zorundadır. Bu yüzden geleceğin güvenilir medyasını yaratmak ve geliştirmek için veriye dayalı analizlere ihtiyaç vardır (Bril vd., 2016, s. 415). Veri haberciliğinin **alternatif gazetecilik modeli** olma özelliğine vurgu yapan Dağ'a göre, veri haberciliğinin amacı oldukça sade ve açıktır:

"Daha etkin habercilik yapmak" (Dağ, 2016).

Veri haberciliğinde odak nokta yalnızca grafikleştirme, görselleştirme veya diğer teknik detaylar değildir; odak nokta içeriğin etkili sunumudur. Verinin hikayesini anlatmanın birçok yolu vardır fakat en etkili yol muhtemelen bir tanedir. Veri gazetecisi, onu bulup rakamlardan çabuk sıkılan okura onu sunmalıdır. Rogers'ın tespit ettiği gibi, hikâye anlatımında en kritik yolu ararken olabildiğinde esnek ve yaratıcı olmak gerekebilir (Rogers, 2011). Rakamlar hikâyenin içeriğine yerleştirilmelidir. Bu yüzden anahtar sözcük, matematik veya kodlar değildir, onlar sadece metni güçlendirir. Veri haberciliğinde hikâye-rakam ilişkisi daha açık seçik ifade edilmelidir. Veri haberciliğinde bir hikâye, rakamlarla desteklenmeye çalışılmaz. Aksine bir konudaki rakamların bir hikayesi olduğu düşünülür ve bu hikâye yazılır. Hikâye bizzat verilerden çıkarılır, veriler rastgele bir hikâyeyi desteklemek için kullanılmaz. Veri gazeteciliğinin geleneksel gazetecilikten en esaslı farkı budur. Birçok uzmana göre genel gazetecilik pratiklerine perspektif kazandıran da bu farktır (Fulda ve Neubert, 2013, s.1).

4.1 Veri Haberciliğinin Bileşenleri

Veri haberciliğinin, gazeteciliğin dönüşümüne katkı yapabilme potansiyeli, dijital teknolojilerin medya olanaklarını genişletmesiyle doğrudan ilgilidir. Dijital dönüşüm, veri haberciliği için bol miktarda dijital veri anlamına gelir. Yine de veriyi haberleştirmek için henüz her şey yeterli değildir. Başka bir dizi işlem gerçekleştirilmelidir.

4.1.1 Veri toplama

Birçok veri habercisinin en sıkıntılı sürecine gerekli, yeterli, güncel ve güvenilir verilere sahip olmamak ya da bu tür verilere ulaşamamak eşlik eder. Söz konusu kamuda

üretilecek verilerse eğer, **Bilgi Edinme Hakkı Kanunu** gazeteciye yasal bir dayanak sağlar. Veriye erişim; demokratik ve şeffaf yönetimin gereği olan eşitlik, tarafsızlık ve açıklık ilkelerine uygun olarak kişilerin bilgi edinme hakkı ile yasal dayanağa kavuşmuştur (T.C Bilgi Edinme Kanunu, 2003). Resmi verileri incelemek ve haberleştirmek isteyen bir gazeteci, veriyi ilk önce konuyla doğrudan ilgili kurumdan, bilgi edinme kanunun verdiği haklara dayanarak talep etmelidir. Resmî kurumlardan alınmadığı durumlarda veri aşağıdaki kanallara başvurulabilir. Aslında bu konuda bir sıralama yoktur.

- I. **Sivil Toplum Kuruluşları:** Meslek Odaları, Açık Veri ve Veri Gazeteciliği Derneği, İzlemedeyiz Derneği, Türkiye Araştırmacılar Derneği, Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşu
- II. **Arama Motorları:** Wolfram Alpha, Dogpile, Gibiru, Bing, Yandex, DuckDuckGo, Google
- III. **Sosyal Medya:** Facebook, Instagram, Twitter, LinkedIn, Flickr, Snapchat, (Araştırmalar için etkili araçlar: Nodexl, ROAuth, RCurl, twitterR, Netvizz, Mulpix, Ink361, Iconosquare, Findgram, Websta, Netlytic)
- IV. **Diğer Kaynaklar:** Google Trends, Ulusal Tez Merkezi, Pew Research Center, The Spectator Index, Get the Data, Research Gate, Academia, Ekşi Sözlük, Reddit, Quora

4.1.2 Veri temizleme

Veri temizleme (ayıklama) işlemi, eksik ve yinelenen verilerin atılması, eksik değer yerine diğer verilerden istatistiksel yollarla elde edilecek diğer bir verinin girilmesi, maksimum ve minimum değerlere uyumlu olması için normalizasyon işlemlerinin dikkate alınması işlemlerini içerir (Koçoğlu, 2012, 9). Veri setlerini “saf” ve “düzenli” bir hale getirebilmek için ücretsiz ve açık kaynak kodlu **Open Refine** programı kullanılabilir. Open Refine ile veri setlerindeki kelime ve benzeri hataları düzenleyip başka formatlara çevirmek mümkündür. Open Refine’a alternatif araçlardan biri PSPPP’dir ve veri analizi, filtreleme, hataları ayıklama işlemleri yapılabilir.

4.1.3 Veri hikâyeleştirme

Bazen verilerin yalın sunumu, okuyucu üzerinde beklenen etkiyi oluşturabilir. Paylaşılan tablolar, istatistikler, grafikler bu etkiyi desteklese de diğer gazetecilik biçimleri gibi, veri gazeteciliği de hikâyelerle ve metinle ilgilenir. Veriyi haberleştirmek haberin gidişatını etkileyebilir. Hikayeleştirildiğinde veriler, sadece hikâyeyi zenginleştiren birer parça olurlar. Doğru kurgulanan bir veri haberinde ise grafiklerden daha fazlası bulunur. Örneğin “Ne? Ne zaman? Nerede? Nasıl? Neden? Kim?” sorularının da cevaplarını da içerir.

4.1.4 Veri görselleştirme ve araçları

Veri haberciliğinin en önemli aşamalarında biri görselleştirmedir. Görselleştirmede ana tema netleştirilip hedef kitleye uygun bir görsele dönüştürülür. Çeşitli verileri farklı biçimlerde görselleştirmeyi mümkün kılan bazı programlar aşağıda sıralanmıştır:

- I. **Tableau:** 10 GB'a kadar veri işlemeyi mümkün kılar ve ücretsizdir. Ücretsiz sürümü **Tableau Public** üzerinde yapılan çalışmalar çevrimiçi olarak kaydedilir. Habere ilişkin veriler hikâye tamamlayıp yayınlanıncaya kadar gizli tutulması gereken durumlarda güvenli olmayabilir. Tableau Public ile ısı grafikleri, özet tabloları, pasta grafikleri, çizgi ve bölgesel grafikler, haritalar ve harita üzerinde semboller, balon grafikleri oluşturulabilmektedir.
- II. **Raw:** Açık kaynaklı ve ücretsiz bir program olan **Raw Graphs**'in kullanımı kolaydır. Veri girişi, grafik seçimi, düzenleme ve çıktıyı alma gibi sırasıyla atılan basit adımlarla tablolar hazır hale getirilmektedir. Ayrıca bu basit adımlar çoklu pasta grafikleri, bar grafiği, diyagramlar halinde sınıflandırılarak tanıtılmıştır.
- III. **Gephi:** Gazetecilik alanında ciddi bir kullanıcı kitlesine ulaşan Gephi'nin kullanımı için herhangi bir kodlama becerisine ihtiyaç duyulmamaktadır. Windows, Mac ve Linux üzerinde çalışılabilen açık kaynaklı, ücretsiz bir araç olan Gephi'de ilk adımları atmak için kurulumu tamamlamak ve "Node-Edge" bölümlerine ayrı ayrı veri setlerini yüklemek gerekir.
- IV. **Fusion Tables:** Google uzantısı olarak çalışan "füzyon tabloları" özellikle verileri haritalandırma aşamasında ve yakınlaştırma avantajıyla, ayrıca ücretsiz kullanımıyla öne çıkmaktadır. Verileri Google füzyon tablolarına eklemeyen önce e-tabloda inceleme yapılmaktadır ve böylece veriler için de düzenleme yapabilme imkânı sağlamaktadır. Haritalandırma çalışması yapmak için kod yazımı bilgisi gerekmez. Füzyon tablolarının en önemli avantajlarından biri esnekliktir. Farklı haritalar burada birleştirilebilir ve blog ya da siteye gömülebilecek hale getirilir.
- V. **R:** Bir tür yazılım dili olan "R", ücretsiz ve açık kaynak kodludur ve sıkça kullanılan veri analiz aracıdır. Birçok kişi tarafından sürekli geliştirilmesidir. Karmaşık istatistiksel hesaplamalar yapıp sonuçları çok geniş yelpazedeki görsellerle sunabilme yeteneği sunduğu için özellikle üniversiteler tarafından desteklenmiştir. R platformu bu amaca uygun lattice, ggplot2, ggmap, ggviz, leaflet gibi çok sayıda grafik görselleştirme

paketi sağlamaktadır (Merih, 2017).

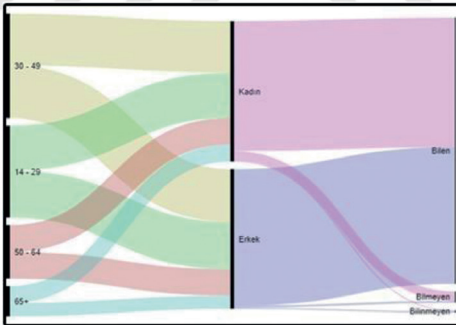
- VI. Tiki Toki:** Tiki-Toki’de verilerin ve içeriğin zaman dilimine bağlı belirli bir süreç içerisinde gerçekleşen haber hikâyelerinde kullanımı verimli olmaktadır. Grafiğin arka planına görsel ilişkilendirebilirken çizelge üzerinde yıllara dair metin, resim ve video içerikleri paylaşılmaktadır. Tiki-Toki’nin dezavantajları arasında verilerin manuel girilmesi ve ücretsiz versiyonunun oldukça kısıtlı olmasıdır.

4.2 Türkiye’de Veri Haberlerinin Hedef Kitlesinin Veri Okuryazarlığı

Veri haberciliğini etkileyen unsurlardan biri, hedef kitlenin haberi okuma, anlama, analiz etme ve çıkarımlarda bulunma yeterliliğidir. Veri haberleri içerik olarak görsel ve istatistiklerle desteklenir. Veri haberi okurunun temel düzeyde veri, grafik, harita, tablo okuma becerisi edinmiş olması gerekir. Veri okuryazarlığı, genel okuryazarlığın bir alt kümesidir. Genel okuryazarlık becerisi yoksa veri okuryazarlığı da mümkün olmaz.

TÜİK Raporuna (2016) göre, Türkiye’de okul çağına gelmiş okuma yazma bilen erkek sayısı 35,085,812 kişi, okuma yazma bilmeyen erkek sayısı ise 396,138 kişi; okuma yazma bilen kadın sayısı 33,284,335 kişi, okuma yazma bilmeyen kadın sayısı ise 2,086,294 kişi olarak tespit edilmiştir. Nüfusun geri kalanı henüz tespit edilememiş ve bir kısmı da henüz okuma yazma çağına gelmemiştir. Toplanan veriler **Raw Graphs** aracılığıyla Grafik 1’de görselleştirilmiştir.

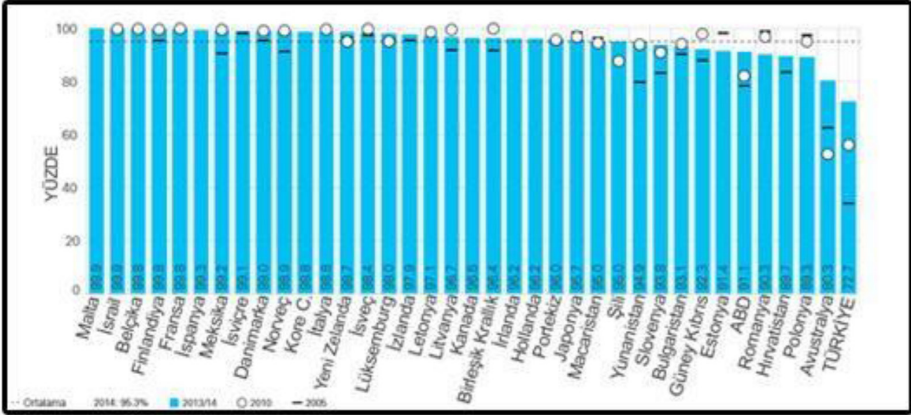
Grafik 1: Türkiye’de Okuma Yazma Bilenlerin Cinsiyete Göre Dağılımı.

UNICEF, **Geleceği İnşa Etme: Çocuklar ve Zengin Ülkelerde Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (2017)** adlı raporda, aralarında Türkiye’nin de yer aldığı orta ve yüksek refaha sahip 41 ülkedeki okul öncesi eğitim durumuna dair veriler sunmuştur. Rapora **göre** Türkiye 36’ncı sırada yer almaktadır.

Öğrencilerin kendi dillerinde okuma becerilerinin analiz edildiği PISA Raporlarına göre Türkiye, 2009 ile 2012 arası ilerleme kaydetmiş hatta ülke ortalamalarını yakalamış fakat daha sonraki yıllarda ilerlemesini sürdürememiş ve

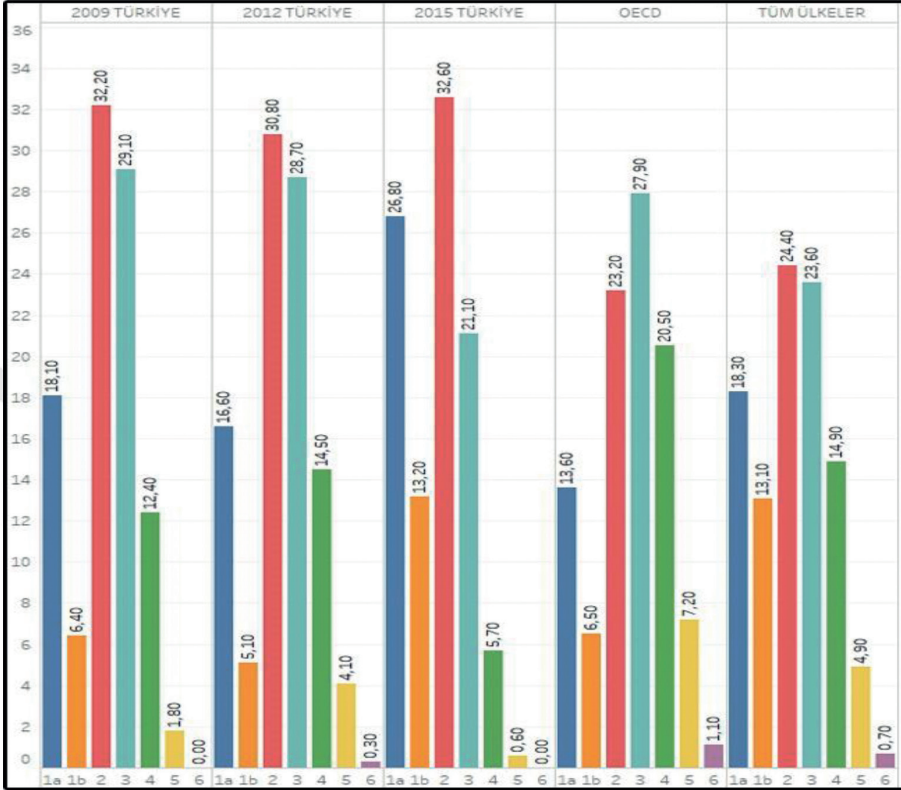
ortalamanın altında düşmüştür. PISA araştırmasında öğrenciler, okuma becerileri açısından 8 farklı düzeyde sınıflandırılmıştır.

Grafik 2: Okul Öncesi Öğrenmeye Katılan Yüzdeler.

Grafik 2’de gösterilen Düzey 1b’nin altındaki öğrenciler, verilen hikâye ya da liste gibi kısa ve basit metinlerde açıkça ifade edilmiş bilgileri yakalayamamaktadırlar. Düzey 1a’da öğrenciler, aşına oldukları metinlerdeki ana fikrive yazarın amacını tespit edebilmekte, metinlerdeki bilgilerle gündelik yaşam arasında bağ kurabilmektedir. Düzey 2’de ise öğrenciler, birçok duruma karşı gelebilecek ya da çıkarımda bulunabileceği bir bilgiyi ya da daha fazla bilgiyi metinde bulabilmektedir. Düzey 3’te, çoklu durumlara tekabül eden bilgiler arasındaki ilişkiyi belirlemekte ve bazı durumlarda bu ilişkiyi tanımlayabilmektedir. Düzey 4’te, çoklu durumlara tekabül eden bilgiler arasındaki ilişkiyi tespit edip tanımlayabilmektedir. Okuma becerilerinde en nitelikli öğrenci düzeyi 5 ve 6. düzeydir. Bu düzeydeki öğrenciler, metnin içine yerleştirilmiş bilgileri tespit edebilir ve gerekli olan bilgilerle karar vererek metni düzenleyebilirler (MEB, 2015, s. 32). Grafik 2’de öğrencilerin **kendi dilinde okuma** yeterliliklerinin detaylı görseli **Tableau** aracılığıyla görselleştirilmiştir.

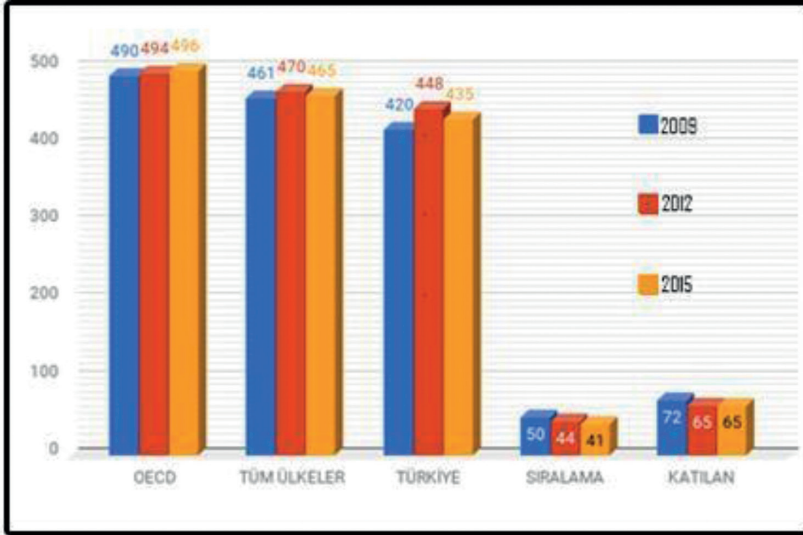
Rapora göre Türkiye’de dili ileri derece yetkin olarak kullanan, okuma ve analiz etme becerilerine sahip 5 ve 6. düzeydeki öğrenci sayısı oldukça düşüktür; OECD ortalamasının altındadır. Grafiğe göre öğrencilerin büyük çoğunluğu 2. düzeyde kümelenirken diğer ülkelerde çoğunluk 3. düzeyde kümelenmektedir.

Grafik 3: Yeterlilik Düzeylerinin Yıllara Göre Dağılımı ve Diğer Ülkelerin Ortalamaları ile Karşılaştırması (MEB, 2015, S. 32).

Grafik 3'te, Türkiye'deki öğrencilerin matematiksel okuryazarlık düzeyleri gösterilmektedir. Veri haberlerinin içerisinde grafik, istatistik ve sayısal veriler yer alır. Veri haberlerini okuyabilmek için grafik ve görsel okuryazarlığın yanında, matematik okuryazarlığı da gerekir.

Türkiye, matematik okuryazarlığı sıralamasında yükselmiş görünmekle birlikte toplam puanda düşüş söz konusudur. Türkiye'de veri haberciliğini etkileyen unsurlar arasında eğitim gelmektedir. Türkiye'de okuma yazmanın geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Bkz. Grafik 4.)

Grafik 4: Yıllara Göre Matematik Okuryazarlığı Puanları

4.3 Açık Devlet Verileri

Birçok kişi ve kuruluş, geniş bir yelpazede farklı türden veriler oluşturur ve biriktirir. Açık veriler, özellikle açık hükümet verileri, henüz büyük oranda kullanılmamış önemli haber kaynaklarıdır. Devletin topladığı veri, miktarı ve mahiyeti yüzünden önem taşır. Şeffaflık ve demokratik denetim, demokratik katılım, kamu hizmetlerinin iyileştirileştirilmesi, verimlilik artışı, politikaların etki gücünü tespit gibi birçok yönetim olgusunu veriye bağlı gerçekleştirilir (Open Knowledge International, 2017). Ancak hükümetler, elindeki verileri kamuoyuyla paylaşma konusunda her zaman istekli olmayabilir. Gazetecilerin resmi veriye ulaşma konusunda yaşadığı sıkıntılar, veri haberciliğini etkiler.

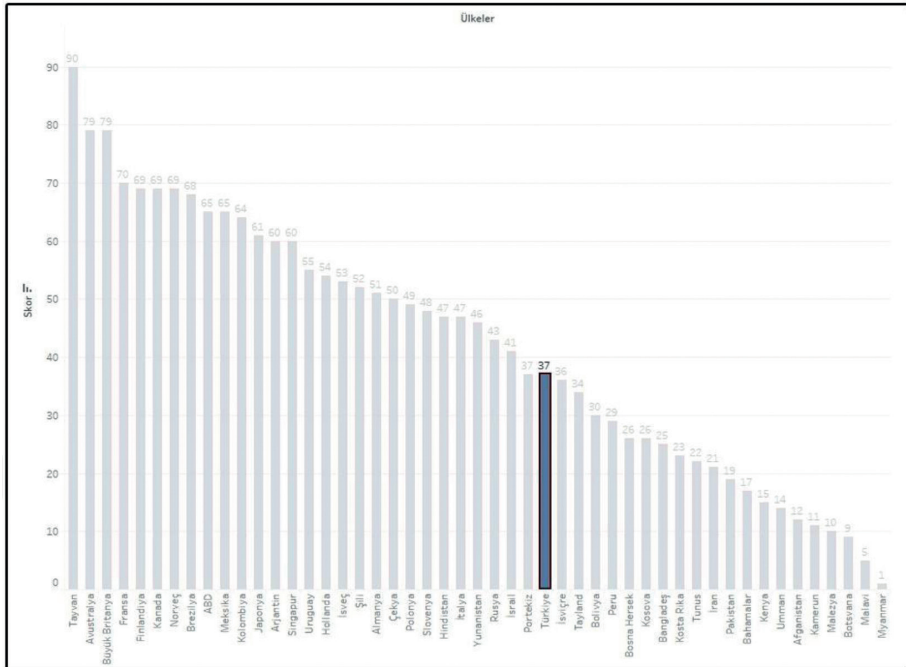
Açık resmi verilerinin kullanımının artmasında kamu politikaları belirleyici etkiye sahiptir. Türkiye’de açık yönetim politikası ve şeffaflık, **2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı** ile **2016-2019 Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı** içerisinde ele alınmaktadır. Ayrıca Türkiye’nin 2011 yılında **Açık Yönetim Ortaklığı**’na üye olması, verilerin halka açıklanmasında önemli bir adım olarak görülmüştür. Ne var ki bu üyeliğin sonucu olarak 2012 yılında hazırlanan eylem planı uygulanamamıştır. 2013

yılı ağustos ayında da Açık Yönetim Ortaklığı yükümlülüklerinin uygulanmasına yönelik 2013/9 sayılı ve **Açık Yönetim Ortaklığı Girişimi** konulu bir Başbakanlık Genelgesi yayımlanmasına müteakip ikinci bir eylem planı hazırlığı başlatılmıştır. Başbakanlık Teftiş Kurulu tarafından yürütülen planlama çalışmaları 2018 yılı sonu itibariyle henüz tamamlanarak kamuoyuyla paylaşılmamıştır (TÜBİTAK, 2018).

Uluslararası Açık Toplum Vakfı tarafından hazırlanan **Açık Veri Endeksi**'nde devletlerin veri paylaşım nitelikleri ve miktarları incelenmekte, puanlanmakta ve kıyaslanmaktadır. 2016 yılında yapılan en güncel araştırmaya göre, Grafik 5'te görüldüğü gibi Türkiye 94 ülke arasında 45. sırada yer almıştır (Open Knowledge International, 2016).

Grafik 5: Açık Veri Endeksi'nde Türkiye'nin 45. Sıradaki Konumu

Grafik **Tableau Public** kullanılarak hazırlanan Grafik 3'te Türkiye, Açık Veri Endeksi'ndeki diğer 49 ülke ile karşılaştırılmıştır. Kendine 45. Sırada yer bulan Türkiye'nin açık devlet verisi statüsünde, endekste taranan ülke ortalamalarının altında kaldığı görülmektedir. Vakıf, söz konusu değerlendirmeye esas veri kategorilerini,

lan uzmanları görüşleri doğrultusunda sivil toplumu ilgilendiren konularla sınırlandırmıştır. Değerlendirmeye alınan kategoriler şöyledir: Bütçe, harcama, ihale, seçim sonuçları, tescilli şirketler, arazi mülkiyeti, ulusal haritalar, idari sınırlar, konumlar, ulusal istatistikler, yasa tasarıları, ulusal hukuk, hava kirliliği ve su kaynakları. Bu kategorilerdeki **açık veri kalitesini** ölçmek için bir kısmı aşağıda sıralanan bazı **kriterler** uygulanmıştır:

- i. Verinin devlet tarafından mı yoksa ilişkili diğer kuruluşlar tarafından mı oluşturulduğu,
- ii. Verilerin kayıt ya da erişim talep etmeksizin çevrimiçi kullanılabilirliği,
- iii. Verilerin ücretsiz olup olmadığı,
- iv. Verilerin tek seferde indirilebilir nitelikte sunulup sunulmadığı,
- v. Verilerin güncelliği,
- vi. Verilerin herkese açıklığı,
- vii. Verilerin açık ve elektronik araçlar tarafından okunabilir dosya biçimlerinde olup olmadığı (Open Knowledge International, 2016).

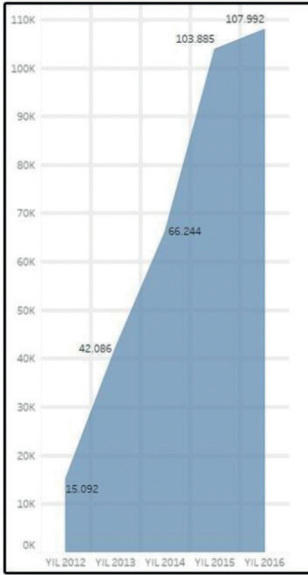
Bu tablodaki değerlendirme kategorileri göz önüne alındığında, birçok sivil meslede veri habercilerinin açık resmi veriye ulaşma konusunda, diğer ülke habercilerine göre dezavantajlı oldukları söylenmelidir. Devletlerin elindeki verileri kamuoyuyla paylaşma konusundaki durumunu değerlendiren başka uluslararası raporlar da vardır ve bunlarda da Türkiye'deki resmi açık veri konusunda benzer sonuçlar yayınlamışlardır. Veri haberciliği, en fazla açık resmi veri sınırlılığından etkilenmektedir.

4.4. Basın ve İnternet Özgürlüğü

Veri temelli veya veri ilişkili haberler hazırlayan gazetecileri etkileyen ikinci unsur, internet erişim ve bant genişliğidir. İnternet çoğu veri habercisinin hem kaynağı hem de haber kanalıdır. İnternet erişim engelleri ve internet hızının düşürülmesi gibi internet özgürlüğüyle ilgili durumlar, veri haberciliğini doğrudan etkilemektedir. Gazetecilerin haber hazırlarken karşılaştıkları editöryal engeller ise basın özgürlüğü bağlamında değerlendirilmektedir.

Türkiye'de internet erişimi tümüyle hiçbir zaman engellenmemiş fakat bazı internet sitelerine iç düzen, kamu çıkarı ve bazı açıklanmayan çıkarlar gerekçe gösterilerek mahkeme kararı ile erişim engeli konulduğu görülmüştür Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin 2016 yılında yayımladığı **İfade ve Basın Özgürlüğü Raporu**'na göre 2016 yılı içerisinde 14 farklı toplumsal olayda yayın yasağı kararı verilmiştir. Terörist saldırılar ardından bazı iletişim ağlarının kapatılması veya veri akışının yavaşlatılmasıyla ola-

sı artçı saldırıların önlenmesi amaçlanmış fakat bu tedbirlerin vatandaşların çevrim içi bilgiye erişimini kısıtlamasına bir çözüm bulunamamıştır. Öte yandan Raporda, internet sayfalarına erişim verilerine yer verilmiştir. Buna göre 2012 yılında 15,092 olan birikimli internet erişimi 2013 yılında 42,686'ya, 2014 yılında 66,244'e, 2015 yılında 103,885'e, 2016 yılında ise 107,992'ye ulaşmıştır. Bu veriler Grafik 6'da, **Tableau Public** aracılığıyla düzenlenmiş ve aktarılmıştır (TGC, 2016).

Grafik 6: 2012-2016 Yılları Arası Birikimli İnternet Erişim Engeli

İnternet erişimi ve internet özgürlüğü küresel bir sorundur. **Freedom House**, 2017 yılında küresel internet kullanıcılarının %87'sini oluşturan 65 ülkede, çevrim içi özgürlüğü mercek altına alan bir rapor yayınlamıştır. Bu **İnternette Özgürlük Raporu**'na göre kullanıcılarının yalnızca %23'ü özgür internete sahiptir. Raporda 100 üzerinden 66 puan (0 özgür – 100 özgür değil) verilen Türkiye, internet özgürlüğü konusunda bir önceki yıla göre 5 puanlık bir ilerleme kaydetmiştir (Freedom House, 2017). Bununla birlikte söz konusu değerlendirme, Türkiye'nin İnternet özgürlüğü konusunda alması gereken yollar olduğunu göstermektedir. Veri haberciliğinin, bu konudaki olası bir ilerleme ya da gerilemeden doğrudan etkileneceğini söylemek gerekir.

4.5 İletişim Fakültelerindeki Veri Haberciliği Eğitimi

Veri haberciliği uzmanlık gerektiren bir alandır. Veri toplama, doğrulama, görselleştirme, hikâyeleştirme ve sunma işlemlerinde başvurulan bilgisayar, iletişim ve gazetecilikle ilgili bir dizi bilgi ve beceriyi talep eder. Veri odaklı veya veri ilişkili haber yapan gazeteciler, ihtiyaç duydukları bu tür bilgi ve beceri ya kendi kendini yetiştirme girişimleriyle ya meslek içi eğitimle ya da üniversite eğitimiyle kazanabilmektedirler. İletişim fakülteleri, mesleğe başlamadan öğrencilere ihtiyaç duyacakları bilgi ve becerileri kazandırabilirler. Türkiye'de Yüksek Öğretim Kurumu'na kayıtlı devlet, özel ve vakıf statüsündeki 183 üniversitenin **lisans müfredatları**, veri haberciliği bağlamında

incelendiğinde ortaya net bir tablo çıkmaktadır. Veri haberciliğiyle ilgili içerikler şu bölümlerde yer almıştır: Gazetecilik, Basın ve Yayın, Yeni Medya, İletişim ve Görsel Sanatlar.

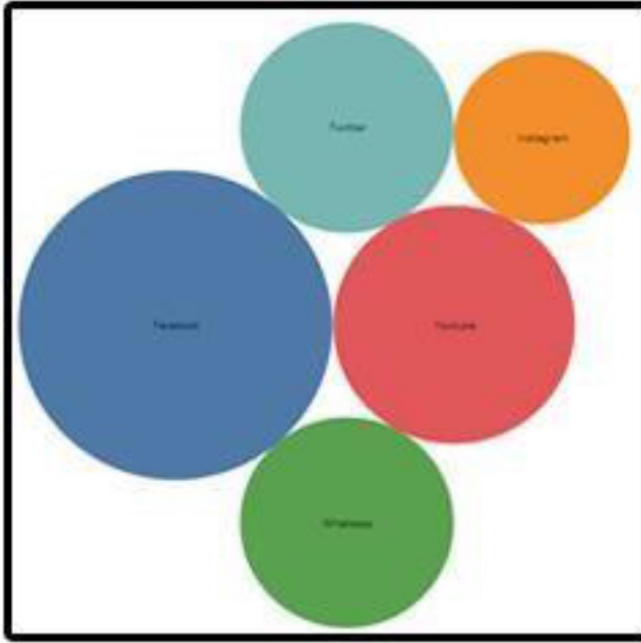
İncelenen 183 üniversitede, yukarıdaki isimleri taşıyan 47 bölüm tespit edilmiştir. Bu 47 bölümden yalnızca 8 tanesinde “Veri Gazeteciliği Dersi” başlığı ile ders açıldığı, bu 8 dersin 7’sinin **seçmeli** ve 1’inin ise **zorunlu** statüde verildiği görülmektedir. Lisans- ta öğrencilerine Veri Gazeteciliği Dersi veren üniversitelerden 4’ü devlet, 4’ü ise vakıf üniversitesidir. Bununla birlikte üniversitelerin önemli bir kısmında veri haberciliği ko- nularına katkı sağlayan Veri Analizi, Veri Toplama Yöntemleri, Ekonomik Verileri Okuma, Etkileşimli Bilgi Tasarımı, Veri Madenciliği gibi derslerin yer aldığını belirtmek gerekir.

4.6 Türkiye’de Medyanın Olanakları

Veri haberciliği, gazeteciliği geliştirmek ve vatandaşlara doğru, ayrıntılı ve kap- samlı haber ulaştırmak için yeni bir fırsat sunmaktadır. Geleneksel medyanın daha az özgür ve tek biçimlilik gazeteciliği kısırlaştırmakta, haber okurları farklı perspek- tifler aramaktadır. Reuters’ın **Dijital Haberler Raporu’na** (2017) göre, dünyada ve Türkiye’de habere ulaşma alışkanlıkları değişmektedir. Küresel ölçekte okurların yak- laşık 4’te 1’i haberleri mesajlaşma uygulamaları yoluyla edinmektedir. Bu oran, bir önceki yıla göre yaklaşık %15’lik artış anlamına gelmektedir. Whatsapp’ın ikili ön pla- na çıkmasındaki başlıca nedenin“karşılıklı şifreleme özelliği”nin kullanıcılara verdiği güven olduğu düşünülmektedir (Newmanvd., 2017, s. 12).

Türkiye’de kullanıcıların %62’sinin habere ulaşmak için arama motorlarını, %54’ünün ise Facebook’un kullandığı tespit edilmiştir. Fakat habere ulaşma kana- lı olarak Facebook’un kullanımında bir düşüş söz konusudur. Bir önceki yıl yapılan araştırmaya göre yaklaşık %10’luk bir düşüş olmuştur. Kullanıcıların %32’si Youtube’u, %25’i Twitter ve WhatsApp’ı, %17’si ise Instagram’ı kullanmaktadır. Sosyal medya ve mesajlaşma programlarının haber amaçlı kullanım oranları **Tableu Public** ile görsel- leştirilmiş ve Şema 1’de gösterilmiştir (Newmanvd., 2017, s.98).

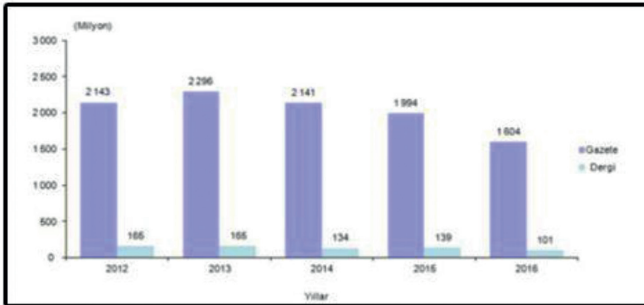
Benzer şekilde **Dijital Haberler Raporu (2017)** daha bere erişim kaynağı olarak çevrimiçi ortamlara gittikçe daha çok başvurulduğunu göstermektedir. Vatandaşların %89’u, habere çevrimiçi ortamlar aracılığıyla ulaşmaktadır. Habere erişim kanalı kate- gorisinde televizyon %77, basılı medya %40, radyo ise %36 orana sahiptir (Newman, Fletcher vd., 2017, s. 97). Geleneksel ve basılı medya, çevrimiçi medya karşısında güç kaybetmektedir. Bu güç kaybı TÜİK Raporlarına yansımış durumdadır. 2017 yılında Türkiye’de yayımlanan gazete ve dergi sayısında bir önceki yıla göre %7,9 düşüş ya- şanmıştır (TÜİK, 2017).

Şema 1:

Sosyal Medya ve Mesajlaşma Platformlarından Haberlere Erişim (Newman vd., 2017, s. 98).

TÜİK ve Reuters raporlarından da anlaşılabilir gibi, Türkiye’de okurların büyük bir kısmı, haber kaynağı olarak sosyal medya platformlarına kaymaktadır. Çevrimiçi ortam, veri gazeteciği için matbuattan daha avantajlı ve verimlidir. Haber içeriğindeki grafik, görsel, şekil ve tabloların in-

teraktif özelliği yalnızca çevrimiçinde mümkün olabilmektedir. Sosyal medyada paylaşılan haberlerin ekseriyeti ana akım medyanın çevrimiçi versiyonlarından çıkmıştır.

Grafik 7:

Gazete ve Dergilerin Yıllara Göre Tirajı (TÜİK, 2017).

5. Sonuç ve Değerlendirme

Veri haberciliği etkileyen unsurlardan ilki, hedef kitlenin habere ulaşma, haberi okuma ve habere yönelik ilgisidir. Haber okurlarının okullaşma, kendi dilinde okuma becerileri ve matematik okuryazarlığı gibi kategorilerde mevcut durum, istenilen düzeyde değildir. Okuryazarlık kategorisinde cinsiyet eşitsizliği ile, okuma becerileri kategorisinde yetersiz matematik okuryazarlığı ile karşılaşmaktadır. Veri gazeteciliği için önemli olan görsel okuryazarlık konusunda ise yapılmış araştırma bulunmadığından durum analizi yapılmamıştır. Okurlar ve öğrenciler, veri ve veri haberlerinin yeterli düzeyde bilinç, bilgi ve beceriye sahip olmadıkları görülmektedir.

Gazeteciler, açık veriye ulaşmak için çeşitli araç ve yöntemlerden faydalanmaktadır. Veri haberlerinin değeri ve niteliği, gazetecilerin kullandığı araçlar ve yeteneklerle sınırlıdır. Bir başka sınırlılık, resmi açık verilerinin yetersizliğidir. Açık resmi verinin azlığı şeffaflık, katılım ve denetim gibi demokratik mekanizmaların işleyişi için dezavantajdır. Kamuoyu, eğer veriler haberleştirilmezse devletin erişime açık tuttuğu verilerin ne anlama geldiği konusunda karar vermekte zorlanır. Açık resmi veriye erişiminin sınırlı olması, veri gazetecilerinin mesleklerini icra ederken en çok zorlayan unsurdur. Açık verinin olmaması veri gazetecisinin işini zorlaştırır, haberleştirilmeyen veriler ise kamuoyunun gidişattan haberdar olmasını zorlaştırır. Veri haberi eksikse kamuoyunun bilgilendirilmesi de eksik kalmış demektir. Etkili bir veri haberciliği için resmi verilerin miktarı, kalitesi, işlenebilirliği daha optimal düzeyde olmalıdır.

Veri gazeteciliğini etkileyen unsurlar arasında, bir kaynak ve yayın ortamı olarak kullanılan İnternet gelmektedir. İnternet erişim engelleri ve bağlantı hız kısıtlamaları sık yaşandığında bir dezavantaja dönüşmektedir. Bu dezavantaj, yerleşik politik gazetecilik pratikleri tarafından da baskılanmaktadır. Öte yandan veri haberciliği, bir tür bilim haberciliğidir. Veri gazetecisi, popüler bilim makalesi yazarları gibi, yalnızca uzmanların ilk bakışta anlamlandırabileceği bir yığın veriyi, meslekten olmayan ortalama gazete okurunun dikkatini çekecek, okumayı sürdürmesini sağlayacak şekilde, ilgi çekici bir hikâyede sade bir anlatım diliyle sunmalıdır.

Veriyi haberleştirmek, bir dizi alanda bilgi ve beceri uzmanlığı gerektiren bir iş-tir. Veri toplama, doğrulama, görselleştirme, hikâyeleştirme ve sunma konularında kapsamlı eğitim gerektirmektedir. Gazetecilik lisans öğrencilerinin veri konulu dersler alması, veri gazeteciliğinin icrasını olumlu etkilemektedir. Özellikle iletişim fakülte-lerinin İnternet ve sosyal medya tarafından her şeyin verileştirildiği bu dijital çağda, veri okuryazarlığına müfredatlarında yer vermeleri beklenmektedir. Bu dersler bilgi çağının petrolü olarak tanımlanan verinin değerini fark etmeleri ve veri haberciliğine yönelme eğilimlerini güçlendirmek için iyi bir işlev görebilirler.

Medyanın mevcut ekonomik-politik durumu, veri odaklı habercilik etkinliklerini etkilemektedir. Türkiye’de geleneksel medyanın veriye karşı ilgiyi sürdürmediği gözlenmektedir. Veri haberciliğın demokratik denetime yaptığı katkı göz önünde bulundurularak kaybolan ilginin nedenleri araştırılmalıdır. Yurt dışındaki geleneksel medya organları, veri haberleri için özel birimler oluşturdıkları dikkate alındığında Türkiye’deki bu boşluğun anlamını sorgulamak daha zorunlu hale gelmektedir.

Türkiye’de Internet alt yapısı ve Internet tabanlı uygulamaların yaygınlaşması, veri haberciliği alt yapısı ve etkili veri haberciliği için değerli bir potansiyeldir. Türkiye’de habere ulaşma yolları gelenekselden çevrimiçine doğru kaymaktadır. Basılı ve geleneksel haber araçlarını kullanma oranları düşmekte, buna karşın sosyal medya, arama motorları ve mesajlaşma platformlarından habere erişim oranları artmaktadır. Veri haberleri, Internet aracılığıyla daha etkili bir yolla ve daha fazla kullanıcıya ulaşma imkanına sahiptir. Destegini doğrudan okuyucudan alan çevrimiçi veri haberleri etkili sonuçlar doğurabilir.

6. Kaynakça

- Arık, E. (2013). Yurttaş Gazeteciliğinin Günümüzdeki Görünümü: Twitter Gazeteciliği Örneği. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi*, 274-287.
- Dağ, P. (30, 11 2016). *Veri Gazetecileri için Temel Veri Kavramları: Veri Nedir, Türleri Nelerdir?*. 7 4, 2017 tarihinde Veri Gazeteciliği: <http://www.verigazeteciligi.com/veri-gazetecileri-icin-temel-veri-kavramlari-veri-nedir-turleri-nelerdir/> adresinden alındı
- Doğan, D. (2013). Yeni Medyada Demokrasi Sosyal Medya İfade Özgürlüğü için Dost mu Düşman mı? *Yeni Medya Çalışmaları: Kuram, Araştırma ve Yöntem Uygulama ve Siyasa 1. Ulusal Kongresi* (s. 210). Kocaeli: Alternatif Bilişim Derneği.
- Fulda, J. ve Neubert, S. (2013). *Which Obstacles does Data-Driven Journalism*. 11 24, 2017 tarihinde <https://www.cs.ubc.ca/~jfulda/DataDrivenJournalism.pdf> adresinden alındı
- Gray, J., Bounegru, L. ve Chambers, L. (2012). *The Data Journalism Handbook*. Kaliforniya: O’Reilly Media.
- House, F. (2017). *FManipulating Social Media to Undermine Democracy*. 3 17, 2018 tarihinde Freedom on the Net 2017 : <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2017> adresinden alındı.

- House, F. (2017). *Freedom on the Net 2017*. 3 20, 2018 tarihinde Turkey: <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2017/turkey> adresinden alındı
- Kalsın, B. (2017). Robot Gazeteciliğinin Yükselişi: Haber Odasının Yeni Çalışanları. B. Kalsın içinde, *Tüm Boyutlarıyla İnternet Haberciliği* (s. 26). Ankara: Gece Kitap.
- Kocacık, F. (2003, 05). Bilgi Toplumu ve Türkiye. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 1-10.
- Koçoğlu, F. Ö. (2012). Veri Madenciliği Sürecinde Veri Ayırıklaştırma Yöntemlerinin Karşılaştırılması ve Bir Uygulama. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- MEB. (2015). *PISA 2015 Ulusal Raporu*. Ankara: MEB.
- Merih, K. (2017, 3 2). *R Yazılımı Veri Görselleştirme ve Datamining*. 1 8, 2018 tarihinde Bilişim.io: <http://bilisim.io/2017/03/02/r-yazilimi-veri-gorsellestirme-datamining/> adresinden alındı
- Newman, N., Fletcher, R., Kalogeropoulos, A., Levy, D. ve Nielsen, R. K. (2017). *Reuters Institute Digital News Report*. Oxford: Reuters Enstitüsü & Oxford Üniversitesi.
- OECD. (2017). *Open Government Data*. 4 5, 2018 tarihinde OECD: <http://www.oecd.org/gov/digital-government/open-government-data.htm> adresinden alındı
- Open Knowledge International, *Why Open Data*. 1 22, 2018 tarihinde Open Data Handbook: <http://opendatahandbook.org/guide/en/why-open-data/> adresinden alındı
- Open Knowledge International. (2016). *Turkey*. 4 4, 2018 tarihinde Global Open Data Index: <https://index.okfn.org/place/tr/> adresinden alındı.
- Rogers, S. (2011). *Data Journalism at the Guardian: What Is It and How So We Do It?* 11 23, 2017 tarihinde The Guardian: <https://www.theguardian.com/news/datablog/2011/jul/28/data-journalism> adresinden alındı.
- T.C. Başbakanlık. (2003). *Bilgi Edinme Kanunu*. Ankara.
- TGC. (2016). *İfade ve Basın Özgürlüğü*. Ankara.
- Toffler, A. (2008). *Üçüncü Dalga*. İstanbul: Koridor .
- TÜBİTAK. (2018). *Açık Veri / Devlet Politikası*. 1 6, 2018 tarihinde Dijital Dönüşüm: <https://www.dijitaldonusum.gov.tr/acik-veri-devlet-politikasi/> adresinden alındı
- TÜİK. (2017, 7 27). *Basın Odası Haberleri*. 3 22, 2018 tarihinde TÜİK: <http://www.>

- tuik.gov.tr/basinOdasi/haberler/2017_40_20172707.pdf adresinden alındı
- TÜİK. (2017). *Eğitim İstatistikleri*. 4 5, 2018 tarihinde www.tuik.gov.tr/Prelstatistik-Tablo.do?istab_id=1606 adresinden alındı
- TÜİK. (2017). *Ulusal Eğitim İstatistikleri*. 3 24, 2018 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=130&locale=tr> adresinden alındı
- UNICEF. (2017, 7). *Building the Future: Children and the Sustainable Development Goals in Rich Countries*. UNICEF.

ISOPHOS EK

ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi

ISophos: International Journal of Information, Technology and Philosophy

ISOPHOS • Yıl/Year: 2 • Sayı/Num: 2 • Bahar/Spring 2019

ISSN: 2651-463X

Hayvan Hakları Felsefesinin Başlangıç Koşulları Üzerine

Şevki Işıklı

Marmara Üniversitesi

sevki.isikli@marmara.edu.tr

Giriş: Hayvan Meselesi

Üzülerek söyleyeyim: Bir hayvan hakları felsefemiz yok insanca olan.

Hayvan meselesi, hayvanlarla ilişki tarzımızdaki sorunlara odaklanan entelektüel bir tartışmadır. Hayvanla kurduğumuz ilişki, duyumsayan, hisseden, bilinçli bir varlıkla kurulan bir ilişkidir. Bu ilişkinin tarafları vardır. Tarafların, bu ilişkiden karşılıklı bir memnuniyet, tatmin, varoluşsal bir haz almaları umulur. Ama hayvanla ilişkinin bu boyutu büyük oranda unutulmuştur. Bu ilişki, yetişkin bir insanla yahut da insan yavrusuyla kurulan bir ilişkinin karakterinden epey uzaklaşmıştır. Hayvanla ilişkimiz, karşılıklılık esasına dayanmıyor: Tatmine, rızaya, kişilik ve karaktere saygı duyan bir karşılıklılık esasına dayanmış olsaydı eğer, yeryüzünde birlikte yaşamının huzurunu derinden hissedebilirdik. Hayvanları sadece “hayvan” olarak görmek, üzerinde temellük ve tasarrufta bulunduğumuz, faydalarından yararlandığımız araçlar olarak görmektir.

Arka Plan: Yeryüzünün Dünyaya Dönüşümü

İnsanın hayvan üzerindeki tahakkümünden bahsediyoruz. İnsan önce eliyle ürettiği silahlar ve kurnazca planlama yapma becerisiyle mağaralar ve ev içindeki egemenliğini bir klana, bir şehre, özel mülkiyetle bir bölgeye teşmil etti. Ardından devlet düşüncesiyle yeryüzü egemenliğine doğru iyice genişletti. Teknolojiyi icat etmeyi başardığından beri insanın, rakiplerini ortadan kaldıran güçlü bir kral gibi, önüne çıkan her şeye boyun eğdirme içgüdüleriyle hareket ettiğini, güçlü bir güç istenci eğilimi sergilediğini görüyoruz. Düzenleme ve kontrol altında tutma biçiminde dışı vuran güç istenci; peyzaj, imar, nakliye ve taşımacılık, uzay sondaları, farmakoloji, cerrahi ve gen tasarımı yönlendirir. Hiçbirinde bedeninin olağan koşullarına ikna olunmaz. Ve önünde transhumanist bir ufuk görür. Bedensel zayıflığı, gittikçe geliştirdiği zihinsel güç ile telafi eden insan, geldiği noktada psikolojik ve donanımsal üstünlüğü de ele geçirebileceğini düşünmektedir. Tahakküm kıvılcımını ateşleyen üstünlük düşüncesi, yeryüzünü insanın yönettiği bir dünyaya dönüştürmüş, birlikte yaşayan canlıların “dünya”daki yerleri yeniden düzenlenmiştir. Dünyanın efendisi canlılığı aşmış, usla donanmış insandır. Dünyevi düzen ve canlıların bu düzen içindeki statü ve habitatları insan usu tarafından taksim edilmektedir. Yeryüzünün dünyaya

dönüşümüne canlıların aleyhine işleyen medenileşme süreci eşlik etmektedir.

Yeryüzüyle İletişim Tartzımızı Sorgulamak

Yeryüzüyle ilişkimiz, doğanın içinden süzülüp-seçilip gelişimiz tarafından biçimlendirilmiş bir tarza sahip. Gelirken geride doğayı ve canlıları bıraktık fakat nesnelere ve çevreyi istismak etmek için yanımızda taşıdık. İnsanlık bulaştırdığımız çevre, ekolojik çevreye gittikçe daha çok tekabül etmektedir. Aslında yapageldiğimizden çok daha iyisini başarabiliriz. Çevreyle iletişim kurabiliriz, çevreyi istismak etmekten vazgeçerek onunla bütünleşebiliriz. Suyla ilişkimizi düşünelim. Suyun içine girer, serinleriz. Su bizim içimize girer, yine serinleriz. Su yağmur olup yağdığında, birikip denize dönüştüğünde, buharlaşıp bulut olduğunda onunla karşılaşmalarımız her seferinde farklı olur. Denizin engin yayılımını seyre daldığımızda estetik hazlarımız, sel karşısında yaşamsal korkularımız harekete geçer. Suyla her karşılaşmamız saf ilişkidir. Doğal sözleşmemiz karşılıklıdır. Ona derinden bağılız ama bağımlı hissetmiyoruz. Onu biriktirip aktarabiliyoruz. Kirletirsek arıtıyoruz.

Ağaçlar ve toprakla iletişimimiz daha da ilginçtir. Bir ağaçla karşılaştığımızda ağacın bizimle karşılaştığını düşünmenin erdemi heyecan vericidir. Kendimi ağaca takdim ederken ağaç da önümde stabil bir karakter sergileyerek kendini bana öylece sunar. Hangimizin varlığının daha değerli olduğuna nasıl karar vereceğiz? Belki de Gülhane Parkı'nda yüz senelik bir ceviz ağacıdır.

Yeryüzüyle ilişkimizde sorun çok fakat çoğaltan sebeplerden biri de hayvanlarla ilişkimiz. Toprağın üzerinde yürürüz ve üzerine bastığımız şeyin toprak olduğunu, aramızdaki ilişkiyi nasıl görmezden gelebiliriz ki! Ancak doğanın kendini bizden, bizim de kendimizi ondan kasten ya da sehven geri çekmiş olmamız lazım. Doğayla aramıza kültür girmiş olmalı. Kültür ve teknoloji yoluyla aramızı açmış olmalıyız. Ormanın içinde yürürken ormanın da bize doğru yürüdüğünü hatta ormanın bizden önce bize kendisini açtığını deneyimlemeye açık olmak... Böyle yapabilirsek uçuruma saygı duyduğumuz gibi, meşe palamutu ve karıncaya da saygı duyabilirsek olgun bir ilişki başlatabiliriz. "Biz"e doğaya giden yolda, parçalanmış benliğimizi iyileştirme yolunu ancak alçakgönüllü bir onaylama açabilir.

İmar ve Yeniden Düzenleme: Yeryüzünün Gizemin Çözülmesi

Bu girişimden hayvanların da payını alacağı bir şekilde, insanlar artık yeryüzünü imar ediyorlar. Yüksek dağlar, fırtınalı mevsimler, çok soğuk veya aşırı sıcak atmosfer olayları, sel taşkınları, depremler, derin çukurlar, gelgitler veya tsunamiler... Hiçbiri insanların yapmak istediklerine ilanihaye engel olamıyor. Yeryüzü bir tehdit kaynağı olmaktan büyük oranda çıkarıldı. İnsanın bunu nasıl başardığının göstergeleri gözü-

müzün önünde yükseliyor. Köprüler, tüneller ve uçaklardan, en önemlisi sembolik anlamlarla yüklü bir karanlığa hükmetmesinden anlıyoruz. Elektrik ve aydınlatma meselesinden bahsediyorum. Karanlıktan, yer altından, Hades'ten kopup gelen kötü ruhlu varlıkların, cinlerin yaşadığı çağlar geride kaldı. Yeryüzünde Güneş'in, Tanrı'nın aydınlatmadığı bir geceyi insanlar aydınlatmış durumdalar. Yeryüzü, içindekilerle birlikte, bilim ve teknolojinin ışığı altında gizemini hızla yitiriyor. Yeryüzüne hükmeden, Ay veya Güneş'in yokluğunda ortaya çıkan dehşet, korku ve yığılı alt eden insandan bahsediyoruz. Kendini doğaya yabancı, ekolojik çevreyi kendine düşman olarak gören insanın yeryüzünü kendi dünyasına dönüştürmesi hakkında konuşuyoruz. Bizim dünyamızda neredeyse her şey araç hükmündedir. Elbette kendi dünyamızda kendilerine yer verdiğimiz hayvanlar da.

İki Kere Kötü: Hayvana İnsanca Muamelenin Unutulması

Kötü olan, insanın hayvana insanca muamele göstermemesidir. İki kere kötü olan ise hayvanın insanca muameleyi hak ettiğinin düşünülmemesi, hakkaniyet düşüncesinin hatırlanmayacak kadar unutulmuş olmasıdır. Hayvanların hatırlanması, bir dizi düşüncüyü harekete geçirebilir. Bir ekolojik erdem olarak insanın yeniden yeryüzü koşullarını canlandırmasını, ussallığın tahakkümünden özgürleşerek varlık serüvenine birlikte başladığı diğer canlılar konusunda hak ve hukuku taksim edici bir beşere dönüşmesini ummalıyız. İnsanın yeryüzüyle göbek bağı olan beşerî yönünü, geri dönülmez biçimde yok etme girişiminden vazgeçmesini beklemeliyiz. Fakat şimdilik olan şey şu: Çok uzun zamandan beri insanlar, sadece kendisinin bir beşer olduğunu değil, hayvanların canlı olduğunu da unuttu. Hayvanlara üstün gelen, onları denetim altına alan insan, yakın bir tarihte bilim ve teknoloji üreterek kendi türlerine karşı da üstünlük kurdular. Bu kendi türüne üstünlük kurma başarısının kutlaması, büyük oranda yeryüzünün imar edilmesiyle ilgili bir sonuç tarafından da paylaşıldı.

Hayvanın Statüsünü Yeniden Tanımlamak

Acaba "Hayvanlar bizim neyiz olur?" sorusuna tatmin edici, sürdürülebilir ve vicdani bir yanıt verebilir miyiz? Cevap aramanın içinde, hayvanların statüsünü yeniden tanımlamanın yollarını aramak da var. Bu yol, üç alanda denenmeli: Dilde, dinde ve gündelik yaşamda. Yeryüzünde birlikte yaşadığımızı, yaşamak zorunda olduğumuzu idrak etmeliyiz. Hayvanların statüsü, hayvanlarla ilişkimizde açıkça görülüyor.

Tanrı ile İletişim Aracı Olarak Hayvanlar: Kurban

Bir zamanlar yavrularını kendinden güçlü veya gizemli varlıklara, hatta güçlü hayvanlara kurban eden insanların şimdilerde yalnızca hayvanları boğazlamalarının anlamlı bir ilerleme olduğunu kabul etmeliyiz. Hayatta kalma eğilimi genetik ve insan

kurbanlara son vermeye büyük ihtimalle bu eğilim bizi zorlamış olmalıdır. Tanrılar için insan kurban etmeyi bıraktığımızdan, Tanrı'nın İsmail'in kurban edilmesini veto edişinden beri hayvanları kurban ediyoruz. İnsanlar; vatan, ideoloji, ulusal çıkar ve üstün insanlık idealleri gibi birçok alturistik amaç için hala ölüyor ya da öldürülüyor olsalar da artık Tanrı için kurban edilmiyorlar. Yeryüzünü dünyevileştirdiğimizden beri insanlardan artık kurban bile olmaması ayrı bir tartışmanın konusudur. Kesilen hayvanların Tanrı'ya ulaşmayan et ve kanları bizi besliyor. Kurban meselesinde, kesilerek bizi tanrıya yaklaştıran hayvan, yenilerek bizde cana dönüşür. Çünkü her şeyden evvel hayvanlar, yenilebilir şeyler; beslenmek veya kurban edilmek için bitkiler gibi yetiştirilirler.

Entropi, Zorunluluk ve Besin Zinciri: Avlanma

Özellikle beslenmek için hayvan üretimi, hayvanların yenilebilir hale getirilme serüveninden başka bir şey değildir. Canlı etinin canımıza can kattığından eminiz. Daha düşük yaşam formundaki bitkiler, negatif entropi depolarıdır ve organizmaların zaman yönünde artan entropisini, belli süreliğine durdurabilmektedir. Bitkileri, bir üst yaşam formu olan hayvanlar ve insanlar için negatif entropi kaynaklarıdır. Bitkiler ise entropi artışına karşı koyabilmek ve çabucak ölmek için Güneşten gelen fotonlardan yararlanırlar. Canlılığın idame ettirilebilmesi, organizmanın entropi artışıyla mücadele etme potansiyeline bağlıdır. Entropi artışı asla durdurulamaz fakat yavaşlatılabilir. Besinlerden alınan negatif entropi, bu işe yarar. Beslenme zorunluluğu, doğada bir besin zinciri oluşmasına netice vermiş gibi görünüyor. Ontolojik varlık hiyerarşisinde üst türlerin alt türleri yemesi bu yüzdendir. Bitkiler mineralleri, hayvanlar bitkileri, insanlar ise her ikisini yerler.

Kendimizi tanımak için hayvani empatiye ihtiyaç duyarız. Hayvanların hayvanca davranmaya hakları var. Hayvanlar, kendi türünden veya bir alt türden olmak kaydıyla ihtiyacı kadar beslenirler. Biz kendi türümüzü henüz yemiyoruz. Bu yüzden alt türlerin tümünü yeriz. Fakat hayvanca olan, ihtiyacı kadar yemektir. Stok yapmamak, biriktirmemektir. Doğal koşullarda yemenin etiği, biriktirmemek ve soyun devam etmesini engellememektir. Ekolojik dizgede "İhtiyacın kadar tüketeceksin" ilkesi, entropi artışını optimize eder. Buna karşın insanın inşa ettiği dünyada hız, hareket, çeviklik ve ilerleme gibi popüler olgular, entropi artışını maksimize eder. İnsanlar hayvanların en iyilerini yemeye yönelik güçlü bir arzuyla avlanırken hayvanlar, sürünün zayıflarına odaklanırlar. İkiisi arasındaki fark, **yeryüzünde yaşayan canlılar ile dünyada yaşayan canlılar** arasındaki avlanma etiği farkıdır.

İhtiyaç fazlası, istifleme ve saklama üzerine, birikim üzerine yeniden düşünmeliyiz. Bolluk aporiası-açmazı ile çeşitliliğin çelişkisi üzerine düşünüp bizi hayvani yaşam etiğinden koparan tüketim kültürüne ve güncel yaşam pratiklerine odaklanmalıyız.

Hayvanlarda ve bitkilerde beslenmenin anlamı, kendi türüne özen göstermektir. Hayvanları yemek için yetiştirmeye çok erken başladık. Bazıları bu konuda artık geri dönülmez bir sürece girdiğimizi düşünebilir

Hayvanat Bahçeleri ve Yeniden Konumlandırma: Ne Alicenaplık!

İnsan kendi potansiyellerini ve yeryüzündeki imkânları paylaşırken hayvanları hesaba katmayı unutmüş durumda. Unutkanlığın bariz göstergelerine hepimiz aşinayız: Koruma altına alınan hayvan türleri, hayvanların petshoplarda satışa sunulması ve içe doğru kanayan bir yara olarak hayvanat bahçeleridir. Bu bahçeler aslında hayvanlar için doğayı yok ettiğimizin kanıtı olarak gösterilebilir fakat daha trajik gerçek, bizim hayvanlara tahakküm ettiğimizi göstermeleridir.

Yurtlarına el koyduğumuz hayvanları bir araya topluyoruz. Hayvanat bahçeleri, yaşlı bakım evleri gibi hümanist bir işlev görmekten çok uzak. İnsanlığın yeryüzü egemenliğinin teşhir mağazasıdır, hayvanat bahçeleri. Yerinden yurdundan ettiğimiz hayvanları büyük kafeslere koyup teşhir etmek ancak insanın aklına gelebilirdi! Açık hava sirkî. Bir araya topladığımız hayvanları ziyaret ediyoruz, yaşlıları huzurevinde ziyaret ettiğimiz gibi. Bir farkla: Yaşlı ziyaretinde ibret alırken hayvanat bahçesi ziyaretinde gurur ve kibrimizi alkışlıyoruz. İnsanın kudretini alkışlıyoruz. Hayvanat bahçelerinde yeryüzünde yalnızca biz egemeniz, diyen bir insanlık sesi yankılanıyor. Yankı, hayvanların gözlerinin içinden yükselen iniltileri bastırıyor. Can kulağıyla dinleyen herkes bu bahçelerden yükselen ah ve iniltileri işitebilir.

İnsanlar hayvanlara hükmederler fakat bunu hayvanat bahçelerinde göze sokarcasına yapıyorlar. Kendi bahçelerimizi dizayn eder gibi yeryüzünde, hayvan için de bahçeler inşa ediyoruz. Giriş çıkışı olan, her şeyin yerli yerinde durduğu bahçeler. Planlanmış, tasarlanmış, sınırlandırılmış ve idame ettirilen güvenli barınaklar. Bu bahçelerde hayvanların sanki doğal ortamlarındaymış gibi hissetmelerini arzular görünüyoruz. Hâlbuki tek umursadığımız, insani tutku ve beklentilerin karşılanması: Doğal ortamlarında göremediğimiz hayvanları, sanki doğal ortamlarıymış gibi seyretme tutkusu. Güneşin batışını temaşa ederken aldığımız çıkarsız estetik hazdan, eser yok burada. Burada daha çok Michelangelo'nun kendi elleriyle yonttuğu Musa heykeli karşısında, "Kalk Ey Musa!" derken duyduğu gurur, kıvanç ve insani yeteneklere duyulan hayranlık hissini deneyimlediğimiz bir seyir söz konusu. Bir sinema filmi veya futbol karşılaşmasını seyretmeye eş değer bir haz. Kültürel etkinlik olarak hayvanat bahçesi gezilerini düşünüyoruz: Doğanın üzerine eklediğimiz bir yapıyla kültürel karşılaşmalar söz konusu. Doğayı taklit eden kültürel ürünlerle karşılaşmalar bunlar.

Bu bahçelerde hayvanların olabildiğince doğal ortamlarındaymış gibi davrandık-

larını görmek istiyoruz. Doğa gidemiyorken onu getirmeye çalışıyoruz ama doğanın taşınmaz olduğunu hatırlayamıyoruz bile. Artık temaşa yok, seyir var. Doğal koşullarda karşılaşmaktan çekindiğimiz yahut da imkân ve fırsat bulamadığımız “vahşi yaşam”, hayvanat bahçelerinde ve safarilerde turistlere hizmet kalemlerinden biri olarak sunuluyor. İyi bir hayvanat bahçesi, **doğal çevrenin iyi bir taklidi** olmalıdır. Yok ettiğimiz doğal çevreyi onlar için yeniden yaratıyoruz. Onlardan aldıklarımızı fazlasıyla onlara sunma, bir güç gösterisi gibi alicenaplık gösteriyoruz. Turlar, başarıyı ilan edip reklam ediyor.

Hayvanat bahçesine girdiğimizde doğaya girmedığımızı hatırlamakta zorlanıyoruz. Hayvanat bahçesi ziyaretinin AVM ziyaretinden farkı yoktur. Hatta çoğu zaman yaşlı bakım evlerini ziyaret ederken yaşadığımız bir alicenaplık duygusu eşlik eder. Doğa kendini iki kere geri çekmiştir bu rekreasyon alanlarında. Çünkü doğayı şehir ve medeniyet için yok ettik. Hayvanları yok ediyoruz park, bahçe ve kulübelerde hapşederek. Hayvanlar hiçbir zaman bu kadar hızlı nesneleştirilmediler yeryüzü tarihinde. Hayvanlar hapisanededir, köleleştirilmiştir. Hayvanlar oyuncak olarak, plastize edilmiş cansız varlıklar olarak, evcilleştirme diyorlar buna, medeni dünyamızda doğanı hatırlatıcıları işlevini görüyorlar. Bir uyarı saati, bir alarm gibiler. Etrafımızda hala hayvanların olduğunu görmek, psikolojik bir rahatlık veriyor. Diyor ki bu alarm, bak etrafında canlılar var, hayvanlar var. Onlar varsa sen hala doğayla bağını koparmış sayılmazsın, diyor. Hayır! Hayvanlar etrafımızda yoklar, onları evlerimizin, şehirlerimizin ve gündelik yaşamlarımızın belirli noktalarına biz yerleştirdik: **Yerleştirilmiş nesnelere...** Ürünleri mağazalarda, yaşlıları huzur evlerinde, canlıları hayvanat bahçelerinde teşhir etmek için insani arzuları uyandıracak biçimde yeniden konumlandırıyoruz. Hayvanları biz konumlandırıyoruz. Evimize eşyaları yerleştirir gibi, yaşlıları huzur evine yerleştirir gibi, ürünleri mağazaya yerleştirir gibi ibret, ticaret ve seyir için hayvanları çevremize yerleştiriyoruz.

Petshoplar: Rehabilitasyon Hizmetlerinin İncelikli Parçası

Petshoplar, köle ticaretinden farklı değil. Fakat bu dönemde hayvanlara bir misyon yükledik: İnsanların doğadan ve doğal olan her şeyden de uzaklaşmasının neticesinde içinde kaldıkları bir yabancılaşma ve yalnızlaşma sürecinin rehabilitasyonuna eşlik etmek. Birer yalnızlık giderici, bizi tekrar doğaya yaklaştırıcı, telafi edici araçlar olma misyonu.

Hayvanlarla Karşılaşmalar: İletişim Tarzımızı Sorgulamak

Hayvan yetiştirme koşulları üzerine düşünmek insani bir misyondur ve çağımızda küresel bir sorun haline gelmiştir. Hayvanlar tohumlamadan besleme, kesim ve

paketlenmeden sofradaki sunuma kadar uzun bir üretim mekanizmasında işlenirler. Üretim bandından pazar tezgahına kadar olan süreçte hayvanla ilişki, nesneyle ilişki boyutundadır ve etik tartışmalara kapalıdır. Mesele bu aşamada sağlıklı yaşam ve gıda güvenliğini ilgilendirir. Ancak melezleme, tohumlama, besleme ve kesimhaneye kadarki süreç, etik sorunlar içerir.

Hayvanın tohumlama evresinden mezbahanedeki son anına kadar şiddet ve ilgisizlikten arındırılması, etik bir sorumluluktur. Yemleme, sulama, tımar, nakliye, dölleme işlemlerinde hayvanlarla empati kurmayan, kurmayı önemsemeyen hatta kurmaya imkân tanımayan mekanik bir süreç işletilmektedir. Can taşıyan hayvanın nakli, tımarı ve kesiminde belli oranda şiddet olağan karşılanmaktadır. İnsanlar hayvanlara zor kullanmaktadır. Ve besi hayvancılığında bir miktar zorbalığın artık meşru görüldüğünü biliyoruz. Her gün sayısız hayvanın acıma duymadan kesim bandından geçmesi hiç sorun değildir. Peki, gerçekten de bir canlıyı bizim yetiştirmiş olmamız, ona karşı hiçbir minnet ve acıma duygusu hissetmeden onu boğazlamamızı meşru kılar mı? Çocuklarımızı da biz besliyoruz fakat öyle yapmıyoruz!

Zorla çiftleştirilme veya suni dölleme (tohumlama) gibi süreçler, doğal üreme yollarının çoktan kapatıldığını gösteriyor. Hayvanlar aleminde biyolojik döngüye duyarlı bir takvimde rızaya dayalı gerçekleşen çiftleşme, hayvani güdülerini tatmin ederken suni dölleme, hayvanın haz alma ve çoğalma yolları konusundaki tercihini elinden almaktadır. Üreme düzeni ve periyodunu hayvana bırakmayan bir düzenleme söz konusu çünkü insanların dünyasında her şey düzenlemeye açıktır.

Hayvanlarla İletişim Tarzımızın Etik Açmazları

Hayvanın bakım, beslenme ve mutluluğunda sahibinin sorumluluğunu aramayı talep edebiliriz. Hangi amaçla yetiştirildiği veya istihdam edildiği fark etmeksizin hayvanların bakım, ilgi ve saygıya hakları olduğunu düşünmek zorunluluktur. Hayvanı rencide etmekle insanı rencide etmek arasında, canlı bir kişilik sahibi olması bakımından nasıl bir ayırım yapabiliriz ki! Hayvan onuru korunmalı. Her hayvan, içinde saygı ve empati bulunan bir muameleyi hak eder. Bu ister bir kesim isterse bir beslenme anı olsun, fark etmez.

Hayvan ile insan arasındaki ekolojik sözleşmeden doğan hayvan hakları nosyonu, başka önermeler de içerir. Hayvanlar eş bulma, neslini devam ettirme içgüdüüne sahiptirler ve bu dürtünün münasip biçimlerde tatmin edilmesi gerekir. Dahası çiftleşme, hayvanlar için bile yeterli değildir. Kendi türleriyle birlikte yaşama, duyguları paylaşma, hayvani ilgiyi tatmaya hakları vardır. Hayvanlar arasında olan liderlik, grup psikoloji, sosyal normlar, beğenilme, onaylanma, reddedilme, rekabet, saygınlık gibi

bir dizi psiko-sosyal deneyimden mahrum kalırlar. Hayvanları **hayvanlıktan mahrum bırakmamak** insani bir sorumluluk olarak kabul edilmelidir. Korkutma, aç bırakma, dövme, tehdit, bağırma, aşırı çalıştırma, zorlama gibi insani baskı ve şiddet, hayvanı normal kişilik gelişimini ve huzurlu mevcudiyetini tedirgin ve tehdit eder. Hayvanlar da travma yaşarlar. Köpeği öldürmektense korkutmak iyidir, dediğimizde olan budur. Hayvan sahipliğinin etik, ekonomik ve pedagojik kriterlerini tartışmaya açmak hayvan hakları açısından iyi sonuçlar doğurabilir. Örneğin doğal koşullarından uzaklaştırılıp insani regülasyona maruz kalmış hayvanlar, yol açtıkları zarar, dehşet, korku ve kaoslardan sorumlu tutulmamalıdır.

Hayvansızlaştırma: Geleneksel Hayvan Tasavvurunun Yan Etkileri

Belki de yeryüzünün hayvanlardan arındırılmasının sonuçları üzerine düşünmemiz gerekirdi. Hayvansız bir yeryüzünün neye benzeyeceğini düşünmek hem heyecan verici hem de tedirgin edici olabilir. Hayvanlarda bizim için faydalar tanımlanmış fakat onlarla çıkarsız bir ilişkiye hazır mıyız? Onları yiyor, onlara biniyor, onları bekçi ve denek olarak kullanıyoruz. Bizimle birlikte savaşıp bizimle birlikte aç kalıp ölüyorlar. Bizimle birlikte doğal felaketlere maruz kalıyorlar. Sartre'ın dediği gibi, kaderi ortak olanların yapacağı şey dayanışmadır. Dayanışma, insan olmamızın bir koşuludur. Eğer bu doğruysa doğayla, bitkilerle, hayvanlarla nasıl dayanışma içinde olabiliriz?

Hayvanların düzenlenmiş ve yeniden inşa edilmiş çiftliklerdeki istimali, doğanın mütemmim cüzü olan hayvanları, **hayvansızlaştırılma** tehlikesiyle karşı karşıya getirirken doğayı da **hayvansızlaşma** durumuyla karşı karşıya bırakır. Kısaca **hayvansızlaşt(ı)lma** denilen bu olgu çift yönlü ilerler. Bir yandan hayvanlar, doğal yaşam tarzları ve içgüdüsel reflekslerini yitirir ve böylece kısmen asimile olurlar. Diğer yandan yeryüzünün dünyaya dönüşümünde gittikçe daha geniş bir fiziki alan hayvanlardan arındırılır. Hem hayvanlıktan çıkarılan hayvanlarla tamamlanan suni ortamlar hem de bu ortamlara hayvanların bizzat insanlar tarafından yerleştirilmiş olması, geleneksel hayvan tasavvurunun yan etkilerinden sadece biridir. Birlikte mevcudiyet için yapılan yeni sözleşmede hayvanların insanlar tarafından konumlandırılmasına son vermek gerekecektir.

Yurtsuzlaştırma: Hayvanların Yerlerinden Edilmesi

Hayvanların bize yüklediği görev ve sorumluluklar, onlarla karşılaşma anımızda başlar, onları evcilleştirdiğimizde en yüksek seviyeye çıkar. Hayvanları evcilleştirdiğimizde onları habitattan uzaklaştırmış oluruz. Doğal ortamdan uzaklaşmanın ve tekrar geri dönme imkânının medeniyet tarafından yok edilmesi, hayvanların **yurtsuzlaştırılmasına** yol açmıştır. Yurtsuz hayvanların varlığı bize, en azından **muadil koşulları temin etme** sorumluluğu yükler.

İtaat ve Tahakküm: Yan Etkileri Olan Tek Yönlü İlişki

İnsani dünyamızın açmazları çok fazla. Hayvanlarla iletişimimizin daha iyiye gittiğini sanıyoruz. Bu kocaman bir yanılsama. Gerçek şu ki gittikçe daha da kopan bir ilişki söz konusu. Belgeseller, safari, hayvanat bahçeleri, sirkler, evcil hayvanlar... Onlarla iyi ilişkimizi göstermezler, onları kendimize itaat ettirdiğimizi gösterirler. İtaat, karşılıklı bir ilişkiden çok uzak bir tarz. Tek yönlü ve tahakküm içeriyor. Saygı ve birlikte mevcudiyeti hiç ciddiye almıyor.

Hesabı Verilmemiş İnançlar: İmar Ruhsatını Sorgulamak

Atalarımızın yerleşik hayata geçerken yeryüzünü imar etme ruhsatını, evrenin bu bölgesini komple imara açma izniyle birlikte devraldıklarına inanıyoruz. (Bu inancın kaynağını ve doğruluğunu sorgulamak, entelektüel zihinler için bile henüz erken). Bu yüzden hayvanların evlerini ve yuvalarını yıkarken kötü bir şey yapmış hissine kapılmıyoruz. Yurtlarına el koymakta hiçbir beis görmüyoruz. Şehri dışa doğru genişletirken, baraj yaparken, ormandan otoyol geçirirken, vadiyi turizme kazandırırken, denizde ağır silahları denerken, laboratuvarında veya uzay mekiklerinde hayvanları denek olarak kullanırken “Hayvanların canı cehennem!” bile demeye gerek duymuyoruz. Çünkü gerçekte onları görmüyoruz. Hayvanlar bizim için görünür değil. Bizler insanız! Yeryüzünü imar etme yetkimiz bizde mündemiç, akılda içkin, iradede görünür haldedir. Büyük ihtimalle bu Tanrı’dan devraldığımız bir yetkidir.

Bizim için görünür olan tek şey çıkarlarımız. Ama hayvanların da çıkarları var ve biz ona saygı göstermezsek doğru yapmamış, bencillik etmiş oluruz. Yeryüzünü hayvanlarla paylaşmaya açık olmazsak, onların yaşam tarzlarına saygı göstermezsek nasıl insan olabiliriz! Canlının beslenmeye hakkı var, hayatta kalmayı en az bizim kadar onların da hak ettiklerini biliriz.

Bir Atasözünü Şerh Etmek: Cana Gelen Mala Gelsin!

Atasözleri insanca olmayan hayvan felsefemizin kodlarını taşıyor. “Mal” sözcüğünün, taşınır veya taşınmaz emtiaı işaret etmesini beklersiniz. Fakat bu atasözünde hayvanlar da “cansız mal” kategorisine konulmaktadır. Ta başlangıcından beri hayvanlara “meta/emtia” muamelesi yaptığımızın bir kanıtı bu. Her meta, bir ekonomik değer, kullanım değeri veya değişim değeri taşır. Bir atasözünde, “Cana gelmesin de mala gelsin!” deniliyor. Allah’tan gelen bir felakette insanlar “ölmüş”, hayvanlar “telef” olmuş sayılıyor. Canlılığın sonu olan ölümden bile hayvanları insanlarla eşit görmeyen bir tasarım bu. “Ölümü” hayvanlara çok gören bir anlayış. Hayvanların aşırı yağıştan mahvolan buğdaylardan bir farkı yok. Hayvanların bize uzaklığı bitkilerle aynı. Hâlbuki yakın türümüz hayvanlardır bizim. Burada “can” ile “yalnızca insan canı”

kastediliyor. Hayvanlar, istenildiği gibi tasarruf edilen birer mal ve mülk olarak görülüyor. İnsanlar, “mal” dedikleri hayvanlar üzerinde mutlak tasarruf yetkisine sahip gibi duruyor. Mutlak tasarruf, La yüs’el demek. Yani tasarruflarınızdan sorumlu değilsiniz, sorgulanmazsınız. Sahibi olduğunuz ya da sahipsiz bir hayvan üzerinde insan, sorgulanmaz bir tasarruf hakkına sahip. Çok tuhaf! Peki, nereden geliyor bu mülkiyet düşüncesi? Şunu soruyorum: **Hayvanların sahibi olduğumuz inancının kaynağı nedir?**

“Canlı hayvan” bir terim olarak hukukta, ekonomi ve tarımda caridir. Ancak mal sözcüğü, hayvanları da içeren bir anlam genişlemesine maruz kalmış, hayvanlar “canlılık” kategorisinden çıkarılıp camid-cansız nesnelere kategorisine indirilmiş. Öte yandan insanlar lehine bir anlam daralması söz konusu; “can” ile “insan” özdeşleştirilmiş, insan-hayvan karşıtlığında insan görelî bir değer kazanmış. Bu noktadan itibaren hayvanla ilişki, herhangi bir nesneyle ilişki düzleminde sürdürülür. Köle-efendi ilişkisinden de ötede, bir mülkiyet ilişkisi üzerinde konuşuruz.

İnsan, istilacıdır. Dağdan gelip bağdakini kovmakla suçlanabilir. Doğada bizden önce yaşamlarını sürdüren hayvanların evlerini ele geçirdik, bir kısmını da evlerimizin içine hapsedtik. “Bülbülü altın kafese koymuşlar, ille de vatanım demiş” diyoruz fakat bülbüller yüksek ücretlerle satılıyor. Petshopların varlığı, hayvanat bahçelerinin varlığından daha trajik. Evcil hayvan konusunda insanlık, hayvanları ikinci kez sömürmektedir. Hayvanların genleri ve yaşam tarzlarını değiştirmeye zorluyoruz.

Bir Deyimi Şerh Etmek: Hayvana Onurunu İade Etmek

Öte yandan Türkçede hayvan, “can” taşır. “Can taşımak”, annemin çocukluğumda sıkça duyduğum sözleriyle ifade edeyim, “O da can taşıyor” deyişinde dile gelir. Ayrı yazılan “da” eki, “insanlar gibi hayvanlar da” demektir. “İnsan da can taşır, hayvan da” demektir. Benzerlik kuran “da” eki, hayvanı insana yaklaştırır, özdeşleştirmese de aynı kategoride, zamirler kategorisinde zikrederek hayvan ile insanı eşitler. Hayvan, “Sen, ben, o” diye sıralanan zamirler listesinde, bir fail, bir özne olarak yer alır. Türkçenin doğal ve ayrımsız doğasını görürüz burada.

Can taşıdığına bir şey, duygusal varlıkların sahip olduğu onur ve değere sahip olur. Biz insanlar duygusal, duyumsayan, algılayan varlıklarız. İlgi ve sevgi dolu bir yaklaşımı, düşmanca yaklaşımdan kolayca ayırt ederiz. Acı çeker, açlığı hisseder, rahat ve huzura yöneliriz. Annemin can taşıyan kedisi, tıpkı insan gibi şefkate ve ilgiye açık, hazır ve de müstahaktır. İnsanoğlu can taşıyana karşı empati duyabilir, duymalıdır da. Bu gereklilik, insanlık bilincinin gelişimiyle ilgili bir göstergedir aynı zamanda.

Dildeki Tartışmayı Görünür Kılmak: Mal ya da Canlı Olmak

Şimdi, “Cana gelen mala gelsin!” atasözüyle “O da can taşıyor!” deyişi arasındaki çatlağa bakalım: İnsanlar, “**Cana gelen mala gelsin!**” derken avunur ve teselli olur. Eğer bir felakette insan kaybı yoksa fakat hayvan veya emtia kaybı varsa cana gelmemiş, mala gelmiş sayılır. Bir teselli olan bu performatif ifade, insan ve hayvan arasındaki ontolojik-varoluşsal ayrımı, etik ve politik bir ayrıma aktarır. Başka bir ifadeyle hayvani varoluşun değeri tayin edilir; hayvana varlık âleminde bir değer takdir edilir, bir statü tayin edilir. Artık hayvanların can taşıdıkları önemsizdir; cansız nesnelere gibi, sadece yer kaplayan birer nesne olurlar. Nesne olan hayvan, insanın elindeki bir mülkiyete dönüşür. Afet ve kazada, ekonomik krizlerde, ferasetsiz ekonomik yatırımlarda kaybedilen zararlar konusudur. Zarar, daha sonra tekrar telafi edilebilir. Ama insan canı telafi edilemez. “**Yerine konulamazlık**” yalnızca insan canının değerini tayin eder. Telef olan hayvanın da telafi edilemez olmasını bekleriz fakat hayvanlar telafi edilebilir, yerine konulabilir, yok oluşlarındaki zarar tazmin edilebilir. **Hayvan düşüncesi** bu yıkıcı değersizliği de içerir.

“Haşerat ve hastalıklı hayvanların itlaf edilmesi” denilen toplu katliama, insanlık vicdanının ses çıkarmamasının geleneksel hayvan idesiyle bir ilgisi olmalıdır. Telef olmakla itlaf etmek arasında bir fark yoktur. Hayvanların ölüm şekilleri, hayvanların tedavisi ve korunması konusunda canlılık ve yaşamın devamı kavramları geçerliliğini sürdüremez. Örneğin hayvanlar, mal ve mülk olarak birer değişim değerine sahiptir; bozdurulabilir, satılabilir, biriktirebilir. Kar elde etmek için istenildiği zaman nakde çevrilebilen bir yatırım emtiasıdır. Canlı insan, bozdurulabilir-değişim değerine sahip olmadığı halde canlı hayvan nakde çevrilebilir halde bulunur.

Robot Haklarının Önkoşulu Olarak Hayvan Hakları

Hayvan haklarını ekolojik dengeye, birlikte yaşama sanatına, teknolojik nesnelere ilişki bağlamına aktarmak zorundayız. Hayvan hakları meselesi, robotik teknoloji gündelik yaşamı kuşatmadan, teknolojik tekillik fiilen gerçekleşmeden önce çözüme kavuşturulmalı. Robotik nesnelere ilişkimizin çevreyle geleneksel ilişkimizden farklı olmasını ummak için yeterli gerekçelerimiz maalesef henüz oluşmadı. Robotlarla ilişkilerimizi düzenleyecek bir robot etiğinde bir iyimserlik umudu, gecikmiş olmasına rağmen ham hayalden öte gitmiyor. Her şeyiyle bizim mühürümüzü taşıyan robotlarla ilişki tarzımız, iktidar ilişkisi olmaya çok yakın. İnsan-dışı varlıklarla ilişki potansiyelimizin ne yönde gelişeceğini görmek için hayvanla iletişim tarzımızı incelemek ipuçları verebilir.

Hayvanlarla ilişkilerimize bakarak robotlarla nasıl bir ilişki içinde olacağımızı ön-

görmeye çalışabiliriz. Robot etiği tartışmalarında, dezavantajlı gruplarla iletişim etiğine gönderme yapılmıyor olmasına şaşırmalıyız. İnsanlar arasında eşitsizlik ve ayrımcılık üreten tahakküm ilişkisinin bir benzerini, hayvanlara da tatbik ettiğimizi çok açık. Doğanın içinde oturup ona karşı takındığımız kibirli tutumun yol açtığı reaksiyona kulak verirse tahakküm ilişkisinin yan etkilerini görebiliriz. Dezavantajlı insanların maruz kaldığı saldırılar ve nesnelere hor kullanmak ile **hayvanlara kötü davranmak** arasında korelasyona odaklanmak ufuk açıcı olabilir.

Engellilerle İletişim ya da Hayvana Kötü Muamele

Engellilere karşı tutumunun hayvana kötü muameleyle benzerliğine odaklandığımızda her ikisinden güç ve iktidar uygulamalarını, tahakkümü görürüz. Dezavantajlı gruplara karşı yaklaşımımız, düşük yaşam formundaki hayvanlara karşı tutumlarımızda da ortaya çıkar. Yoksul, engelli veya yaşlı birine karşı merhamet, empati ve eşitlik düşüncesinden uzaklaştığımızda, insanlıktan da uzaklaşırız. Ve bu uzaklık, benzer biçimde hayvana karşı kötü muamelede de gözlenebilir. Güç-iktidar ilişkisi söz konusu olduğunda kadına, çocuğa, göçmene, mülteciye kötü davranmayı, “kendini hayvandan üstün görme” şeklindeki “yanlış inanç” ile birlikte düşünebiliriz. Şiddet, bir tür kişilik anomalisidir. Birçok şiddet olayında zorbalar, bu vandallığı bir tutum ve karakter olarak sergilerler. Halis Ekmekçi’nin dediği gibi, “Güç, kendinden daha büyük bir güç karşısında eğilme eğilimi gösterir”. Bir zorba, kendinden zayıf biriyle karşılaştığında, bu karşılaşmayı bir müsabakaya çevirir, diyaloga değil. Örneğin gücünü gösterebileceği bir sokak hayvanı, ilgi ve sempati duygularını değil, rövanş ve mücadele düşüncesini, hınç ve intikam duygularını, vandallık pratiklerini harekete geçirir. Bu yüzden dezavantajlı insanlara karşı tutumumuzun hayvan felsefemizle doğrudan ilgisi var. Hayvana kötü muamele, bizim medeni ilişkilerimizin hala ilkel bir güç-iktidar ilişkisi olarak sürdüğünü gösteriyor.

Güç ve İradeden Hareket Etmek

Güç, irade ve akıldan hareket edildiğinde hayvan meselesi çözülemez. Eğer hayvanlarla uzlaşacaksak bu akıl ve irade, diyalog ve müzakere seviyesinde yapılamaz. Bu, insan ve hayvanların en üst ortak niteliği zemininde yapılmalı. “Can taşımak” noktasında yapılmalı. Hayvan meselesinin kökeninde zaten insanın akleden bir varlık olarak, yeryüzünde tanrısal verasetin hatta vesayetin taşıyıcısı olarak görülmesi de vardır.

Hareket Noktasını Değiştirmek: Farktan Ortak Noktaya Geçiş

Hayvanlar konusunda bugüne kadar insan ile hayvan arasındaki farka odaklandı. Farktan hareketle amaç insanı tanımlamaktır. Bu düşünce, insana yeryüzünde farklı bir kimlik ve statü kazandırmaya hizmet etti; insanın çevreye ve hayvanlara egemen

olmasının felsefi zeminini oluşturdu. Çünkü farktan hareket edildiğinde insanın kibir ve iktidar düşüncesine ulaşması kaçınılmazdı. Bu kibir ve iktidar içgüdüünün etkisi altında gerçekleşen insan-doğa iletişiminin hakikati iskalaması, tek yönlü bir perspektife mahkûm olması hiç de şaşırtıcı gelmiyor. Tek yönlü bir etkileşim fikri, doğaya tümüyle egemen olmayı arzulayan insanın hülyalarını süslemiş olmalı. İnsan merkezli bu antropolik bakış açısı, doğayı kontrol altına almayı amaçlayan ve yarın doğaya tam tahakküme netice veren gayri meşru bir ideolojidir. Henüz yeterince gündeme getirilmemiş, tartışılmamış, gerekçelendirilmemiş ve değerlendirilmemiştir.

Eğer şimdi hayvanı tanımlamak istiyorsak bu kez, insan ile hayvan arasındaki ortaklığa odaklanmalıyız. Peki, ortaklıktan hareket ettiğimizde ne olur? Bir kazanç umabilir miyiz? İlk olarak, saygı düşüncesi için uygun bir başlangıç oluşur. Ortak yaşam alanına saygı duymak ortak yaşamı özlemenin mümkün olduğu bir ekolojik durum inşa etme düşüncesini yeşertebilir. Ve nihayet karşılıklı hak ve hukuku gözetmeye, bir ideal olarak birlikte yaşamının koşullarını aramaya bizi davet eder. Ortaklık düşüncesinden hareket edildiğinde, antropolojik perspektifin kuşku ve reddiye ile yaklaştığı sonuçlar da ortaya çıkar. Büyük oranda hayvanın hakkını teslim etmeye zorlayarak insana haddini bildirebilir. İnsan, kendinden zayıf insanlara karşı sınırlarını bilme erdemine ulaşmışsa eğer, insandan zayıf hayvana karşı da haddini, sınırlarını, ahlaki koşullarını bilme erdemine ulaşabilir. Hayvanın hakkını teslim etmesi insana, kendi haddini bilme erdemi kazandırabilir.

Birlikte Var Olmayı Sözleşme Haline Getirmek

Milyonlarca yıl yeryüzünde hayvanlarla birlikte yaşadık. Birlikteliğimizin ihlal edilemez bir ontolojik sözleşmeye dayandığını söylemek zor. İş, açıklık ve hayatta kalmaya gelip dayandığında çıkarlarımız çatışır; zarar vermeme ve doğal taksimata rıza gösterme gibi politik sözleşme hükümleri askıya alınır. Her iki taraf için de yaşamın değeri yere düşer.

Birçok amaçla hayvan yaşam alanlarını yeniden düzenleriz. Düzenleyicilik bizim için hem bir yetenek hem de bir ruhsattır. Parçalardan oluşmuş her bütünü yeniden organize etmenin bizim içgüdüsel eğilimimiz olduğundan hiç kuşku duymuyorum. Hatta **yeniden organizasyonun** insan ile hayvan arasındaki ayırım ölçütlerinden biri olması hiç de şaşırtıcı bir argüman olmazdı. Neredeyse başlangıçtan beri “Yeryüzünü imar edelim!” diye burada olduğumuza inanıyoruz. Yeryüzüne sonradan gönderilmiş ajanlar, halifeler veya elçiler olduğumuzu düşünmek bize zihinsel olarak iyi geliyor!

Doğayı Muhatap Olarak Kabul Etmek

Hayvanlarla ilişkimiz aslında insanlarla ve doğayla ilişkimize benzer. Bunu düşün-

müyoruz. İnsanlarla sorun yaşadığımızda kendimizi eleştirebiliriz fakat bir sinekle, esen rüzgârla veya depremle başımız derde girdiğinde doğayla ilişkimizi sorgulama konusunda isteksiz kalıyoruz. Doğadan değil, Tanrı'dan biliyoruz. Doğaya karşı değil, Tanrı'ya karşı samimiyetimizi sorguluyoruz. Doğayla ilişki biçimimizi sorgulamak yerine, Tanrı ile ilişkimizi sorgulama eğilimindeyiz. Bu yönde bilinçli bir yönlendirmeye maruz kalmış gibi ekolojik sorunlarda da aynı refleksi sergiliyoruz. Muhatap olarak doğayı değil, Tanrı'yı alarak doğa ile aramıza aşılmaz bir uçurum koyduğumuzun farkında değiliz. Böyle olunca da doğaya karşı ekolojik empati de gelişmiyor.

“Yaratılanı yaratandan ötürü sevmek”, karşılıklı ve olgun bir ilişki imkânını yok ediyor. Bu özdeyişte hala insanın yaratılmışlara karşı üstünlüğü ve sevme lütfunda bulunan ihsanı söz konusu. Kant'ın çikarsızlık arayışı burada beyhude kalır. Yaratılanın bizatihi hiçbir kıymeti harbiyesi yok bu düşüncede. Bir köpeğe su vermek için Tanrısal rehberliğe ihtiyacımız olmasa gerek. **O da can taşır**; yiyip içmesi, korunması ve beslenmesi gerekir, tıpkı bizim gibi. Bir insana kötü davrandığımızda yaşadığımız suçluluk, değersizlik ve utanma duygusunu, bir hayvana işkence ettiğimizde de yaşamın yollarını geliştirmeliyiz.

Birlikte Mevcudiyet İçin Etik İlkeler Aramak

Birlikte mevcudiyet tezi, benim önerimin büyük bir kısmına zemin oluşturuyor. Birlikte var olmaya davet eden bu iddia, derin insani içgüdülere dayanmakla birlikte oldukça basit. 3,7 milyar yıl önce doğan yeryüzü; derelere, denizlere, bitkiler ve hayvanlara bizden önce binlerce yıl ev sahipliği yaptı. Yeryüzünün gerçek sahibi onlardı, diyemeyiz fakat yeryüzünde koşan, onun suyundan içip bitkisinden yiyenler yalnızca hayvanlardı. Hayvanlar, buranın bizden önceki sakinleriydi. Hayvanlar, bitkilerle birlikte doğal yaşamın bir parçası olarak kalmaya devam ettiler. Bitkiler ve hayvanları bağrında barındıran doğa, coğrafi şekilleri ve değişen iklim koşullarıyla kılıktan kılığa girdi. İnsansız yeryüzü, hiç de soluk, sessiz ve ölümcül değildi.

Bu gezegende yeryüzüyle birlikte yaşama iradesi geliştirmenin zamanı geldi. Bitkisel-hayvani-insani yaşam formlarını birbirinden ayırt edebiliyoruz. Hayvanlar üzerinde denetim, yönetim, gözetim ve planlama yapma gücüne ulaştık. Onlar hakkında tasarrufta bulunurken tasarrufumuzu meşru kılacak bir adalet şiarı inşa edebiliriz. Bunu Tanrı kendine yaptığını söylüyor. Allah'ın kendine tahsis ettiği bir etik var, adetullah veya sunnetullah denilen. Tanrı kendini tanıtıyor, tanıttığı gibi görünmeyi vaat ediyor. Doğal felaketleri, tanrının arabayı pazar yerine sürmesi olarak değerlendirmek mümkün fakat doğanın işleyişine müdahil olmadığını düşünmek zorundayız. Bu, Tanrı'nın “Aziz” oluşu ve insanın “Özgür iradesi” için elzem. İrademizi, sadece diğer insanlarla ilişkilerimize yön verecek normlar tesis etmede kullanmamız

yetmez. Çevre ve doğayla da ilişkimizde adetlerimiz, geleneklerimiz olmalı. Buraya göçmedik. Kendimizi yeryüzünde birlikte bulduk. Birlikte varoluşumuzun seyrini iktidar ve tahakküm ilişkisinden kurtaracak saf bir ahlak yasasına ihtiyacımız var. “Yaradılanı ortak yaratıcınızdan ötürü seveceksin!” ilkesi, bugüne kadar yeterince iyi sonuçlar vermiş olsa da güç konusunda insan-hayvan makasının iyice açılması, tanrıya inanmayanları da kuşatacak bir ilkeyi tesis ve ilan etmeyi zorunlu kılar. İnsanın varoluşsal borcu, gittikçe güçlendiğinden ötürü kendi başlangıç koşullarına daha fazla sadakat duymak, insanın varoluşsal borcudur.

Başlangıç olarak güç-iktidar ilişkisinden insanı özgürleştirecek bir model arıyoruz. Bu yeryüzüyle yeni iletişim modeli, aynı zamanda insanın hayvan üzerine güç uygulayabilme potansiyelini de hesaba katmalı. Son olarak da insanın hayvana üstünlüğünü, epistemolojik ve ontik düzlemden etik düzleme taşımalı. Şimdi bu metnin önerisi şudur: Hayvanlara öyle davranmalısın ki Tanrının da sana öyle davrandığında zoruna gitmesin! Başka bir ifadeyle tanrının sana nasıl davranmasını istiyorsan hayvanlara öyle davranmalısın.

Araçsallaştırmaktan Vazgeçmek: Karşılıklılık ve Çıkarlıksızlık

Araç düşüncesi, şeyleri ihtiyaç halinde tüketmekten farklıdır. İhtiyaç halinde bir kese ekmek, can ve hayattır. Ekmek bizde yaşam bulur. Araçlar ise öyle değildir. Değerlerini kendilerinde taşımazlar. Yere düşen ekmek kırıntılarını toplayan, ekmeği kutsayan düşünce geleneğini ele alalım: Ekmek bizatihi değerlidir. Açlığımızı gidere-meyecek kadar küçük ve kirlenmiş olsa da yerde kalmamalıdır. Ekmek henüz araç değildir, açlığımızı giderirken bile. İnsan ile ekmek arasında mideyi doyurmasından daha değerli bir ilişki oluşmuş burada: **Karşılıklılık ilişkisi**. Fayda odaklı çıkar ilişkisinden farklı olarak çıkarlıksızlık gözetmek, çıkarların devam etmediği zamanlarda da saygıyı korumaya çalışmak... Yeni sözleşme maddelerinden biri. Örneğin ekmek, yere düşen bir kırıntıya dönüşüp yenilebilir olma değerini yitirdiğinde bile ekmeğe saygıyı sürdü-ren bir ilişki. Fayda sağlamadığı durumlarda hala ona saygı göstermek: Bir tür kadir-şinaslık. Buna karşın bir şey araçsallaştığında değeri işlevine indirgenir. İşlevi bozulan ya da işlevini yitiren şeyler çöpe atılırlar. Geri dönüşüm, yeniden işlenme, tamir, onarım ve tedavi gibi bir dizi işleme tabi tutulur. Burada ters giden bir şeyler olduğunu hissediyoruz: Bir toplumun yaşlıları artık işe yaramazlar ama yine de onların saygıyı hak ettiklerini düşünürüz. Yaşlılara saygı, insanın araçsallaştırılmadığı dünyaya ait bir değerdir. Birçok açıdan hayvanlarla ilişkimiz, toplum için faydasını yitirmiş yahut da dışı dokunur fayda üretememiş dezavantajlılarla ilişkimize benzer.

Hayvanlara İktidar Uygulamayacaksınız!

“Hayvanlar üzerine iktidar uygulamayacaksınız!” demek, onlardan nemalanmayacaksınız, demek değildir. Bu, “Onları yaşatacağsın, birlikte yaşayacaksınız!” demektir. Biriktirmeyecek, stok halde tutmayacaksınız. Aklın sana verdiği iktidar gücünü, aklınla alt edecek, beslenmen için alternatif yiyecekler üreteceksin.

Madem Bir Aradasın Öyleyse Birlikte Yaşa!

Etiği, birlikte yaşamamanın zorunlu koşulu olarak tesis edelim. Birlikte yaşama nosyonunu, “Birlikte yaşa!” biçiminde evrensel bir ilkeye dönüştürelim. Birlikte yaşamak, “Birlikte yaşayacaksınız!” biçimindeki vicdani bir göreve yükseltilmeli. İnsanlarla birlikte yaşayacaksınız, hayvanlarla, bitkilerle ve doğal nesnelere birlikte yaşayacaksınız. Zaten onlarla aynı dünyada yaşıyorsun, öyleyse onlarla birlikte yaşa! Onlarla birlikte yaşayacak, onlarla birlikte öleceksin, yeryüzünün bağrına gömüleceksin. İnsanın kurbanda Tanrı'nın rızasını kazanmak için hazırladığı bir buzağının yediği bir çiçeğe dönüşeceksin. Buda'nın önerdiği gibi, tasavvufu aradığı gibi o her ne ise ondan fena bulacaksın, yok oluşunu onaylayarak varlık kazanacaksın. Çünkü o varlığın içinde erimedikçe evrensel varlıkla bütünleşmeyeceksin. Varlığa karşı direnmeyeceksin. Bırak, Varlık seni kuşatsın, benliğini ele geçirsin. Böylece sen seni esir alan tarafından sonsuzluğa kavuşturulacaksın.

Şimdi ve Burada: Sözleşme Teklif Etme Sorumluluğu

Hayvanlarla birlikte yaşama arzumuzla yüzleşmenin zamanı geldi. İnsanlar gerçekten de yeryüzünü diğer canlılarla paylaşmak isteyip istemediklerini düşünmeliler. Bir insanın diğeriyle birlikteliğini sürdürme kararı görece karmaşık olabilir fakat hayvan meselesi oldukça basittir. Onlardan yararlanıyoruz. Hayvani gıdalar kahvaltılarımız ve akşam yemeklerimizi süslüyor, bizleri besliyorlar. Çocuklarımız onlarla oynuyor, eğleniyorlar. Avcılarımız gelişmiş silahlarla ilksel dürtülerini tatmin ediyorlar. Hayvanlarla birlikte yaşama teklifini ancak biz sunabiliriz. Hayvanların bizi birlikte yaşamaya zorlaması, yeryüzünü ele geçirdiğimizden beri çok düşük bir ihtimal. Yeryüzü egemenliğini ele geçirip gücümüzü test ve ispat ettikten sonra artık burada bizden önceki sakinlere birlikte mevcudiyet sözleşmesini teklif edebilir, kabul görmesi için nesnel koşullar tesis edebiliriz.

Hayvan Toplumunu Onaylamak: Saygı ve Empati

Hayvanlar, dünya ile ilişki kurarlar, tıpkı bizim gibi. Bir kişilik ve karaktere sahiptirler. Kimi sert, kimi yumuşak mizaçlıdır. Nazik ve kaba davranışlarını dışardan biz bile ayırt edebiliriz. Bazıları daha duygusal tepkiler verirler. Temkinli, tedbirli veya tez canlı davranırlar. Bazılarının davranışları öngörülebilirdir.

Bir kimlik ve statüye sahiptirler. Hayvanlar topluluğu, estetik ritüel hatta etik normlara sahip gerçek topluluklardır. İstikrarlı ve durağan yaşam tarzları, normları çabucak öğrenmelerini ve yeryüzünde diğer hayvanlarla birlikte varoluşsal ekosistemin parçaları olarak yaşarlar. Bizim onlardan faydalandığımız gibi, onlar da birbirlerinden faydalanırlar.

Bellek ve us sahibidirler. Dostlarını, acı tatlı tecrübelerini hatırlarlar. Geçmişten ders çıkarırlar. Tanırlar ve tanışırlar. Dostlar edinirler ve dostluk ederler. Sözcüklerle konuşmadıklarını aldanmamak gerek, zira iletişim kurarlar. Henüz tümüyle çözemediğimiz bir iletişim dili kullanırlar. İnsan beyni seviyesinde olmasa da hesaplama yapar, sezer ve severler. İlgilendikleri oyuncakları, oyunlar, sevdikleri yiyecekler, korudukları arkadaşlar, yardımına koştukları dostlar vardır.

Bütün bunlar, hayvanların bilinçli bir topluluk olduğuna bizi ikna etmelidir. Onlarla anlaşılabilir, güç ve iktidarımızı onlarla birlikte yaşamak için yeni bir sözleşme teklif etme yönünde kullanabiliriz. Eğer teklife hazırsan zarar vermeyecek, hayvanın onur ve değerini rencide etmeyeceksin! Hayvanı yurtsuzlaştırmayacak, hayvanlıktan çıkaramayacaksın. Yüzünü yeryüzüne dönüp hayvanla birlikte, hayvanın doğal dürtü ve ihtiyaçlarına duyarlı davranacaksın.

Bırakalım hayvanlar hayvanlıklarını yaşasınlar. Bu bizim insanlığımızın gelişmiş erdemlerden biridir. Hayvana karşı empatiyle yaklaşmak, tek yönlü biz insanlara düşen varoluşsal bir sorumluluktur.

Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi
International Journal of Information, Technology and Philosophy

İletişim Adresi: Küçüksu Mah. Yalın Sok. No: 1A Üsküdar\İstanbul